

ULU ŞEYH
CEMÂLEDDÎN AKSARÂYÎ

HAYATI VE ESERLERİ

YAYIN KOMİSYONU

Mustafa DOĞAN
İl Kültür ve Turizm Müdürü

Mümin BERK
Müdür Yardımcısı

Mahmut YILMAZ

Şube Müdürü

Çağatay VAN

İl Halk Kütüphanesi Müdürü

Ömer OK

Ar-Ge Sorumlusu

Ebru SERT

Folklor Araştırmacısı

EDİTÖR

Hikmet YILMAZ

KAPAK TASARIM

MASSKE

BASKI

Dizji Ofset

Matbaacılar Sit. 10451. Sok. No: 4

Karatay / Konya

1. Basım Kasım 2016

2. Basım Kasım 2016

ISBN : 978-605-88699-3-6

Kültür Bakanlığı Sertifika No: 15020

Kültür Yayınları - 12

Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü
Taşpazar Mah. Kadioğlu Sok. No:1 68100 AKSARAY

Tel: 0 382 213 24 74

Fax: 0 382 212 35 63

e-mail: iktm68@kultur.gov.tr

www.aksaraykulturturizm.com

Bu yayın Aksaray Valiliği İl Özel İdaresi destekleriyle
İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından bastırılmıştır.

Kitabın, ilgili baskıyla sınırlı kalmak şartıyla,
telif ve dağıtım hakları yazarla anlaşmalı
olarak İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne aittir.

ULU ŞEYH CEMÂLEDDİN AKSARÂYÎ

HAYATI VE ESERLERİ

MAHMUT ULU

MAHMUT ULU:

Ekim 1980. 'Aşkın Sırrı' Somuncu Baba'nın sırlandığı Dar-ı Süleha Aksaray'da doğdu. Mevlâna şehri Konya'da İlahiyat okudu. Aynı fakültede yüksek lisans yaptı. "Somuncu Baba: Aşkın Sırrı" sinema filminin senaryosunu yazdı. İlk romanı "Aşka Ağlayan Derviş: Yunus Emre" ile Türkiye'nin en çok kitabı satanlar listesinde ilk sıralarda yer aldı. Somuncu Baba ile ilgili yaptığı araştırmalar, yazdığı kitaplar ve senaryo ile Somuncu Baba Hazretlerinin ulusal ve uluslararası alanda çok geniş kesimlerce tanınmasına öncülük etti. Yazıları yerel ve ulusal pek çok gazete ve dergide yayınlandı. Halen doktora eğitimine devam ediyor.

Yayınlanmış Eserleri:

Tübbâ Melikinin Hatıralarında Peygamberimi Gördüm
Aşka Ağlayan Derviş: Yunus Emre
Aşka Ağlayan Veli: Hacı Bektaşî Veli
Somuncu Baba: Aşkın Sırrı
Şeyh Hamidi Veli Somuncu Baba: Hayatı ve Eserleri
Somuncu Baba: Aşkın Sırrı / Film - Senaryo
Ateşsiz Fırın: Somuncu Baba

Yayınlanacak Eserleri:

Aşk Mabedinin İmamı: Hz. Muhammed
Hacı Bayram-ı Veli: Aşkın Nefesi
Aşkın Padişahı: İbrahim Edhem
Buharalı Derviş: Emir Sultan
Ekinsiz Tarla: Hacı Bayram

www.mahmutulu.com.tr
mahmut.ulu@hotmail.com
bilgi@mahmutulu.com.tr

 mahmtulu
 mahmtulu
 mahmtulu

TEŞEKKÜR

Çalışmanın basılmasına olur veren Sayın Valim Aykut PEKMEZ'e; çalıőmayla ilgili fikir ve kaynak desteği sağlayan İl Kùltür ve Turizm Mùdùrùm Sayın Mustafa DOğAN'a, çalışmanın tamamlanmasına katkı sağlayan editòrùm Sayın Hikmet YILMAZ'a, Sayın Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAğ'a, Sayın Doç. Dr. Haőim ŐAHİN'e, Sayın Doç. Dr. Taner ASLAN'a, Sayın Yard. Doç. Dr. Ramazan ATA'ya, Sayın Ömer OK'a, Sayın Salih GÖKTÜRK'e, Sayın Mehmet PEKTAő'a, Sayın Çağatay VAN'a; özellikle metin çevirisini yapan Sayın Recep TUTAR'a, kapak tasarımını yapan Masske'ye, duasıyla her daim yanımda olduklarını hissettiğim kıymetli okuyucularıma teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

TAKDİM.....	7
SUNUŞ.....	9
ÖNSÖZ-ÖZET.....	11
İSMİ- DOĞUM YERİ VE TARİHİ.....	15
KENDİSİNE VERİLEN ÜNVANLAR.....	18
KİŞİLİĞİ.....	20
CEMALÎ İSMİ VE HAZRETİN SOYU.....	23
CEMALÎ AİLESİNİN TARİHTEKİ YERİ.....	26
İLMÎ HAYATI.....	29
İLİM ÇEVRELERİNDEKİ YERİ.....	34
HOCALARI VE TALEBELERİ.....	38
AMASYA YILLARI.....	41
KONYA YILLARI.....	44
AKSARAY'A DÖNÜŞÜ.....	46
VEFATI.....	49
TANINMIŞ TORUNLARI.....	55
DIĞER TORUNLARI.....	77
ESERLERİ.....	97
KIRK HADİS GELENEĞİ VE ESERLE İLGİLİ BİLGİLER.....	115
ERBA'ÛNE HADİSEN- KIRK HADİS.....	125
SONUÇ.....	165
KAYNAKÇA.....	167

TAKDİM

Milletler ortaya koydukları medeniyet değerleri, yetiştirdikleri büyük şahsiyetlerle anılırlar. Bu manada ecdadımız, zengin kültürel mirası ve yetiştirdiği kıymetli şahsiyetler ile insanlık tarihi içerisinde müstesna bir yere sahiptir.

Tarih boyunca sevgi, merhamet, iyilik ve hoşgörü anlayışı ile yeryüzünde barış ve huzurun tesisi için mücadele eden milletimiz, gittiği her yere medeniyet götürmüş, hâkim olduğu bölgeleri mamur hale getirmiştir. Onlar ortaya koydukları muazzam eserler ve ilmi çalışmalar ile üzerinde yaşadığımız bu topraklara Türk İslam mührünü vurmuşlar, Anadolu'yu milletimize tapulamışlardır. Bugün Anadolu'nun her yerinde milletimize ait derin izleri görmek mümkündür. Bu kadim kültürün en çok hissedildiği şehirlerden biri de Aksaray'dır.

Aksaray; uzun tarihi geçmişi, zengin kültürel birikimi ve manevi şahsiyetleriyle Anadolu'da kültürel dokunun en güçlü hissedildiği şehirlerden biridir. Tapduk Emre, Yunus Emre, Somuncu Baba, Yusuf Hakiki, Cemâleddin Aksarâyî, Zenbilli Ali Cemâli, Pir Ali Sultan Aksarâyî gibi manevi mimarları, kervansaray, medrese, camii ve türbeleri ile önemli bir ilim şehri olan Aksaray, Anadolu'da ilmin zirveye ulaştığı dönemlerde tasavvuf hayatının en güçlü yaşandığı şehirlerden biri olmuştur. Aksaray için "Evliyalar Şehri" ifadesini kullanan Evliya Çelebi; "Başta Somuncu Baba olmak üzere bu şehirde yedi binden ziyade büyük evliyanın bulunduğunu, şehrin öteden beri "Dar-ûs Sûleha" (Salihler Yurdu) olarak anıldığını" ifade etmiştir.

Büyük âlim Fahreddin Râzî Hazretlerinin torunlarından biri olan ve Osmanlı Devletinin kuruluş döneminde Anadolu'da çok yönlü ilmi faaliyetleri ile tanınan Cemâleddin Aksarâyî de Aksaray'ın yetiştirdiği büyük âlim ve mutasavvıfların başında gelmektedir. İlk şeyhülislamlardan Molla Fenari ve daha pek çok talebeyi yetiştirerek Osmanlı Devleti'nin hizmetine

hazırlayan Aksarâyi, dergâhında ve medreselerde verdiği derslerle talebelerini en güzel şekilde yetiştirmiş, dini ilimlerin yanında bilimsel alanda da önemli çalışmalar yapmıştır. Âlim, ârif, kâmil, fâzıl ve daha pek çok sıfatlarla anılan Cemâleddin Aksarâyi ömrünün son anlarına kadar talebe yetiştirmek için uğraşmış, İslam'a hizmet edebilmenin galesini gütmüştür.

Ömrünü ilme adanarak memleketimizi manevi yönden imar eden böylesine büyük şahsiyetlerin hayatını ve eserlerini konu alan bu nevi çalışmaların daha da artırılması gerektiğini düşünüyorum, valiliğimizce yayınlanan bu eserin Cemâleddin Aksarâyi Hazretleri ile ilgili yapılacak yeni çalışmalara vesile olmasını temenni ediyorum. Eserin yayına hazırlanmasını sağlayan Eğitimci Yazar Sayın Mahmut ULU'ya, Kültür Turizm Müdürlüğümüze ve emeği geçenlere teşekkür ediyorum.

Aykut PEKMEZ

Aksaray Valisi

SUNUŞ

Türklerin İslam dinini kabulünden sonra hızla yayılmaya başlayan tasavvuf anlayışı özellikle Anadolu coğrafyasında toplumsal birlik ve bütünlüğü sağlayıcı bir hüviyete bürünmüş, Malazgirt Zaferinden sonra Anadolu'ya gelen ilim ehli şahsiyetler burada Türk-İslam kültürünü güçlü bir şekilde tesis etmişlerdir.

Anadolu'da Selçuklu Devleti ile başlayan süreç 14. Yüzyılda yerini Osmanlı Devleti'ne bırakmış ve İslam Medeniyeti Anadolu üzerinden daha geniş bir coğrafya'ya yayılma imkânını bulmuştur. Anadolu'da var olan güçlü tasavvuf anlayışı Osmanlı kültür ve medeniyetinin gelişiminde önemli bir faktör olmuş ve bu durum Osmanlı'yı dünya üzerindeki en teşkilatlı devletlerden biri haline getirmiştir.

Tarihi vesikalar ve belgeler Aksaray'ın önemli bir ilim ve kültür şehri olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle Selçuklular döneminde yıldızı parlayan Aksaray bir süre sonra Dar'ül İlm olarak anılmaya başlamıştır. Osmanlılar döneminde de bu önemini korumuş, Osmanlı Devleti'nin çok önemli dini ve idari makamlarında Aksaraylı üst düzey din ve devlet adamları görev almışlardır.

Aksaray'ın yetiştirmiş olduğu önemli âlimlerden biri de Cemâleddîn Aksarâyî'dir. Aksarâyî, Zinciriye Medresesinde uzun yıllar dersler vermiş, Molla Fenari ve daha pek çok âlimin yetişmesinde rol oynamıştır. O'nun soyundan gelenler Osmanlı Devletinde önemli makamlara gelmişler ve çok mühim işler yapmışlardır. Şeyhülislam Zenbilli Ali Cemâli Efendi ve Sadrazam Piri Mehmet Paşa gibi. Yine Tapduk Emre, Yunus Emre, Somuncu Baba, Yusuf Hakiki ve daha nice büyük şahsiyetler şehrimizin manevi ve ilmi yönden yükselmesine sebep olmuşlardır.

Şehrimizin manevi sultanlarından biri olan ve Aksaray'da metfun bulunan Cemâleddîn Aksarâyî tasavvufi yönü ile beraber kadı, tabip, şair, filozof, olarak da bilinir.

Aksarâyi farklı alanlarda çok sayıda eser kaleme almış ve bu eserlerinde önemli bilgilere yer vermiştir.

İl Kùltür Turizm Mùdùrlùğü olarak ilimizin tarihinden gelen zenginliğini geniş kitlelere ulaştırmak maksadıyla bu zamana kadar yapmış olduğumuz çalışmaların devamı olarak bu eseri de ilimizin ve ùlkemizin kùltür hayatına sunuyoruz. Bu ve benzeri çalışmaların gelecek dònemlerde yapılacak çalışmalara katkı sağlamasını temenni ediyor, eserin yayınlanmasına olur veren Sayın Valimiz Aykut PEKMEZ'e, bu çalışmanın vùcut bulmasında uzun uğraş ve gayretleri olan Kıymetli Hocamız Sayın Mahmut ULU'ya ve eserin yayına hazırlanmasında emeği geçenlere teřekkùr ediyorum.

Mustafa DOĞAN

İl Kùltür ve Turizm Mùdùrù

ÖNSÖZ/ÖZET

Asıl adı Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Aksarâyî'dir. Kendi el yazması olan "Şerhi İzah el- Meani" adlı eserindeki ismi "Kitab-ı Müeelif-i Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. el Aksarâyî" şeklindedir. Ancak daha çok Cemâleddîn Aksarâyî ismiyle bilinmiş ve tanınmıştır.

Doğduğu yerle ilgili Aksaray ve Tebriz öne çıkan iki şehirdir. Kaynakların bir kısmında Tebriz'de doğduğu ve ilk çocukluk yıllarını burada geçirdiği ifade edilse de Cemâleddîn Aksarayî'nin torunu Şeyh Muhiddin'in 887/1482-83 tarihli vakfiyesine göre babaları ve dedeleri Aksaray'ın fethinden beri buradadır. Diğer önemli bir kayıt da Aksarayî'nin dedesi Vaiz Muhammed'in evinin vakfedilmesi ile ilgili kayıttır. Buna göre Vaiz Muhammed'in evinin vakfedilme tarihi 667/1267 tarihidir. Bahsi geçen tarihe yakın bir dönemde (1258) Aksaray kadılığında Tebrizli Mehmed'in/Muhammed'in olması Cemâleddîn Aksarayî'nin Aksaray'da doğduğu fikrini önemli ölçüde desteklemektedir. Bu durumda Cemâleddîn Aksarâyî'nin Aksaray'da doğduğu ve yine Aksaray'da yetiştiği sonucuna varmak

mümkün görünmektedir. Doğum tarihi olarak 1313-14 tarihleri zikredilmektedir.

Cemâleddîn Aksarâyî'nin soyu Fahreddîn Razi üzerinden devam eden silsile ile Hz. Ebu Bekir'e kadar uzanmaktadır. İlk tahsilini aldığı babası âlim ve fazıl bir zattır. Annesine dair ise herhangi bir bilgi mevcut değildir. Hakkında övgü dolu pek çok unvan kullanılmıştır: Âlim, fâzıl, kâmil, müttâki, ârif, züht ve takva sahibi, rabbani tahkikçi ve tetkikçi, Arabî ilimleri bilen, ulum-i şeriyeye ve ebediyye'de yed'i tula sahibi, talâkat-ı lisana mâlik bir hatip ve şeriat bilgini bunlardan birkaçıdır.

Cemâleddîn Aksarâyî âlim, ilmi hüviyeti herkesçe bilinen ve herkesin hürmet ettiği fâzilet sahibi oluşuyla temayüz etmiştir. Tıp, Arap dili ve edebiyatı, tefsir, hadis ve fıkıh gibi ilimlere vakıf olan Aksarâyî, ilmini toplumun yararı için kullanmış, ders verdiği talebelerin sadece ilmi olarak değil, ahlâken de yetişmelerine gayret etmiştir.

"Aç gözlülük hasletine karşı kanaat sahibi ol!

Büyüklenmeye karşı tevazu sahibi ol!

Cimriliğe karşı sehâ yani cömert ol!

Kin, öfke ve buğza karşı sabırlı ol!

Dünyayı terk edin. Nimetlerinden yüz çevir!

Doğruluk ve samimiyet ile ilahi aşk yolunda yürü!"

Nasihatleriyle kendinden sonra geleceklere istikamet çizen, Zinciriye Medresesinde müderrislik yaptığı dönemde çok sayıda talebe yetiştiren Cemâleddîn Aksarâyî, yetiştirdiği talebe ve bıraktığı ilim mirası ile Anadolu'dan başlayarak İslam nurunun âlemi aydınlatmasına vesile olmuştur.

Velayet makamına ulaştığı belirtilen menkıbelerde öldükten sonra bile kerametlerinin görüldüğü nakledilmiştir. Rivayet edildiğine göre, ömrünün son günlerinde talebelerinin çoğunluğuna vereceği dersi tamamlasa da bir gurubun dersini tamamlayamaz. Üç günlük dersleri eksik kalan talebelerine

hastalığı sırasında şöyle der:

- Evlatlarım! Kalan dersimizi kabrimizin başına gelin orada tamamlayalım."

Vasiyet gibi sözlerini tamamlayınca aradan çok zaman geçmeden vefat eder. Talebeleri ve sevenleri gerekli vazifelerini yerine getirdikten sonra onu Ervah Kabristanlığındaki zaviyesinin önüne defnederler. Defin işleminden sonra dersi yarım kalan talebeleri toplanıp kabrinin başına gider. Saygı ve hürmetle ziyaret ettikleri kabirde, ruhuna Kur'an-ı Kerimden sureler okurlar. Ardından şöyle bir nidada bulunurlar:

- Hacem! Hacem! Biz geldik!

Ancak Cemâleddîn Aksarâyî Hazretlerinden ses gelmez. Üç gün böyle devam ettikten sonra dördüncü gün kabrinin başına geldiklerinde ruhaniyeti tecessüm edip:

- Geldiniz mi yavrularım, haydi dersimizi okuyalım!" buyurur.

Yarım kalan derslerini tamamlarlar. Dersin bitiminde ayrılacakları zaman talebeleri:

- Hocam biz üç gün kabrinizin başına geldik. Sizden cevap bekledik ama bir türlü cevap alamadık. Sebebi neydi? diye sorarlar. Cemâleddîn Aksarâyî Hazretleri buyurur ki:

- Evlatlarım! Defnedildiğim kabrin yanından bir mü'min geçiyordu. Kabristana karşı dönüp bir Fatıha ve üç İhlâs-ı Şerif okudu. Burada yatan mü'minlerin ruhuna bağışladı. O sevaptan nasibimizi alabilmek için bizde sıraya girdik. Üç günde bana ancak sıra gelebildi. Onun için geç kaldım.

Osmanlı Devletinin ilk Şeyhülislamı Molla Fenari'nin hocası olan Aksarâyî, ilim dünyasında bilinen bir isimdir. Seyyid Şerif Cürcânî kendisinden ders almak için uzun yollar kat etmiştir. Etkileyici üslubu ve hitabeti ile insanların hayranlığını kazanan, Arapça, Farsça ve Türkçe eserler veren Aksarâyî, ilmi hayatı yanında siyasi ve ictimai yanıyla da dikkat çekmiştir. Amasya kadılığı yanında Konya kadılığı vazifesinde bulunmuştur.

Torunlarından Piri Mehmet Paşa üzerinden Osmanlı Devletinin siyasi hayatına yön verirken; Cemâl Halveti ve Zenbilli Ali Cemâli vasıtasıyla dini ve tasavvufi hayatına etki etmiştir.

Kadılık görevlerinden sonra Aksaray'a dönmüş ve ömrünün sonuna kadar Zinciriye Medresesi'nde talebe yetiştirmiştir. Kuran ilminde çok iyi yetişmiş olan ve bu ilmi vesilesiyle tercih sebebi olan Cemâleddin Aksarâyî, 1389 yılında Aksaray'da vefat etmiştir. Ervah Kabristanlığında bulunan mescid ve zaviyesinin bulunduğu yere defnedilmiştir.

Cemâleddin Aksarâyî Hazretlerinin hayatının ve eserlerinin anlatıldığı çalışma dört bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde hayatı çeşitli aşamalarıyla ele alınırken, ikinci bölümde soyu ve torunlarına yer verilmiştir. Bu bölümde "Muammer Öztürk, Semerkand'dan Kanuni'ye Cemâleddin Aksarayî" adlı eserinden önemli ölçüde istifade edilmiş, yazarın konuyu ele alış biçimi ve tarihsel sıralamaya genel itibariyle uyulmuştur. Üçüncü bölümde ise eserleri detaylı bir izahla okuyucunun istifadesine sunulmuştur. Dördüncü ve son bölümde kendi ismine atfedilen Kırk Hadis adlı eseri dipnotlara kavram açıklamaları eklemek suretiyle verilmiştir.

İbrahimî yürüyüşün karınca adımlarıyla Muhammedî muhabbete ve erenlerin himmetine erme maksatlı çalışmada sefer bizden zafer ise hiç şüphesiz âlemlerin rabbi olan Allah'tandır.

Mahmut ULU

Kasım 2016 Aksaray

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYATI

İSMİ- DOĞUM YERİ VE TARİHİ:

Asıl adı Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Aksarâyî'dir. Cemâleddîn Aksarâyî adıyla meşhur olup adı çeşitli kaynaklarda birkaç farklı şekilde zikredilmiştir.

Cemâleddîn Aksarâyî'den bahseden ilk müellif İsaeddin Ahmed Taşköprüzade'dir. Taşköprüzade, Şakayık adlı eserinin "Şeyh Cemâleddîn Aksarâyî" başlığı altında şu isim silsilesini sıralamaktadır:

"Molla Cemâleddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. el- İmam Fahrüddîn Muhammed er-Razi." Bu silsileye göre Cemâleddîn Aksarâyî, ünlü felsefeci Fahreddîn Razi'nin soyundan gelmektedir.

Cemâleddîn Aksarâyî'nin kendi el yazması olan "Şerhi İzah el- Meani" adlı eserindeki ismi "Kitab-ı Müellif-i Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. el Aksarâyî" şeklindedir. Dolayısıyla asıl adı Muhammed olup, babasının ve dedelerinin ismi de Muhammed'dir. Ancak daha çok Cemâleddîn Aksarâyî ismiyle bilinmiş ve tanınmıştır.

Kaynaklarda doğum tarihi ve nerede doğduğuna ilişkin kesin bilgiler bulunmamaktadır. Kaynaklardan bir kısmı doğum tarihi olarak 1313-14 tarihlerini, bir kısmı 1317-18 tarihlerini zikretmektedir. Doğduğu yere ilişkin ise Aksaray ve Tebriz öne

çıkan iki şehirdir. Ancak Aksaray'da yaşadığı ve burada vefat ettiği bilinmektedir.

Babası veya dedesi Rey'den Semerkand'a, oradan Azerbaycan'a oradan da Anadolu'ya göç ederek, Anadolu Tasavvuf ve ilim geleneğinin önemli merkezlerinden biri olan Aksaray'a yerleşmiştir.

Hüseyin Vassaf "Sefineyi Evliya" adlı eserinde Cemâleddin Aksarâyî Hazretlerinin babasını Muhammed Enis-i Tebrizî, dedesini de Muhammed Tebrizî olarak göstermiştir. Bu isimlendirmeye bakılırsa Cemâleddin Aksarâyî'ye kadar ailenin Tebriz'de ikamet ettiği düşüncesi ağırlık kazanmaktadır. Bu bilgiler dikkate alındığında Cemâleddin Aksarâyî'nin Tebriz'de doğduğu ve çocukluk yılları ile ilk gençlik yıllarını yine orada geçirdiği düşünülebilir. Ancak Cemâleddin Aksarayî'nin torunu Şeyh Muhiddin'in 887/ 1482-83 tarihli vakfiyesine göre babaları ve dedeleri Aksaray'ın fethinden beri buradadır. Diğer önemli bir kayıt da Aksarayî'nin dedesi Vaiz Muhammed'in evinin vakfedilmesi ile ilgili kayıttır. Buna göre Vaiz Muhammed'in evinin vakfedilme tarihi 667/1267 tarihidir.

Bahsi geçen tarihe yakın bir dönemde (1258) Aksaray kadılığında Tebrizli Mehmed'in/Muhammed'in olması Cemâleddin Aksarayî'nin Aksaray'da doğduğu fikrini önemli ölçüde desteklemektedir. Bu durumda Cemâleddin Aksarâyî'nin Aksaray'da doğduğu ve yine Aksaray'da yetiştiği sonucuna varmak mümkün görünmektedir. Diğer kaynakların verdiği bilgiler de dikkate alındığında konuyla ilgili kesin bir sonuca varmak zor görünse de ilerleyen dönemlerde ortaya çıkacak yeni belgeler ışığında mevzu aydınlanacaktır.

Soyunun, Fahreddin Razi'ye dayandığı ve devam eden silsile ile Hz. Ebu Bekir'e kadar uzandığı kabul edilmektedir. Babasının Rey'den göç ederek Aksaray'a gelmesi ve ilmi hayatı boyunca Fahrüddin Razi mantığının temsilcisi olması da bu yakınlığı teyit eder mahiyettedir.

Çocukluk ve ilk gençlik yıllarını Tebriz veya Aksaray'da geçiren Cemâleddin Aksarâyî ilk tahsilini babası Muhammed'den

almıştır. Cemâleddîn Aksarâyî'nin babası Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Fahreddîn Razi, ilim tahsilinde oldukça gayretli idi. Ancak büyük dedesi Fahrüddîn Razi'nin izinden gittiyse de onun ulaştığı ilmi seviyelere ulaşamamıştı.

İlmi gayretleri neticesinde vaaz mertebesine ulaşan Muhammed, zamanının çoğunu insanlara vaaz, nasihat ederek ve tasavvuf ilimlerini öğreterek geçiriyordu. İneyet sahibi bir kimse olup babasının ve dedesinin sufi meşrep haline sahipti.

Ancak Cemâleddîn Aksarâyî'nin babası Muhammed'in sadece dini ilimlerle değil, Cemâleddîn Aksarâyî'nin ifadesiyle, tıp ilmiyle de meşgul olduğu görülmektedir.

Cemâleddîn Aksarâyî'nin annesine dair ise herhangi bir bilgiye şimdilik rastlanmamıştır. Ancak gerek Cemâleddîn Aksarâyî gibi bir evlat ve gerekse Cemâleddîn Aksarâyî'nin soyundan devam eden torunlarının ilim ile yoğun meşguliyeti onun da ilimle meşgul olmuş, en azından bu yola teşvik edici bir kimse olduğu fikrini doğurmaktadır.

KENDİSİNE VERİLEN ÜNVANLAR

Asıl adı Muhammed olan ve daha çok Cemâleddîn Aksarâyî namıyla tanınan Ulu Şeyh hakkında övgü dolu pek çok unvan kullanılmıştır. Hayatına ve eserlerine bakıldığında bu ifadeleri fazlasıyla hak ettiği anlaşılmaktadır. Cemâleddîn Aksarâyî hazretlerine atfen söylenen ünvanları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Taşköprüzade Şakayık adlı eserinde onunla ilgili; âlim, fazıl, kâmil, müttaki, arif gibi sıfatları anmaktadır.

- Şakayık Mütercimi Mecdi Efendi ise; fâzıl, kâmil, züht ve takva sahibi, rabbani tahkikçi ve tetkikçi, Arabî ilimleri bilen, akıl ve şeri fenlere vakıf bir ilim adamı olarak zikretmektedir.

- Şemsettin Sami; ulum-i şeriyeye ve ebediyye'de yed'i tula sahibi olduğundan bahseder.

Bunların yanında Cemâleddîn Aksarâyî ile ilgili olarak;

- İsmail Hakkı Bursalı; Hüsn-i sire sahibi derken, Bilmen; talâkat-ı lisana malik bir hatip demektedir.

- Osman Şevki; Şeriat bilgini iken talebete heves edip ilgi gösteren ifadesini kullanır.

Ancak Cemâleddîn Aksarâyî'ye atfen söylenen ünvanlar bunlarla sınırlı değildir.

- Mahmud Karakaş; âlim, filozof, tabip, şair gibi çok çeşitli alanlara hâkim bir ilim adamı olduğunu vurgularken Kemal Gürsoy; âlim-i kül, Seyyidü'l Zimme ve'l Ulema olarak zikreder.

- Ünver ise Mucez Şerhinde; hâkim ve fakih, tıbbı, şer'i ve edebi ilimlerde ve diğer zamanın mühim ansiklopedik bilgilerinde önde gelen, ilimler tarihinde bilhassa tıp alanında meşhur bir âlim olduğundan bahseder.

KİŞİLİĞİ

Cemâleddîn Aksarâyî, büyük bir âlim, milletin ve dinin cemâli, fâzilet sahibi, kadıların, hâkimlerin ve insan velilerinin en adili ve en büyüğü olarak zikredilmektedir. Mecdi Efendi onunla ilgili olarak şunları söyler: “Fâzıl, kâmil, zühd ve takva sahibi, rabbani tahkikçi, samedani tetkikçi, Arabî ilimleri bilen, akli ve şer’î fenne vakıf bir zattır.” Bu ifadeler sadece bir örnek olması bakımından önemlidir. Bunun yanında O, müslümanlar arasında büyük bir şöret ve ilim otoritesi olarak kabul görmektedir.

Bildiklerini anlatan ve oldukça etkileyici bir usluba sahip olan Aksarâyî hatip kişiliği ile bilinmekte, hem yetiştirdiği talebelerinde hem de soyundan gelenlerde hitabet gücünün yüksek olduğu görülmektedir.

Karaman’da Alâeddin Bey’in karısı, Murad Hüdavendigârın kızı Melek Hatun’un Hatuniyye Medresesi için tanzim edilen vakfiyesinin tasdik ve tescil satırları da Cemâleddîn Aksarâyî ile ilgili ortak fikri yansıtmaktadır: “Bu tespit ve tescili kadıların, hâkimlerin ve insan velilerinin en adili, en büyüğü, Konya şehri hâkimi Muhammed oğlu Mevlana Cemâleddîn Muhammed yaptı.”

Cemâleddîn Aksarâyî âlim, ilmi hüviyeti herkesçe bilinen ve herkesin hürmet ettiği fazilet sahibi oluşuyla temayüz etmiştir. Oldukça seviyeli bulunan ilmini toplumun yararı için kullanmış, toplumun sosyal ve siyasi hayatı içerisinde hareketli bir yaşam sürmüştür. Kendini toplumdan dışlayarak bir münzevi hayatı yerine hayatın her noktasında olmayı tercih etmiş, Amasya ve Konya Kadılığı gibi önemli vazifeler ifa etmiştir.

Taşıdığı ilmi kişiliği ve insanlar üzerindeki derin etkisinden dolayı adil bir yapının gerçekleşmesi ve toplumsal huzurun tesisi için gayret sarf etmiştir.

Bütün ilmi birikimine ve toplum nezdinde sahip olduğu saygınlığına rağmen hiçbir zaman kendini başkalarından üstün tutmamış, ilmin bir büyüklük alameti olmayıp aksine bildikçe boyun eğmenin hakikatini idrak etmiştir. Tefekkürü, irfana ve Allah'a açılan bir kapı olarak gören Aksarâyî, İslam düşüncesinin temeli olan tevhidi hayatının temel dini maksadı olarak görmüştür.

Cemâleddîn Aksarâyî tarihe olan katkısından dolayı tarihi bir kişilik olarak karşımıza çıkarken Anadolu'nun manevi fethindeki rolüyle de dini bir kişilik olarak görülmektedir. Her iki halini eserlerine yansıtmış, hem bir siyaset bilimci, hem bir mutasavvıf ve hem de bir İslam ahlakçısı olarak vasıflanmıştır. O, edebi ve ahlaki eserlerindeki düşünce sistemini şeriat, tarikat, marifet ve hakikat çerçevesinde iman, aşk, tevazu ve ölüm üzerine kurmuştur.

Bir kimsenin insan-ı kâmil olma yolunda aşması gereken merhaleleri eserlerinde ayrıntılı bir biçimde ele almıştır. İnsanı kâmil olmak gayesiyle ilahi aşk yoluna düşen salikin önüne çıkabilecek engelleri sıralamıştır. Ona göre bu engellerin ilki dünyadır. Dünyanın da üç yüzü vardır. Birinci yüzü, ahrete bakar ve ahretin tarlasıdır. İkinci yüzü Allah'ın isimlerine bakar. Çünkü dünya esmanın tecelli etiği yerdur. Üçüncü yüzü ise insana en büyük engeli çıkaran süs ve güzellikleriyle aldatıcı yüzüdür.

Salikin yoluna çıkacak ikinci engel ise nefistir. Nefsin

Allah'a ulaşmayı engelleyen dokuz yönü vardır. Bunlar; tamah, kibir, öfke, haset, cimrilik, yalan, kınamak, gıybet ve hile.

Ancak Cemâleddîn Aksarâyî, yukarıda sayılan engelleri aşmak için gerekli olan reçeteyi sunmayı da ihmal etmez. Seyr-i süluka giden yolda nefsanî arzulardan kurtulmanın yolunu tarif ederek şu tavsiyelerde bulunur:

Aç gözlülük hasletine karşı kanaat;

Büyüklenmeye karşı tevazu;

Cimriliğe karşı sehâ yani cömertlik;

Kin, öfke ve buğza karşı sabır;

Bu tavsiyelerin yanında dünyayı terk etme, doğruluk ve samimiyet ilahi aşk yolunda salikin en büyük yardımcıları olarak belirtilmiştir.

Bütün tavsiyelerinde akli kullanmayı vurgulayarak akli üç şekilde sınıflandırır:

1. Akl-ı meâş: Dünyanın düzenini ve ahvalini bildirir.
2. Akl-ı meâd: Ahiret hallerini bildirir.
3. Akl-ı külli: Allah'ı tanımaya, hikmetlerini kavramaya yarayan akıl.

CEMÂLÎ İSMİ VE HAZRETİN SOYU

Kaynaklarda "Âlim-i Kül ve Seyyidü'l Zimme ve'l Ulema olarak zikredilen Cemâleddîn Aksarâyî hazretleri daha sağlıklıyken "Cemâlî" olarak bilinirken kendinden sonra gelen nesli için "Cemâloğlu Cemâlî" nisbesi kullanılmıştır. Bu isimlendirme konusunda kaynaklar tereddüt etmezler.

Cemâlî, Osmanlı Devletinde büyük bir ailenin ortak adı olup Cemâleddîn Aksarâyî hazretlerinin isminden dolayı Cemalî veya Cemalîzâde'ler olarak bilinmektedir. Cemalîzade ve Cemâleddînzade isimleri de aynı aileyi ifade etmektedir. Bunun yanında Osmanlı Devletini tarikat anlamında büyük ölçüde etkileyen Halvetilik tarikatının Osmanlı'da yayılmasını sağlayan ve Şeyh Mehmed Cemalî tarafından kurulan Halvetiyye'nin Cemâlîyye koluna mensup kişilerin ortak adı da Cemâlî'dir.

Cemâlîler dediğimiz aile Hz. Ebubekir ve Fahreddîn Razî neslinden gelerek, 1389 yılında Aksaray'da vefat edip Ervah Kabristanında medfun bulunan Cemâleddîn Muhammed Aksarâyî Hazretlerine dayanmaktadır.

Cemâleddîn Aksarâyî Hazretlerinin babası ve dedesi tarafından soyu Fahreddîn Razi silsilesiyle Hz. Ebu Bekir'e kadar uzanmaktadır:

Hız. Ebubekir

Abdurrahman

Hammed

Mutahhar

El-Müseyyeb

Es-Sabit/Sebil

Mevdud

Mahmudü'l-Hatib/ Muhammed-ül Hatibi

Hüseynü'l Hatibi

Ömerü'l Hatibi

Mevlana Fahrü'd-Din Muhammed er-Razi

Muhammed

Muhammed

Muhammed

Cemâleddîn Muhammed el- Aksarâyî

Babası ve dedesinin kim olduğu bilinen Cemâleddîn Aksarâyî'nin annesine ve eşine dair herhangi bir malumat yoktur.

Kaynakların belirttiğine göre üç erkek evladı vardır. Bunlar: Mehmed Çelebi, Şeyh Mahmud ve Kemaleddin Ahmed'dir.

Mehmed Çelebi: Cemâleddîn Aksarâyî'nin büyük oğlu olup, torunlarından birisi tarafından yazılan Münşeât adlı eserinin sonunda Cemali ailesinin şeceresinde ismi Mehmed Çelebi olarak geçmektedir. Mehmed Çelebi, Cemâleddîn Aksarâyî Hazretlerinin müderrislik yaptığı Zinciriye Medresesi'nde yetişmiş ve aynı medreseye müderris olmuştur. Aksaray Ulu

Camii'nin de hatipliğini yapan Mehmed Çelebi güzel konuşması, gönüllere işleyen anlatımı ve hatipliğiyle meşhur olmuştur. Yaşı doksanları geçtiği ve ömrünün son demlerine yaklaştığı sıralarda Somuncu Baba'nın oğlu Yusuf Hakiki Baba'nın 1480 tarihli vakfiyesine şahitlik yapmıştır.

Şeyh Mahmud: 1482 yılında tescil edilen Şeyh Muhiddin Vakfiyesinde geçen isim silsilesine binaen Cemâleddin Aksarâyî Hazretlerinin oğlu olduğu belirtilmektedir. İbrahim Hakkı Konyalı, vakfiyedeki ismin "Eş- Şeyh Cemâleddîn b. eş- Şeyh Mahmud b. eş- Şeyh Cemâleddîn el- Aksarâyî an evladı Hz. Ebi Bekri's- Sıddık" olarak geçtiğini ifade eder. Halveti tarikatına mensub olan Şeyh Mahmud Aksaray kadılığı yapmıştır. Vefat tarihi bilinmemektedir.

Kemâleddin Ahmed: İbrahim Hakkı Konyalı, Ervah Kabristanlığındaki Şeyh Hamza Türbesinin arka tarafına düşen derenin sırtında bir mezar taşının kitabesine dayanarak Cemâleddin Aksarâyî Hazretlerinin Kemâleddin Ahmed adında bir oğlu olduğunu yazar. Aynı kitabeye göre Kemaleddin Ahmed, Aksaray Kadılığı yapmıştır. Genç yaşta kadılık vazifesine getirilen Kemaleddin Ahmed yine genç yaşında, babasından önce vefat etmiştir.

CEMALİ AİLESİNİN TARİHTEKİ YERİ

Osmanlı Devleti kuruluşundan sonra devletleşme sürecine girdiği I. Murad döneminden Fatih dönemine kadar Çandarlılar ailesinin siyaset felsefesinin yörüngesinde ilerlemiştir. İstanbul'un fethinden hemen sonra Çandarlı Halil Paşa'nın değişik nedenlerle idam edilmesiyle yönetim büyük oranda devşirmelerin eline geçmiştir.

II. Bayezid döneminden itibaren Cemalîler ailesinin etkisi hissedilmeye başlamıştır. Anadolu'da kapsamlı bir değerler eğitimi ve buna dayanan siyaset felsefesi alan bu ailenin fertleri işbirliği içinde hareket ederek Osmanlı Devleti'nin zirveye çıkmasında önemli görevler yerine getirmişlerdir.

Aksaray daha sonra sadrazam da olacak olan İshak Paşa tarafından 1470 yılında yapılan Karaman seferi ile Osmanlı Devleti sınırlarına kalıcı olarak katılmış ve Cemalîler ailesinin önemli bir kısmı İstanbul'a götürülmüştür.

Cemalîler ailesi, Osmanlı Devleti'nin zirveye çıktığı dönemde ilmî, idarî ve dinî alanlarda önemli hizmetlerde bulunmuştur. Nasıl Bermekîler ailesi dönemi Abbasilerin, Nizamülmülk ailesi dönemi Selçukluların zirve dönemleri ise, Cemalîler ailesi

dönemi de Osmanlıların zirve dönemidir.

Osmanlı Devleti'nin zirve döneminde, Cemâl Halvetî (ö. 1494) tasavvuf alanında, oğlu Pîri Mehmed Paşa (ö. 1532) idare alanında, amcazâdesi Zenbilli Ali Efendi (ö. 1526) ise ilmiye alanında Osmanlı Devleti'ne ve padişahlarına yön vermişlerdir. Bu ailenin fertleri, II. Bâyezid, Yavuz ve Kanunî dönemlerinde toplum ve devlet adına önemli bir canlılık getirmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin yükselme dönemi için Çandarlılar ailesi ne mana ifade ediyorsa, zirve dönemi için Cemalîler ailesi de o manayı ifade etmektedir. Bu ailenin ilim kodlarını çözmek Osmanlı klasik döneminin yönetim şifrelerinin de çözülmesini sağlayacaktır.

Açıklanması gereken önemli bir mesele de, Aksaray'dan neşvü nema bulmuş olan Cemalîler ailesinin neredeyse hepsinin yolunun Amasya'dan geçmesidir. Cemalîler ailesi için Amasya şehrinin önemli hâle gelmesi Cemâleddîn Aksarayî döneminde olmuştur. Cemâleddîn Aksarayî samimi arkadaşı Şadgeldi Paşa'nın daveti ile oraya gitmiş ve onun bağımsızlığını ilan etmesinden vefatına kadar yaklaşık 20 yıl (1361-1381) orada kalmış ve önemli görevlerde bulunmuştur.

Amasya ve Tokat civarının dikkat çekici bir özelliği vardır. Bu şehirler Türklerin Anadolu'daki ilk yerleşme bölgelerinden olmuştur. Tokat ve Amasya o dönemde Danişmend ili olarak bilinip Türkmen ağırlıklıydı. Daha doğu taraflar ise başta Malatya olmak üzere kozmopolit bir yapıda ve Farsi özellikler taşıyordu. Bunun yansıması 1240'larda bu bölgede çıkan Babailik isyanında daha iyi görünmektedir.

Amasya şehri, dedelerinden dolayı daha sonraki dönemde de Cemâlîler ailesi için bilinir olmuştur. Cemâleddîn Aksarayî döndükten sonra da burada bazı akrabaları kalmıştır. Bunun yanı sıra Amasya şehrini tekrar Cemalîler ailesi için çekici hâle getiren bu şehrin Osmanlı Devleti'nin şehzadeler şehri olmasıdır. Bazıları tarafından söylendiği gibi bu durum, Aksaray, Osmanlı Devleti sınırlarına katıldıktan sonra zorla nakil ve iskânla olabileceği gibi, özellikle II. Bâyezid döneminde, onun

ilme ve âlime değer veren şahsiyetinden dolayı Amasya'nın bilgi ile uğraşanlar için cazibe merkezi olmasından dolayı da olabilir. Bu durumu Pîri Mehmed Paşa'nın babası Cemâl Halvetî'nin şeyhi tarafından bu şehre gönderilmesi desteklemiştir. Bundan dolayı bu ailenin okumuşlarından bazıları 1470 yılından sonra Amasya şehrine gitmiş olmalıdır. Amasya'da mühim görevlere getirilmeleri de bu düşüncüyü desteklemiştir.

Ancak II. Bâyezid'in padişah olmasıyla durum değişmiş, aile üyeleri Aksaray, Karaman ve Konya'nın eski önemini kaybetmesi nedeniyle İstanbul'a gitmişlerdir. Şehzade Ahmed'in valiliği sırasında Şiiliğin etkisinin artması hatta Cemalîler ailesinden ve Zenbilli Ali Efendi'nin kardeşi Muhyiddin Mehmed Çelebi'nin 1509 yılında bir karışıklık sırasında Şiilik karşıtı vaazları nedeniyle öldürülmesi İstanbul'a göçü iyice hızlandırmıştır.

İLMİ HAYATI

Cemâleddîn Aksarâyî, ilmiye sınıfından olan bir ailede yetişmiş, Murad Hüdavendigâr devrinin tanınmış âlimlerinden biri olmuştur. Bilgi ve birikim olarak oldukça geniş bir alana hâkimdir. Tıp, Arap dili ve edebiyatı, tefsir, hadis ve fıkıh onun hâkim olduğu ilim dallarından bir kaçıdır.

Dönemin ilim insanına verdiği değer göz önüne alındığında Cemâleddîn Aksarâyî'nin ilim çevrelerince kabul edilmiş bir otorite sayılması onun ilmi seviyesini de göstermektedir. Çünkü Cemâleddîn Aksarâyî'nin yaşadığı Osmanlı dönemi ilim yolunda hayli gayret sarf edilen bir dönemdir.

Anadolu'da Osmanlı Devletinin kurulduğu dönemde ilim ve fikir hayatı belli bir seviyeye yükselmişti. Anadolu Selçukluları zamanında muhtelif şehirlerde pek çok medresenin varlığı ilmi seviyenin ne derece yüksek olduğunun ispatıdır. Bu dönemde medreseler daha çok Konya, Sivas, Kayseri, Aksaray, Diyarbakır, Erzurum, Amasya gibi Anadolu'nun çeşitli illerine yayılmıştı. Bu medreselerden yetişen ilim adamları dönemin en önemli isimleri olarak temayüz ettiler. Bu isimler arasında Hacı Paşa (Konya), Davud b. Mahmud el- Rumi el- Kayseri (Kayseri),

Molla Fenari (Karaman), Kadızade-i Rumi (Bursa), Cemâleddîn Aksarâyî (Aksaray) sayılabilir.

Dönemin ilim faaliyetleri ve ilim adamlarının ilmi faaliyet alanları tek bir ilim dalı şeklinde olmayıp başta dini bilimler olmak üzere muhtelif ilim dallarında da ihtisas yapıp eser vermeleri şeklindedir. Örneğin Cemâleddîn Aksarâyî sadece dini ilimlerde ihtisas yapmamış bunun yanında felsefe ve tıp ile de meşgul olmuştur.

Osmanlı Devleti bir taraftan idarî, askerî ve adlî teşkilat kurulurken diğer taraftan da ilmî ve ictimâî teşkilâtı da ihmal etmemiş ve Orhan bey tarafından 1331 tarihinde İznik'te cami imaretiyle birlikte bir de medrese yaptırmak suretiyle bu hususta ilk adımı atmıştır. Bu medreseye devrin büyük âlim ve mütefekkirlerinden, Kayseri ve Kahire'de eğitim görmüş olan Davud-ı Kayserî'yi ilk olarak tayin etmiştir. Yine bu medresenin ilk müderrislerinden Alâeddin Ali Esved de tahsilini İran'da tamamlamıştı.

Sınırlar genişledikçe önemli şehirlerde de ilmî ve sosyal kurumlar yapılmıştır. Büyük medreseler İznik'ten sonra Bursa'da da görülmektedir. Orhan Gazi 1335'te Bursa Hisarı'ndaki kiliseyi medreseye çevirtmiş ve talebeler için de odalar yaptırmıştır.

I. Murad devrinin meşhur müderrislerinden Kadızâde-i Rûmî Bursa'da tahsilden sonra Mâverâünnehir ulemasından tahsil görmüş, Semerkant'ta Seyyid Şerif Cürcânî'ye talebe ve Uluğ Bey'e hoca olmuştur. Aynı şekilde Yıldırım Bayezid Bursa'da Osmanlı'nın ilk dâru'l-kurrâsını tesis ettiğinde 1395 tarihinde Şemseddin Muhammed Cezerî'yi Kahire'den Bursa'ya davet ederek ilk müderrisliğini ona vermiştir.

Yıldırım Bayezid devrinin büyük âlimi Molla Fenârî de İznik'ten sonra Karaman ve Kahire'de tahsil görmüştü. I. Murad ve Yıldırım Bayezid tarafından Bursa'da yaptırılan medreselerden sonra ikinci ve üçüncü derecelerde vezir ve beylerbeyleri tarafından yaptırılmış olan bu medreselere denk kurumlar da Osmanlı memleketindeki ilmi faaliyetlerin alanını genişletmiştir. Medreselerde okutulan derslere gelince; gramer, mantık,

ferâiz, kelim, belâgat, fıkıh, usûl-ü fıkıh ve tefsir dersleri bu derslerin başlıcalarını oluşturmuştur.

Gramer: Sarf ve nahiv denen Arapça kavaid kitabı olup muhtasar ve mufassal olarak yazılmış olan bu eserler talebeyi medrese derslerine hazırlamak için okutulmaktaydı.

Mantık: Fikir ve muhakemeyi işleyen, usûl ve kanunlarına riayet edildiği takdirde zihni hatadan koruyan, fikrin doğru veya yanlış olup olmadığını ayırmaya vasıta olan bir ilimdir.

Feraiz: İslamiyet'teki kanun gereği miras ve vârislerin hisselerinin miktar ve keyfiyetlerini bildiren yani bir ölünün mal, mülk ve akarının vârislerine ne suretle taksim edileceğini öğreten bir ilimdir.

Kelam: İtikada taalluk eden meseleleri, metafizik ve tabiat ilimlerinden de istifade ederek ispat eden İslam felsefesidir. Buna ilm-i tevhid de denilirdi.

Belagat: Arab edebiyatı ve diliyle ilgili olup meâni, bedî, beyan, arûz, kâfiye v.s. bahseder. Muhtasar ve mufassal olarak okutulurdu.

Fıkıh: Fiiliyatla alâkalı dinî meseleleri bildiren bir ilim olup namaz, oruç, zekât, hac, büyü' şüf'a v.s. gibi İslam dininin ibadet ve muamelât kısımlarından bahseden bir ilimdir.

Usul-i Fıkıh: Fıkıh ilminin usûlünden bahseden yani bir takım kaideler vasıtasıyla kitap, sünnet, icma-ı ümmet ve kıyas-ı fukahâ denilen ahkâm ve delillerden istifade ile şer'î hükümler çıkaran bir ilimdir.

Tefsir: Yüksek tahsilde okutulup başlı başına bir ihtisas işi olduğundan bu dersin müfessir denilen müderrislerinin dereceleri diğerlerinden daha yüksekti.

Aynı yüzyıllarda medreselerde görülen bu ilimlerden başka edebiyat ve tasavvuf alanındaki dersler de okutulmuştur.

Cemâleddîn Aksarâyî yukarıda bahsi geçen dönemde sayılan bütün ilimleri babasından ve devrin önemli

medreselerinden tahsil etmiştir. Tıp ilmine dair ilk eğitimini de babasından alan Aksarâyî, babasıyla birlikte tıpla ilgili meşhur kısa metinleri müzakere etmişlerdir. Süheyl Ünver, Cemâleddîn Aksarâyî'nin tıp ilmini Aksaray'da bulunan Daruşşifa'dan tahsil ettiğini ifade etmektedir.

Aksarâyî, ilk tedris hayatından sonra Amasya'ya gider. Gitme zamanı ve sebebi tam olarak bilinmese de Amasya, onun eğitim hayatında ve yetişmesinde önemli bir yere sahiptir. Aksarâyî, Amasya'da kendisiyle aynı adı taşıyan hemşehrisi Cemâleddîn İbrahim oğlu Fahrüddin İlyas Rumi'nin talebesi olmuştur. İlerleyen zamanlarda Amasya Emirliğine kadar yükselecek olan Hacı Şadgeldi Paşa ile aynı hocadan ders almışlar, ders arkadaşı olmuşlardır. Bu yakınlık ilerleyen dönemlerde siyasi yakınlığa da zemin hazırlayacaktır.

Tıp ve Felsefe ile de ilgilenen Aksarâyî'nin okuduğu bunca ilime bakılırsa bilgi ve birikim olarak oldukça geniş bir alana hâkim olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tıp, Arap dili ve edebiyatı, tefsir, hadis ve fıkıh onun hâkim olduğu ilim dallarıdır. Yaşadığı dönemde sadece Cevherî'nin es-Sihâh adlı eserini ezbere bilenlerin görev alabildiği Aksaray'daki "Medresetü's-Silsile" de denilen ve diğer adlarıyla Zincirli ya da Zinciriye Medresi'nde dersler vermiştir.

Aslen Türk olup Farab'da doğan Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el- Cevherî'nin es- Sihah adlı eseri Arap sözlükçülüğü tarihinde tertip itibariyle yeni bir çığır açtığı gibi sadece sahih kelimeleri (Bedevî Araplar'dan gelen fasih kelimeler) ihtiva etmesi açısından da ayrı bir özellik arz etmektedir. Böyle bir eseri ezbere bilmenin fasih Arapça'ya hâkim olma adına önemi ortadadır. Bu durum aynı zamanda Cemâleddîn Aksarâyî'nin Arap diline olan hâkimiyetini de göstermesi bakımından kayda değerdir.

Cemâleddîn Aksarâyî, Zinciriye Medresesinde ders verdiği sınırlarda sadece medrese içinde ve belirli bir kesimle sınırlı tutmadığı ders halkalarını farklı bir metotla geniş kesimlerin imkânına sunmuştur. Öğretim metodu olarak öğrencilerini üç gruba ayırmıştır. Bu üç gruptan birincisi "Meşşâiyye" diye

adlandırılmıştır. Rivayete göre bu öğrenciler, o evinden bineği üzerinde medreseye gidinceye kadar ondan faydalanmışlardır.

“Revâkiyye” diye adlandırılan ikinci grup ise onun bineğinden inmesinden sonra uğradığı medresenin revakları altında ders almıştır. Osmanlı döneminin meşhur âlimlerinden Molla Fenârî (834/1431) de Aksarâyî’den medresenin revakları altında ders alan öğrencilerinden biridir.

Üçüncü grup ise Cemâleddin Aksarâyî’nin medresenin iç kısmında ders verdiği öğrencilerden oluşmuştur.

İLİM ÇEVRELERİNDEKİ YERİ

Cemâleddîn Aksarâyî bir medrese talebesi olarak medreselerde okutulan gramer, mantık, ferâiz, kelam, belâgat, fıkıh, usûl-ü fıkıh ve tefsir dersleri başta olmak üzere tıp ve felsefe alanlarında da eğitim almıştır.

Döneminin ilmi hayatında önemli bir yer tutan Molla Fenârî gibi İslam âlimlerine hocalık yapmış olan Aksarâyî'nin şöhreti oldukça yayılmıştır. Molla Fenârî Osmanlı Devletinin ilk şeyhülislâmı ve ilminin yanında tasavvuf birikimiyle de büyük bir velî idi. İsmi Muhammed olup, babasının ki Hamza'dır. Nisbeleri Rûmî ve Fenârî, lakabı Şemsüddîn'dir. 1350 senesinde Fener köyünde doğdu. Bu köyde doğması veya babasının fenercilik sanatıyla meşgûliyetinden dolayı "Fenârî" nisbetiyle meşhur oldu.

Molla Fenârî, uzun zaman Bursa'da kalan ve Somuncu Baba diye tanınan Hâmid-i Aksarâyî'den de ilim ve feyz aldı. 1424 yılında Sultan İkinci Murâd Hân, onu ilk şeyhülislâm olarak tâyin etti. Bu vazifeyi, adâlet ve hak üzere altı sene yaptı. Devletin mühim işlerinde, sultanlar ve devlet adamları

kendisiyle istişâre ederek, ilminden ve isâbetli görüşlerinden istifâde etmişlerdi. Ders okutması yanında, fetvâ işlerini ve Bursa kadılığını da yürütmüştür.

Pek çok eser telif eden Fenâri bunca ilmine rağmen Aksaray'a gelerek Cemâleddîn Aksarâyî'ye talebe olmuştur. Bu durum Cemâleddîn Aksarâyî'nin ilminin büyüklüğü ve civarda tanınmışlığı açısından önem arz etmektedir. Aynı zamanda Aksaray'ın da devrin ilim hayatındaki önemini ortaya çıkarmaktadır.

Cemâleddîn Aksarâyî adı sadece Anadolu'da duyulmuş değildi. Pek çok ilim merkezlerinde onun adından sıklıkla söz edilir, ders halkasına girmek için uzun yollar aşıyordu. Bu ilim taliplerinden biri de Seyyid Şerif Cürcânî idi.

Arap dili, kelâm ve fıkıh âlimi olan Seyyid Şerif Cürcânî 740 h. tarihinde Cürcân yakınlarındaki Takû'de doğdu. Deylem'deki Zeydî imamlarından olup Hz. Peygamber'in soyundan gelen Dâî Muhammed b. Zeyd'in (ö. 287/900) on üçüncü göbekten torunu olduğu için Seyyid Şerif unvanıyla tanındı. İlk tahsilini memleketinde yaptı. Kutbüddin er-Râzî et-Tahtânî'nin mantığa dair Şerhu'ş-Şemsiyye ve Şerhu'l-Metâlig adlı eserlerini bizzat kendisinden okumak için Herat'a gitti. Bir müddet sonra yaşlılığı sebebiyle öğretim faaliyetini sürdürmeyen hocası kendisine, Mısır'da ikamet etmekte olan tanınmış mantık âlimi ve talebesi Mübârek Şah'ın yanına gidip ondan okumasını tavsiye etti.

Mısır yolculuğu sırasında Anadolu'da şöhretini duyduğu Cemâleddîn Aksarâyî'den ders almak için yola koyuldu. Bu yolculuk gerek dönemin ulaşım şartları ve gerekse siyasi olaylar dikkate alındığında oldukça zor bir yolculuk idi. Böyle zorlu bir yolculuk için maksadın önemi her şeyden ilerdedir. Burada en önemli maksat adı duyulmuş bir ilim adamı olan Cemâleddîn Aksarâyî'dir. Lakin dönemin ilim yolculuklarının başkaca maksatları da vardı.

Kuskuşuz ki talebe ve âlimler için seyahat, yeni mekânlar görmek için yapılan turistik bir faaliyet değildi. Zahirî ilimleri

tahsil için dağ, tepe, deniz ve çöl gibi fizikî mekânlarla, batınî ilimleri tahsil için iç dünyaya yapılan seferler seyahatin doğrudan ilgi alanına girmektedir.

Talebeler ilim tahsili için yola düştüklerinde ilim deryasına yelken açmış oluyorlardı. Artık onlar ilmin efendisi olmak için seyahatin kölesi idiler. Tasköprülüzâde'ye göre İslâm dünyasında bilim amaçlı seyahat öteden beri övülen, teşvik edilen, hatta kutsanan bir eylemdir. Talebelerin kendilerine iyi bir üstat bulmak için uzak diyarlara gitmeleri adeta onlar için bir vazifedir. İbn Haldun'a göre talebeler kendisinden feyz aldıkları üstatlarının çokluğu nisbetinde bir alışkanlık ve meleke kazanabilirler. Bu sebeple ilim tahsili için gezip üstatlarla görüşmek, bilgiyi doğrudan onlardan almak faydalı olduğu gibi bilgiyi mükemmelleştirmek bakımından da önemlidir.

Geçmiş dönemlerin ilmi toplumu arasında seyahat o kadar yaygın ve doğaldır ki ilim heveslileri küçük yaşta hiçbir engellemeyle karşılaşmadan seyahate atılabiliyorlardı. Sehl bin Abdullah et-Tusterî adlı bir İslâm âlimi, henüz 13 yaşındayken, kafasına takılan bir suale etraftaki âlimlerden ikna edici bir cevap alamayınca Basra'ya gider. Buradaki âlimlerin açıklamaları da ona yetmeyince Abadan'a gider ve orada Ebû Habîb Hamza adlı bir âlime meseleyi sorar. Cevaptan etkilenen talebe orada bir süre kalarak ilmini geliştirmeye karar verir.

İlim mumunun etrafında pervane olan sadece talebeler değildir. Ünü sınırları aşmış bazı âlimler de methini duydukları bir âlimi görme ve belki de ilmini tartma gayesiyle yola çıkmaktadır. Bunlardan birisi de Seyyid Şerif Cürcânî'dir. Bu âlim, Cemâleddîn Aksarâyî'nin genişleyen talebe halkasını ve sanını duyunca onu görmek için yönünü Anadolu'ya çevirmiştir.

Cemâleddîn Aksarâyî'nin şöhretini duyan Seyyid Şerif Cürcânî ondan faydalanmak amacıyla yola çıkmış ve Karaman'a yaklaştığında Aksarâyî'nin "Şerhu'l-Îzâh" adlı eserini okuma fırsatı bulmuştur.

Cemâleddîn Aksarâyî'nin talebelerinden biri Seyyid Şerif Cürcânî'ye şöyle demiştir:

- Onun ders anlatımı telifinden çok daha güzeldir. Gönül avlayan ve çok beğenilen tabirler kullanır.

Cemâleddîn Aksarâyî'nin ders okutmada çok başarılı olduğunu da anlayınca Aksaray'a ulaşmıştır. Fakat buraya geldiğinde Aksarâyî'nin öldüğünü öğrenmiş ve yine burada karşılaştığı Molla Fenârî ile Mısır'da bulunan Şeyh Ekmeluddîn'den ders almak üzere Mısır'a gitmiştir.

HOCALARI VE TALEBELERİ

Cemâleddin Aksarâyî'nin ilmiye sınıfından olan bir ailede yetişmiş olmasının yanında Murad Hüdavendigâr devrinin tanınmış âlimlerinden biri olması onun oldukça geniş yelpazede bir ilmi hayatı olduğunu göstermektedir.

Tıp, Arap dili ve edebiyatı, tefsir, hadis ve fıkıh gibi ilim dallarında söz sahibi olup pek çok eser vermesi ve bu eserleri Türkçe, Arapça ve Farsça yazması pek çok hocadan ders almasını ve sahip olduğu birikim vesilesiyle pek çok talebenin kendisinden ilim öğrenme arzusu taşımasını gerekli kılmaktadır.

Nitekim Osmanlı Devleti'nin ilk Şeyhulislam'ı Molla Fenari'nin ondan ders alması ulaştığı ilmi etkiyi gözler önüne sermektedir. Kaldı ki onun ünü yaşadığı topraklarla sınırlı olmayıp Seyyid Şerif Cürçânî gibi namı duyulmuş âlimlerin ondan ders almak üzere Anadolu'ya gelmesi konunun önemini açıklaması bakımından kayda değerdir.

Cemâleddin Aksarâyî'nin doğup büyüdüğü yer olarak düşünülen Tebriz'de ilk tahsilini kimden ve ne yoğunlukta aldığı bilinmemekle beraber Anadolu'ya geldikten sonra ilmi yolculuğuna dair kayıtlar mevcuttur. Konyalı'nın ifade ettiğine göre, Aksarâyî, Amasya'ya gittiğinde kendisiyle aynı lakabı taşıyan

hemşehrisi Cemâleddîn İbrahim Aksarâyî'nin oğlu Fahrüddîn İlyas Rumi'den ders almıştır. Böylece Cemâleddîn Aksarâyî'nin bilinen ilk hocası babasından sonra Fahrüddîn İlyas Rumi olmuştur. İcazet geleneğine göre ifade edilen bir başka hocası Siraceddin Urmevî'dir. Urmevî, Cemâleddîn Aksarâyî'nin ekol hocasıdır.

Cemâleddîn Aksarâyî, Muhammed b. Abdurrahman Kazvini'nin İzah'ına yazdığı şerhe göre belagat, meani ve bedii ilimlerinde Sekkakî, Abdulkadir Cürcanî, Zemaşerî ve Kudbeddin Tahtanî'den etkilenmiş, bir bakıma onların tedrisinden geçmiştir. Bunların yanında Aksarâyî, fıkıh alanında İbni Sati diye bilinen İmam Fazıl Muzafferüddin'den; tıp tahsilini de öncelikle babasından almak kaydıyla İbni Sina, Ali b. Abbas Macusî, Ebubekir Muhammed b. Zekerıyya Razî ve Semerkandî'nin tesirinde kalmış, böylece eserleri yoluyla da olsa onlardan ders almış olmaktadır.

Hatırı sayılır onca âlimden ders alan Cemâleddîn Aksarâyî, geride bıraktığı eserleri yanında çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Kendisinden doğrudan ilim öğrenen talebeleri yanında eserleri vasıtasıyla tesirinde kalanlar da olmuştur.

Molla Fenari ve Afyonlu Kara Alâeddin'in oğlu Hasan Paşa kendisinden doğrudan ders alıp Osmanlı düşüncesine tesir eden fazıllardan ve Aksarâyî ekolünü Anadolu'da yayarak devamlı kılan iki talebesidir.

Bunun yanında ilim tarihinde şöhret olmuş Seyyid Şerif Cürcani kendisinden ders almak kastıyla yola çıkmış lakin Cemâleddîn Aksarâyî'nin vefatıyla ders alamadan dönmüştür. Ancak eserlerinden istifade etmek suretiyle ona talebe olmuştur.

Konyalı Hacı Paşa da 1378 senesinde telif ettiği "Şifa'ül Eskam" isimli eserinin mukaddimesinde "Eserimi İbnü'ş Şevbeki diye tanınan şeyhim ve üstadım olan şeyh, fazıl, kâmil, Cemâleddîn meclisinden istifade ettiğim fevâidle süsledim." diyerek Cemâleddîn Aksarâyî'ye talebe olduğunu belirtmektedir.

Talebelerinin çokluğu nedeniyle farklı şekillerde ders

vermek suretiyle talebe yetiştirdiği bilinen Cemâleddîn Aksarâyî'nin doğrudan ders verdiği talebeleri yanında eserleri ve takip ettiği usul ile de dolaylı yoldan çok sayıda talebenin yetişmesine vesile olduğu bilinmektedir. Kendi soyundan gelen ve Cemâl Halveti diye bilinen Şeyh Muhammed Çelebi, Şeyhülislam Zenbilli Ali Cemâlî Efendi, Cemâleddîn İşhak Karamânî, Sadrazam Pîri Mehmed Paşa ve daha pek çok isim dolaylı olarak onun tesirinde kalmış hem siyasi/ sosyal hem dini/ tasavvufi geleneğini devam ettirmiştir.

AMASYA YILLARI

Aksaray yıllarından sonra Amasya'ya giden ve orada kendini yetiştiren Cemâleddin Aksarâyî kısa sürede ilmi çevrelerde adını duyurmuştu. İlmi anlamda tanınırlığı ve Hacı Şadgeldi Paşa ile olan talebelik yıllarındaki yakınlıkları ona kadılık ve Dar'ul İlim Müderrisliği yolunu da açacaktır.

1359 yılında Amasya Emirliğini babası Hacı Kutluşah'tan devralan Hacı Şadgeldi Paşa emirliği sırasında kendi başına buyruk hareket edip beyliğini ilan etse de onun döneminde Amasya'da kayda değer imar faaliyetleri de görülür. Bu dönemde; Amasya Kalesi onarılır ve eski darphane yenilenir ayrıca Amasya'da büyük bir kâğıt fabrikası yaptırılır. Bu faaliyetlerle birlikte 1372 (m) yılında cami, medrese ve imaretten oluşan bazı yapı birimlerinin de tamamlandığı bilinmektedir.

Hacı Şadgeldi paşa sadece imar faaliyetlerine değil ilim faaliyetlerine de büyük önem verir. Onun Emir olduğu sıralarda Amasya Kadiaskeri Pir Nizameddin Muhammed Cürcani vefat eder. Bunun üzerine Şadgeldi Paşa, Amasya Emirliği'nin Kadiaskerliğine ilmi ve adaletiyle adından söz ettiren ve bir

zamanlar ders arkadaşı olan Cemâleddîn Aksarâyî'yi getirir. Bu vazifeleri üstün bir liyakat ve başarıyla yürüten Cemâleddîn Aksarâyî yüksek ilmi ve ahlakı ile insanlara güzel bir örnek olur. Amasya'nın buhranlı devrinde insanlara İslamın emir ve yasaklarını anlatıp dünya ve ahiret saadetine kavuşmaları için çalışır.

Amasya Mevlevihanesi Şeyhi'nin Tokat Zile'de 1369 yılında yaptırdığı vakfiyesinin üzerindeki tasdik ve tescil kayıtlarında şu ifadeler yer almaktadır: "Muhammed b. Muhammed el-Aksarayî el- Hâkim bi Malik el Rum ve Asakir Şadgeldi Paşa." Vakfiye üzerindeki bu tescil ifadeleri Cemâleddîn Aksarâyî'nin Amasya Kadiaskerliği vazifesini tasdik ve teyit etmektedir.

Cemâleddîn Aksarâyî kadıaskerliğin yanında sahip olduğu ilim vesilesiyle medreselerde müderrislik de yapmıştır.

Ancak hem müderrislik görevi hem de Kadıaskerlik görevi Emir Şadgeldi Paşa'nın Kadı Burhaneddin ile arasının açılmasıyla sona erecektir. Çünkü Şadgeldi Paşa, Kadı Burhaneddin'e savaş açacak, fakat hem Kadıasker hem de şehrin ileri gelenleri bu karara karşı çıkacaktır.

Amasya Emiri Hacı Şadgeldi Paşa savaş kararını açıklamak için Kadıasker Cemâleddîn Aksarâyî, Müftü İzzeddin Muhammed, Amasya'nın tanınmış bilginlerinden Alâeddin Ali ve Emir Cemaluddin Firuzi ile toplantı yapar. Toplantıya katılanlardan hiçbiri de Emir'in savaş kararını benimsemez. Fakat heyetin itirazına rağmen Hacı Şadgeldi Paşa savaş kararından vazgeçmez ve Kadı Burhaneddin'e savaş ilan eder.

1345 yılında doğan ve Kayseri Kadısı Şemseddin Mehmed'in oğlu olan Kadı Burhaneddin, Halep'te ilmi çalışmalarını tamamladıktan sonra yirmi yaşlarında Eretnaoğlu Mehmed tarafından Kayseri Kadılığı'na getirilmiştir. Adaletiyle halkın teveccühünü kazanan Burhaneddin, Hacı Şadgeldi Paşa'nın savaş ilanına aynı sertlikle mukabele etmiştir.

1381 yılında yapılan savaş sonunda Hacı Şadgeldi Paşa yanındaki emirleriyle birlikte savaş kararının bedelini canıyla ödemiştir. Hacı Şadgeldi Paşa'dan sonra oğlu Fahreddin

Ahmet Bey Amasya Emirliği görevini üstlenmiştir. Fahreddin Ahmed Bey, emir olduktan sonra intikam duygusuyla hareket eder. Babasının savaş kararına karşı çıkan kadiasker ve diğer görevlileri cezalandırma yoluna gider.

Toplantıda Hacı Şadgeldi Paşaya karşı çıkanlar canlarına kıyılacağını anladıklarından Amasya'yı terk ederler. Cemâleddin Aksarâyî ve Amasya'nın fazıllarından Hasan Çelebi Amasya'dan ayrılarak Karamanoğlu Alâeddin Bey'in hâkimiyetindeki Konya'ya giderler.

KONYA YILLARI

Amasya'da kadı iken can endişesiyle Konya'ya gelen Cemâleddîn Aksarâyî burada da kadı olarak görevlendirilecektir. Cemâleddîn Aksarâyî Konya'ya geldiği sıralarda yaşı bir hayli ileri idi. Lakin onun şöhretini bilen ve adını çok eskilerden duyan Karamanoğlu Halil Beyzade Alâeddin Bey böylesine büyük bir zatın ilminden ve tecrübesinden istifade etmek ister. Bu maksatla onu Konya Kadılığı'na getirir.

Karamanoğlu Alâeddin Beyin karısı, Murad Hüdavendigârın kızı Melek Hatun'un Hatuniye Medresesi için 1382 yılında tanzim edilen vakfiyesinde Cemâleddîn Aksarâyî'nin Müslümanlar arasında büyük bir şöhret ve ilim otoritesi olduğundan bahsedilmesi, onun ne denli büyük ve tanınmış bir ilim ve devlet adamı olduğunu göstermektedir.

Cemâleddîn Aksarâyî'nin Konya'ya 1381 yılında gelmesi muhtemeldir. Konya Kadılığı'nı ne zaman bıraktığı ve Aksaray'a döndüğü konusunda bir belge ya da bilgi bulunmamaktadır. Lakin 1385 yılında (787 h.) Karamanoğlu Alâeddin Bey'in karısı Melek Hatun'un vakfiyesini tescil etmesi bu yıllarda hala Konya'da olduğunu göstermektedir. Zikredilen tarihlere bakılırsa Konya'da dört veya beş yıl kaldığı ihtimali ortaya

çıkılmaktadır.

Aksaray'da ömrünün sonuna kadar Zincirli veya Zinciriye Medresesinde müderrislik yapması, uzak yakın pek çok ilim talibinin namını duyarak kendisine ilim talebiyle gelmesi onun, Konya'dan 1385 veya hemen akabinde ayrıldığı intibasını uyan-dırmaktadır. Zira 1389 yılında vefat etmesi dikkate alındığında Konya'da daha fazla kalmayıp Aksaray'a dönmüş olabileceği sonucuna varmak mümkündür.

AKSARAY'A DÖNÜŞÜ

Cemâleddin Aksarâyî, Konya kadılığı vazifesinden sonra oradan ayrılarak Aksaray'a gelmiştir. Ömrünün son demlerini Aksaray'da geçirme tercihinde şüphesiz doğduğu veya yetiştiği yerin Aksaray olmasının yanında Aksaray'ın sahip olduğu manevi derinliklerin izinin olduğunu söylemek de gerekir.

Ervah Kabristan'ı gibi dünyada sadece üç yerde bulunan, bazı kaynaklara göre iki yerde, âlimler ve arifler mezarlığının Aksaray'da olması onun gönlünü Aksaray'a çekmiştir. Aksaray'ın ilmi anlamda ileri seviyelerde medreselere sahip olması, dönemin tanınmış isimlerinin bu medreselerde ders vermeleri, hazretin bu tercihinin daha da anlamlı kılmaktadır.

Cemâleddin Aksarâyî'nin Aksaray'a geliş tarihi tam olarak bilinmemektedir. Ancak Aksaray'a gelince Zinciriye Medresesi'nde ders vermeye başladığı bilinmektedir.

Zinciriye Medresesi'nin banisi burada müderris olabilmek için Sıhahı Cevheri'yi ezberden bilmeyi şart koşmuştu. O da bu eseri kısa sürede hifzedip medresede müderrislik vazifesini almıştır.

Cemâleddin Aksarâyî'nin ders verme yöntemi Mevlana

Celeleddin, Fahrüddîn Razi ve bazı âlimlerin de âdeti olduğu üzere talebeleri üç tabakaya ayırmaktı. Evinden medreseye giderken yolda talebeleri bineğinin terkesine yaklaşıp, etrafını sarar ve ondan ders dinlerlerdi. Bu şekilde ders verdiği talebelerine Meşşaiyyun- Yürüyenler deniyordu. Medresenin revakları altında bekleyen ve bir derece daha üst seviyedeki talebelerine de Revakiyyun- Revaklılar adı verilmişti. Cemâleddîn Aksarâyî, yolda talebelerine dersini verir, medreseye geçerdî. Burada bekleyenlere de revaklar altında ders verdikten sonra medresenin iç odalarına geçerdî.

Medresenin iç kısımlarında ders verdiği talebeleri en üst seviyede olanlardan oluşur, onlarla ilmi meseleleri münazara ederlerdi.

Çok sayıda talebe yetiştiren Cemâleddîn Aksarâyî'nin ilmi manevi yönü oldukça güçlüydü. Ders verdiği talebelerin sadece ilmi olarak yetişmesi değil, ahlaken yetişmeleri de önemli idi. Nitekim insan yetiştirmenin onların hal ve tavırlarını takip edip onları tanımaktan geçtiğini de bilmekteydi. Bu nedenle talebelerinin her hali ve davranışını iyi tetkik eder, onların zahiri yanında batınını da tanırdı. Bu tanıma neticesinde talebeleriyle ilgili kanaatlere ulaşırdı.

Bir gün talebelerini kontrol etmek için medreseye gelip belli etmeden odalara bakar. Talebelerinden Mevlâ Alâeddin el- Esved'in oğlu Hasan'ın yanı üzere dayanıp ders mütelaa ettiğini, hemen yanındaki Molla Fenârî'nin ise hocasının huzurunda ders görür gibi diz çökerek oturduğunu ve dersini mütalaa ettiğini görür. Bunun üzerine şöyle der:

- Talebemiz Hasan, fazilet ve irfan derecelerine vusul bulamasa gerektir. Lakin Fenârî, ilim ve fazilet bakımından yüksek mertebelere ulaşp insanların takdirini kazanacaktır.

Aradan geçen onca zaman Cemâleddîn Aksarâyî Hazretlerini haklı çıkaracak, sonuç aynen dediği gibi vuku bulacaktır.

Karamanlılar döneminde Zinciriye Medresesinde ders

veren Cemâleddîn Aksarâyî, Fahreddîn Razi ve Orta Asya mektep geleneğine bağlıdır. Tefsir, hadis, fıkıh, kelim, hikmet, tıp, riyaziye, vb akli ve nakli ilimlerde pek çok eserler vermiş ve icazet silsilesi İmam-ı Gazalî'ye kadar giden Fahreddîn Razi ekolünü Anadolu'ya taşıyan isim de yine Cemâleddîn Aksarâyî'dir.

Zinciriye Medresesinde uzaktan ve yakından gelen pek çok talebeye ders vermiş, pek çok talebe yetiştirmiştir. Medresede okuttuğu dersler arasında;

- Nahiv: İsfereyî'nin el- Lübab fi'n- Nahv

Nahiv: Dil bilgisi ilmi.

- Belâgat: Kazvini'nin İzah fil- Meanni ve'l- Beyan

Belagat: Güzel konuşma, söz sanatları, yapmacılıktan uzak, düzgün anlatma ve bir şeyde gizli olan derin mana anlamına gelen kelime bu manaları kapsayan ilim dalıdır.

- Hikmet: İbn Nefis'in Mucezü'l- Kanun

Hikmet: İş ve oluşlarda Allah'ın bildiği sebep, bilgelik, sır, gizli sebep, sebeplerin görünmeyen yüzü, öğüt verici sözler manasına gelen ilim dalı.

- Fıkıh: İbn Safi'nin Şerh Mecmai'l- Bahreyn

Fıkıh: bir şeyi gereği gibi anlayıp bilme anlamına gelen kelime, ilim dalı olarak İslam hukukunda din ve dünya işleri ile ilgili ana kaynaklardan yararlanarak konulmuş olan kurallar bütünü, anlamına gelmektedir.

- Tefsir: Zamahşeri'nin Keşşafı ve Kudbuddîn Tahtani'nin Keşşaf Şerhi eserleri sayılabilir.

Tefsir: Yorumlama manasına gelen kelime ilim dalı olarak; Kur'anı Kerim'deki sureleri açıklayarak, belli ölçülerde yorumlar sunmak ve bunları kayda geçmektir.

VEFATI

Cemâleddîn Aksarâyî 1389 yılında Aksaray'da vefat etmiş bu günkü mescid ve zaviyesinin bulunduğu yere defnedilmiştir. Kuran ilminde çok iyi yetişmiş olan Cemâleddîn Aksarâyî bu ilmi vesilesiyle tercih sebebi olmuş ve çeşitli zamanlarda devlet görevi, kazaskerlik gibi yüksek mevkilerde vazife aldıktan sonra tekrar Aksaray'a dönerek Zincirli Medrese'de müderrislik yapmıştır.

Cemâleddîn Aksarâyî çok sayıda talebe yetiştirmiş, kendisinden sonra pek çok âlimin yetişmesine öncülük etmiştir. Yetiştirdiği talebe ve bıraktığı ilim mirası ile Anadolu'dan başlayarak İslam güneşinin kıtaları aydınlatmasına vesile olmuştur. Günümüze kadar ulaşan menkıbelerinde öldükten sonra bile kerametlerinin görüldüğü rivayet edilmiştir.

İlim, hikmet ve fazilet sahibi, haram ve şüphelilerden şiddetle kaçınan, Allah'ın rızasını kazanmak için çalışan Cemâleddîn Aksarâyî Hazretleri ömrünün sonuna dek ilim öğretti. Pek çok âlim ve devlet adamı yetiştirdi.

Menkıbelerde anlatıldığına göre ömrünün son günlerinde talebelerine vereceği dersi tamamlamıştı. Ancak bir gurubun dersini tamamlayamamış, üç günlük dersleri kalmıştı. Hastalığı

sırasında talebelerine hitap ederek:

- Evlatlarım! Kalan dersimizi kabrimizin başına gelin orada tamamlayalım”dedi ve vefat etti. Talebeleri ve sevenleri gerekli vazifeleri yerine getirdikten sonra, Ervah Kabristanlığındaki zaviyesinin önüne defnedildi.

Defin işleminden sonra dersleri yarım kalan talebeleri toplanıp kabrinin başına gittiler. Hocalarını saygı ve hürmetle selamlayıp ruhuna Kur’an-ı Kerimden sureler okudular. Sonra hocalarına seslendiler:

- Hocam! Hocam! Biz geldik!

Ancak Cemâleddîn Aksarâyî Hazretlerinden ses gelmedi. Üç gün böyle devam ettikten sonra dördüncü gün kabrinin başına geldiklerinde ruhaniyeti tecessüm edip:

- Geldiniz mi yavrularım, haydi dersimizi okuyalım!” buyurdu.

Yarım kalan derslerini tamamlayıp ayrılacakları zaman talebeleri:

- Hocam biz üç gün boyunca kabrinizin başına geldik, sizden cevap bekledik ama bir türlü cevap alamadık. Sebebi neydi? diye sordular. Cemâleddîn Aksarâyî Hazretleri cevaben buyurdu ki:

- Evlatlarım! Defnedildiğim kabrin yanından bir mü’min geçiyordu. Kabristana karşı dönüp bir Fatiha ve üç ihlâs-ı şerif okudu. Burada yatan mü’minlerin ruhuna bağışladı. O sevaptan nasibimizi alabilmek için bizde sıraya girdik. Üç günde bana ancak sıra gelebildi. Onun için geç kaldım.

Devam ederek şunları söyler:

- Efendim Tabiinden Hasan-i Basrî Hazretleri bir gün dergâhta otururken ihtiyar bir kadın geldi:

- Efendi Hazretleri benim bir kızım vardı öldü. Hasretine dayanamıyorum. Bana bir dua öğret de rüyamda görüp hasret gidereyim, dedi.

Hasan-ı Basrî Hazretleri gerekeni yaptıktan sonra kadın gitti. Fakat ertesi gün gözleri kan çanağı gibi olduğu halde ağlayarak tekrar dergâha geldi. Hasan-i Basrî Hazretleri kadına:

- Niçin ağlıyorsun, diye sorunca kadın:
- Kızımı rüyamda gördüm, ama üzerine katrandan bir elbise giydirmişler cayır cayır yanıyor, dedi.

Hasan-i Basrî Hazretleri ve yanındakiler kendi sonlarının nasıl olacağını düşünerek ağlaştılar. Aradan bir müddet geçtikten sonra Hasan-i Basrî Hazretleri kendi rüyasında vefat etti. Cennete girdi. O, Cennette gezerken muhteşem bir köşk önünde bir kadın gördü. O kadına:

- Yavrum sen hangi peygamberin hanımı veya kızısın?" diye sordu. Kadın:

- Hayır, ben bir peygamberin hanımı veya kızı değilim. Geçen gün size gelip de sizden rüyasında kızını görmek isteyen kadının kızıyım, dedi. Hasan-i Basrî Hazretleri:

- Annen senin Cehennemde yandığını söyledi. Hâlbuki sen yüksek makamlardasın. Bu makama nasıl ulaştın, diye sordu. Kadın:

- Efendim biz kabir hayatında beş yüz elli kişi azap görüyorduk. Bir mü'min kabristana gelip, on bir İhlâs, on bir Felâk, on bir Nas Suresi'ni okudu. Kabristanda yatan mü'minlerin ruhlarına bağışladı. Allah Teâlâ bize azap eden meleğe: "Benim ayetlerim ve adım hürmetine burada bulunanları ve azap görenleri affettim. Onlara azap etmeyin ve birer makam verin!" buyurdu. Onun için bu makama geldim, dedi.

İKİNCİ BÖLÜM

SOYU - TORUNLARI

TANINMIŞ TORUNLARI

1. ŞEYH MEHMED ÇELEBİ CEMALİ/ÇELEBİ HALİFE

Şeyh Mehmet Cemalî, Cemâleddîn Aksarâyî'nin torunu, Mahmut Őelebinin oğludur. Asıl ismi Ebu'l Fuyûzat Muhammed b. Hamidûddin b. Mahmud b. Muhammed b. Cemâleddîn Aksarayî olup; künyesi Ebu'l Fuyûzat; mahlası Cemalî; Şöhreti ise Çelebi Halife'dir. Çelebi Halife ismi ona müridleri tarafından verilmiştir. Bu ismin verilme nedeni dedesi Cemâleddîn Aksarâyî'nin Amasya'da Şadgeldi Paşa'ya kazaskerlik yapmış olmasındandır. Ancak daha çok Cemal Halvetî olarak bilinmektedir. Halveti olarak anılmasının nedeni ise Halvetilik tarikatının Anadolu yayılmasına yaptığı katkılar ve Halvetiliğin Cemali kolunun kurucusu olmasıdır.

Halvet kelimesi "yalnız kalmak" anlamına gelmektedir. Geniş anlamda halvet, "büsbütün yalnız durmak, تنها yer, tenhada kalma, halvete girerek, ibadet, zikir ve riyazet ile meşgul olmak üzere تنها bir hücreye kapanma, hamamın özel bölmesi", manalarına gelir. Halvetî kelimesi ise lügatlerde halvete çok önem veren tarikata mensup kişi diye geçmektedir. Tasavvufta ise, zihinsel yoğunluğu ve bazı özel zikirlerle riyazetleri gerçekleŐtirmek üzere, Şeyhin müridini, karanlık,

dış dünyadan soyutlanmış bir yere, belirli bir süreliğine koymasını anlamına gelmektedir. Allah ile gizlice konuşmak, kalbi yanlış inançlardan ve kötü huylardan temizlemek, kurtarmak da halvet olarak değerlendirilir. Tasavvufi bir kavram olarak ise halvet; günden korunmak ve daha iyi ibadet edebilmek için ıssız yerlerde yaşamayı tercih etmek demektir. Hazreti Muhammed'in kendisine vahiy gelmeden önce Mekke yakınlarındaki Hira Mağarası'na gidip burada inziva hayatı yaşaması ve İslam'ın gelmesiyle beraber itikâfa girmeyi kendine âdet edinmesi ve bunu müminlere tavsiye etmesi halvetin İslam açısından dinî temelini oluşturur.

Halvetilik ise; Anadolu'da faaliyet gösteren ve toplum üzerinde etkili olan tarikatlardan biridir. Manevi açıdan sıkı bir ruhi disiplini esas alan Sühreverdiyye'den ilham almıştır. Halvetî Tarikatı'nın kurucusu ise Ebu Abdillah Siracüddin Ömer b. Şeyh Ekmelüddin el-Gilani el-Halvetî'dir. Şeyhin "Halvetî" nisbesini alma nedeni olarak uzlete çekilip ibadet ve zikri çok yapması ve sevmesi gösterilir. Bu konuda bir başka rivayette ise onun bir çınar ağacının kovuğuna girerek burada gizlice halvete girmesidir.

Halvetiliğin Anadolu'da ve Balkanlarda yayılmasını sağlayan ve Cemali kolunun kurucusu olan Çelebi Halife'nin doğum ve ölüm tarihi tam olarak bilinmemektedir. Kaynakların bir kısmı doğum yeri olarak Amasya'yı yazsa da eski kaynaklar Aksaray'da doğduğu konusunda hemfikirdir. Çelebi'nin müridi Sinaneddin Yusuf, Tezkire-i Halvetiye ile Nişancı-Zade Mehmed Paşa, Mir'at-ı Kâinat adlı eserinde, aynı şekilde Haririzade ve Hüseyin Vassaf da Aksaray doğumlu olduğunu açıkça yazmaktadırlar.

İlk tahsiline doğum yeri olan Aksaray'da başlamış, Konya'da devam etmiş ve tahsilini İstanbul'da tamamlamıştır. Uzun süre "mevali-i 'izama" hizmet edip "mülazemed" süresini bitirince bir süre müderrislik yapmıştır. Şeyh Mehmed Çelebi Cemali, "Çelebi Halife" diye de şöhret bulmuştur. Mahlası "Çelebi Halvetî"dir.

Çelebi Halife, Arapça, Farsça ve Türkçe ile tasavvufi içerikli olarak, tefsir, hadis ve te'vil ilimlerine dair yazdığı eserlerle şöhret yapmış, Fatih ve II. Bayezid devrinin adından söz ettiren ilim adamlarındandır. Nişancı Mehmet Paşa, "Gayet ehl-i ilim ve meşhurdur." diyerek onun devrinin isim yapmış ilim adamı olduğunu vurgulamaktadır.

Çelebi Halife uzun süre tahsil ettiği zahiri ilimlerden ve tedris ettiği müderrislikten aradığını bulamamış iç huzura erememiştir. Bunun üzerine kalbi yolculuklara çıkmak üzere bir arayışa girmiştir. Nihayet bir gün medresede Telhis'in Muhtasar adlı kitabını okuturken bu kitapta gördüğü takvadan etkilenir. Böylece tasavvufa girmeye karar verir.

Çelebi Halife'nin tasavvuf yoluna yönelmesine vesile olan bir başka olay da şudur: İstanbul'da, kazasker bir akrabasını ziyarete gittiği sırada kazasker akrabasına bir Kur'an getirip satmak isterler. Kazasker kitabın fiyatının üç yüz akçe olduğunu öğrenince Kur'an'ı almaz. Aradan bir müddet geçtikten sonra aynı şahsa bu sefer iyi cins bir at getirirler ve fiyatının on bin akçe olduğunu söylerler. Kazasker divan toplantılarına giderken binmek üzere bu atı satın alır. Çelebi Halife Kazaskerlik makamında birinin cins bir ata Kur'an'dan fazla değer verdiğini görünce çok üzülür. Derhal oradan ayrılarak nefsinin levm eder ve kendi nefsinin şöyle der: "Ey nefsim! Sen de bu taifenin seçkinlerinden olmak istiyorsun öyle mi? Onlar ki bir Kur'ana üç yüz akçeyi çok görüp bir ata on bin akçeyi az bulanlardır. Sen ahiret azığı peşinde koşan sufiyye ehlinin peşine düş ki yarın eyvah ben ne yaptım? Kendimi ateşlere attım, diyenlerden olmayasın." der. Böylece yolunu tasavvufa çevirir. Yaşadığı bu tecrübeler sonunda nefis terbiyesine karar verir.

Cemal Halveti tasavvuf yoluna çıkınca ilk olarak İstanbul'da bulunan Zeyneddin Hafi'nin (838 H/ 1435) kurduğu Zeyniye Tarikatı'nın o zamanda ki şeyhi Hacı Halife ismiyle bilinen Seyyid Abdullah'a (v.894/1489) bağlanır. Kısa zamanda tasavvufun yüksek makamlarına çıkarak hilafet icazetini alır. Lakin bununla yetinmeyecek tasavvufi derecelerini yükseltmek için

arayışı devam edecektir.

Şeyhinden izinle İstanbul'dan ayrılan Cemal Halveti, Karaman'da Şeyh Alâeddin-i Halveti'nin (1463) halifelerinden Abdullah Halife ile buluşur. Ondan Keşfü'l-kubur ilmini ve manevi sırları öğrenir. Aynı zamanda Karaman'a gelip giden Şeyh Alâeddin'le görüşüp ona hizmet eder. Çok geçmeden Şeyh Alâeddin ve ardından Abdullah Halife vefat eder. Çelebi Halife bu sefer kerametleri herkesçe bilinen ve Tokat'ta bulunan Halvetiye şeyhlerinden Tahirzade'ye bağlanır. Burada kaldığı müddetçe taş toprak ameleliği yapar. Müderrislik gibi bir makamdan sonra bu durum ancak nefsin terbiyesi içindir. Tahirzade, Çelebi Halife gerekli terbiyeye ulaştıktan sonra kendisini: "Benim seni bundan gayri irşada istidadım yoktur. Seyyid Yahya'ya varmak lazımdır." diyerek Halvetiye'nin mürşidi Seyyid Yahya Şirvani'ye gönderir.

Seyyid Yahya Şirvani'ye varmak üzere yola çıkan Halveti, Erzincan'dan geçerken Piri Mehmed'e uğrar. Pir Mehmed, Çelebi Halife'ye: "Çelebi burada kalsaydınız iyi olurdu. Belki muradınız gerçekleşirdi. Zira Seyyid Yahya ihtiyarlamıştır. Belki de vefatları yakındır. Ayaklarınızın kabardığı ve yorulduğu ile kalırsınız. Bizim hissemize düşen hal size kâfi görünür." der. Lakin Çelebi Halife dinlemez ve şeyhle vedalaşarak yola devam eder. Seyyid Yahya'ya ulaşmadan ölüm haberini alır. Cenaze namazına yettiği şeyhin kabri üzere istihare edip müteveccih olunca, Seyyid Yahya, manevi olarak: "Çelebi! Ma'rifetullahi Pir Mehmed'e teslim eyledik. Senin nasibin oldur. İstedüğün andadır. Var emanetini al." diyerek Piri Mehmed Erzincanî'ye intisap etmesini işaret buyurur. Bunun üzerine Çelebi Halife, Erzincan'a dönerek Piri Mehmed'in (Muhammed Erzincanî) yanında bir süre kalır. Bu süre zarfında Muhammed Erzincanî'den manevi ilimlerde ders aldıktan sonra irşad faaliyetlerinde bulunmak üzere Tokat-Amasya bölgesinde görevlendirilmiş, bir süre Tokat'ta bulunduktan sonra Amasya'ya gitmiştir.

Cemal Halvetî'nin asıl tanındığı ve Osmanlı manevi hayatında etkisinin hissedildiği dönem, daha sonra Osmanlı

padişahı olacak olan II. Bâyezid ile tanıştığı Amasya ve sonrası dönem olmuştur. Amasya'da vaktiyle Pir İlyas'ın bulunduğu zaviyeye yerleşmiş, Gümüšoğlu Tekkesinde kısa süre durup buradan Hoca Sultan Tekkesine geçmiştir. Hoca Sultan Tekkesinde iken Şehzade Bâyezid ve onun kapıcıbaşısı Koca Mustafa Paşa ile tanışmıştır. Şehzade Bâyezid'in en fazla itibar ettiği yakın çevresi içinde yer almış, II. Bâyezid padişah olduktan bir süre sonra kendisini irşad faaliyetlerinde bulunmak üzere İstanbul'a çağırmıştır. Bunun üzerine Cemal Halvetî 1485 yılında İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da 1486 yılında Koca Mustafa Paşa tarafından kendisi için yaptırılan dergâha yerleşmiş, daha sonra bu dergâh II. Bâyezid'in de uğradığı önemli manevi eğitim merkezlerinden birisi haline gelmiştir.

II. Bayezid'in daveti üzerine İstanbul'a gelen Cemal Halvetî, Halvetîlik tarikatının bu şehirdeki ilk önemli temsilcisidir. Ehl-i Sünnet akaidi üzerinde önemle durmuştur. Hz. Ebubekir ve Hz. Ali hakkında yüz söz isimli eserleri vardır. İstanbul'da birçok talebe yetiştirmiştir. Bunların en önemlileri Sünbül Sinan ve Hayreddin Tokadî Hazretleridir. Ömrünün sonlarında İstanbul'da ardı ardına deprem ve veba afetleri olması nedeniyle kırk müridiyle beraber dua etmek üzere Hicaz'a gönderilmiştir. Şam yakınlarında hac yolu üzerinde bulunan Tebük'te 1497 yılında vefat etmiştir. Vasiyeti üzerine hac yolunda olan bu mekâna defnedilmiştir. Halifelerinden Sünbül Sinan kızıyla evlenerek dergâhının başına geçmiştir. Halvetîlik onun vefatından sonra da Anadolu'da Şiiliğin önündeki en önemli engel olmuştur.

Çelebi Halife'nin azim ve sebatı onu veli derecesine ulaştırmıştır. Hüseyin Vassaf, onun bu özelliğini şöyle ifade etmiştir: "Ma'rifetullah'ın tesis ve tahkikinde ve küşüfat tecelliyatında zamanlarının Muhyiddin-i Arabisi olmuştur."

Cemal Halvetî iyi bir muhaddis ve müfessir olduğu kadar aynı zamanda iyi bir şairdir. Mutasavvıflar arasında onun kadar eser yazana çok az rastlanmıştır. Arapça, Farsça ve Türkçe olarak yazdığı tasavvufî içerikli tefsir ve hadis eserleri ile dikkat

çekmektedir. Ayrıca tasavvuf ve sûfilikle ilgili önemli eserleri vardır. "Risale-i Sûfiyye" isimli eserinde sûfi adabından bahseder.

Devrinin önde gelen müfessirlerinden olan Çelebi Halife'nin ayetleri tefsiri alışılmışın dışında tasavvufidir. Mesela: "Allah'ın meşitlerini sadece, Allah'a ve ahiret gününe inanan, namaz kılan, zekât veren ve ancak Allah'tan korkan kimseler onarır." (Kur'an 9/18) ayetinin tefsiri ona göre şöyledir: "Meşitten amaç, müminin kalbini kötülüklerden temizleyerek imar etmesidir. Çelebi, bu ayetin geniş anlamda düşünülmesi için bazı şeylerin bilinmesi gerektiğini söyler: "Kişinin Tevhid-i ef'al ve Tevhid-i sıfat'ı anlamış, bilmiş olması lazımdır. Salık, eşyanın hikmetini ve sırlarını ve her birinin isminin mazharlarını bilmeyince, onların tecellisinin hangi sıfattan olduğunu bilmez. O halde o mananın genişliğini düşünemez. Sadece tasdik ile ilahi hikmetlere ulaşamaz."

Çelebi'nin ahirete dair düşünceleri ise şöyledir:

"Ahiret günü endişesi, diliyle ikrar eden avam kişilerde mevcuttur. Havasda ise derununda karar kılar. Salike onların pertev ve derunlarından görüp, eserlerinin vücuda yayıldığına müşahede etmesidir. Bunun işareti huşu ve hududur. Salık yaşamasına yetecek kadar kanaat ehlienden olmalıdır."

Çelebi Halife Hac konusundaki görüşlerini de şöyle ifade eder:

"Dervişler Beytullahı ziyaret için yola çıktıklarında, eğer muradlarına erişmeden hac yolunda vefat ederlerse, her sene bir hac sevabı onların hayır defterlerine yazılmıştır."

Şeyh Mehmed Çelebi devrinin ünlü mutasavvıf şairlerindendir. Çelebi Halife şiirlerini sade bir Türkçe ile tasavvufi telkinlerde bulunmak için aruz vezniyle yazmıştır. Birçoğu bestelenip tekkelerde okunmuştur.

Suffe-i sadrında da'im 'aşıkun efkârı Hu
Şakirün şükri huva'llah zakirün ezkarı Hu

Sidre seyrine muhakkak irmez idi cebre'il
Olmasa anun dilinde dem-be-dem ikrarı Hu

Naleden ney deldi bağrum Hu diyu nalan olup
Mevleviler Mesneviler başladı eş'ar Hu

Sufi mest oldu safadan devri der ya Hu deyu
Münkir inkarı bıraktı eyledi ikrarı Hu

Ravza-i Hu'da makam it iy Cemali Halveti
Ta vücudun mülküne keşf ola bu esrar Hu.

Şeyh Mehmed Çelebi Cemali kırk civarında eser telif etmiştir. Bu eserlerden altı tanesi manzum, otuz dört tanesi de mensur olarak kaleme alınmıştır. Manzum eserleri mesnevi tarzında olup aşk, tevhid, derviş, fakr ve seyr-ü süluk gibi tasavvufi içerikte kitaplardır.

1. Cevahirü'l-Kulüb: 2338 beyit mesnevi
2. Çengname: 634 beyit, tevhidin sırları, vatan-ı asli ve yedi günün ahvaline dair mesnevi
3. Risale-i Teşrihiyye: 653 beyit, İnşirah Suresinin tefsiri
4. Risale-i Fakriyye: 1421 beyit, Fakr konusunu içeren mesnevi
5. Risale-i Sufiyye: 910 beyit, dervişliğin adabından bahseden mesnevi
6. Risale-i Etvar-ı Seb'a: 815 beyit, seyrü sülük konusunu işleyen mesnevi

Zikredilen manzum eserlerinden başka Tefsir, Hadis, Tasavvuf ve Te'vil ilimlerine dair otuz dört eseri daha vardır:

1. Şerh Müşkilat el Kur'an ve Şerh Müşkilat el-Hadis
2. Şemsiye fi Te'vili'l-Kelimatı's Siddikiyye

3. Tefsirü'l-Fatiha ve'd-Duha
4. Risale-i Hüviyyetü'l Mutlaka
5. Te'vilu Hubbü'd-Dünya Re'sü Külli Hatî'etin
6. Kitâbu'n Nûriyye
7. Risaletü'l-Kevseriyye
8. Tefsîrû Sure-i Ve'd Duha ila sûreti'n-Nas
9. Env'arü'l- İlahiye
10. Risaletü'l-İslamiyye
11. Sirâcüs-Salikîn ve Minhâcü't-Talibîn
12. Envarü'l-Kulûb li-Talebi Rü'yeti'l-Mahbûb
13. Esrarü'l-Vuzû
14. Risaletü'l-Rahîmiyye
15. Makale-i Teşvikiye ve Risale-i Tevhîdiyye
16. Habbetü'l- Mahâbbe
17. Şerh-i Hadis-i Erba'in
18. Risâle fi Beyâni'l-Merâtib ve'l – Etvâr
19. Şerhu Beyti'ş-Şeyhi'l- Ekber
20. Te'vilâtu Erba'ine Hadîsen
21. Tefsiru Haleka'llâhu Âdeme 'alâ sûretihî
22. Sirâcü'l Kulûb
23. Şerh-i Sad Kelime-i Hazret-i Siddîk-i Ekber
24. Faslı fi Âdâbi'z-Zikr
25. Risâle fi İsmeyni'l-Azameyn Allah ve Rahmân
26. Tefsîru Âyeti'l-Kürsî
27. Tefsîru Sure-i Fatiha
28. Risâle fi Beyâni'l-Evliyâ

29. Cami'atü'l – Esrâr ve'l-Garâib.

30. Şerh-i Sad Kelime-i İmâm Ali el – Müsemmâ bi Zübbeti'l
Esrâr

31. Şerhu'l Beyteyn Er-Rabbu Hakkun ve'l-Abdü Hakkun

32. Nüzhetü'l- Esrâr

33. Meymenetü'l-Esrâr

34. Risale-i Fahriyye

2. PİRİ MEHMED PAŞA (1463-? 1532-33)

Pîri Mehmed Paşa, Cemâleddîn Aksarâyî'nin torunu Şeyh Mehmed Cemali'nin (Çelebi Halife) oğludur.

Yazarların büyük çoğunluğu Pîri Mehmed Paşa'yı Konya doğumlu olduğu için "Karamani" olarak gösterirken; Mehmed Süreyya, Amasyalı; Konyalı ve Ünal Aksaraylı olduğunu söylemektedir. Amasyalı olması çocukluk veya gençlik yıllarında burada bulunmasından; Aksaraylı gösterilmesi ise babasının Aksaraylı olmasından kaynaklanmaktadır. Babası Şeyh Mehmed Çelebi'nin, Konya'da uzun süren tahsili ve Larendeli Mevlana Hamza'nın kızıyla evlenmesi, Karamani yani Konya doğumlu olduğu iddiasını kuvvetlendirmektedir.

Pîri Mehmed Paşa'nın doğum tarihi ile ilgili olarak kesin bilgi yoktur. Ancak babası Şeyh Mehmed Çelebi'nin Amasya'ya gelişi, Seyyid Yahya'yi Şîrvani'nin ölüm yılı olan 1463'tür. Çelebi Halife, oğluna mürşidi Pîri Mehmed Erzincani'nin ismini vermiş görünmektedir. Bu durumda Pîri Mehmed Paşa'nın doğum tarihi 1463 ya da hemen öncesidir.

Zamanın sosyal ve fen bilimlerini okumuş; inşa sanatı ile özel olarak ilgilenmiş; bu alanda devrin geleneğine uygun olarak yetişmiştir. Medrese tahsilini Amasya'da tamamlamıştır.

Pîri Mehmed Paşa medrese tahsilini tamamladıktan (1491) sonra II. Bayezid zamanında Amasya Şer'i Mahkemesine kâtip olarak atanmış başarılı çalışmalarından dolayı kısa süre

sonra (1494) başkâtipliğe yükselmiştir. Pîri Mehmed Paşa daha Amasya Valiliği sırasında kendisini tanıyan II. Bayezid'in tahta oturuşunu takiben Amasya'dan ayrılmış, İstanbul'a gelmiştir. Burada devlet vazifelerine getirilerek önce Sofya, sonra sırası ile Silivri, Siroz ve Galata kadılıklarında bulunmuştur. Daha sonra İstanbul'da Fatih İmareti Mütevellisi olmuştur.

Bulunduğu görevlerde dürüstlüğü ve çalışkanlığı ile dik-kat çeken Pîri Mehmed Paşa II. Bayezid'in son yıllarında kadılık-tan ayrılıp Anadolu Defterdarlığına geçmiştir.

Yavuz tahta çıkınca Pîri Mehmed Çelebi'yi Hazine-i Amire'nin defterdarı yaptı. Pîri Paşa hazineyi padişahın istediği şekilde ve kısa sürede düzene koydu. Bu durum Yavuz Sultan Selim'in dikkatini çekmiş; onun padişahlığı döneminde Baş Defterdar olarak Çaldıran Seferine katılmıştır. Pîri Mehmed Paşa bundan başka pek çok sefere padişahın yanında katılmış, fikirleriyle yaşadığı döneme damgasını vurmuştur. Yavuz Sultan Selim'in vefatından sonra üç yıla yakın bir süre Kanuni Sultan Süleyman'ın sadrazamlığını yürüttü.

Pîri Mehmed Paşa, Sultan Süleyman'ın Edirne'de Avusturya seferinden dönüşünü beklediği sırada 1532-33 yılında vefat etti. Daha sonra naaşı Silivri'ye götürülerek bu kasabada yaptırıldığı külliyesinin içinde bulunan caminin haziresine gömüldü.

Pîri Mehmed Paşa, devlet adamlığı ve askeri dehasının yanı sıra, birçok vakfiye sahibi, şair, ilmi yönü yüksek bir insan ve âlimlerle şairlerin hamisi idi. Aynı zamanda tarihe not düşülmesine doğrudan katkıda bulunmuş, kendi döneminin aydınlatılmasında tarihçilere çok yardımcı olmuştur.

Tersane alanında yaptıklarıyla bir inşa mühendisi, savaş dönemi topladığı istihbaratlar ile uzman bir istihbaratçı, stratejik tespit ve öncelikleriyle dahi bir strateji uzmanı idi.

Aile efradından aldığı tasavvuf terbiyesi ile Allah dostu ve hayır sahibi bir insan olup, Konya, İstanbul, Belgrad, Aksaray, Rodos ve Şam'da sayılamayacak kadar mektep, medrese, zaviye, cami ve ilmi eser ile vakfiye bırakmış bir devlet adamı idi.

Sadece ilmi sahada otuz dört adet eser bırakmış bir ilim ve gönül adamıdır.

O sünni anlayışı desteklemiş, bu yüzden Şia'ya karşı mücadele vermiş elinden geleni esirgememiştir. Batıda İslam dünyasına zulüm edenlerle, doğuda ehli-sünnete ters durup fitne çıkaranlarla savaşmaktan ve sünni merkezleri çoğaltma mücadelesinden hiç vazgeçmemiştir.

3. ZENBİLLİ ALİ CEMÂLÎ EFENDİ(1525)

Zenbilli Ali Efendi, Cemalüddin Aksarâyî'nin oğlu Ahmet Çelebi'nin torunudur. Osmanlı âlim ve velîlerinin meşhûrlarından olup sekizinci Osmanlı şeyhülislâmıdır. Asıl adı Ali olan Zenbilli Ali Cemali'nin lakabı, Alâeddîn el-Hanefî er-Rûmî'dir. Doğum târihi bilinmemekte olup Aksaray'da doğduğu fikri ağır basmaktadır. Lakin o dönemlerde Aksaray, Karaman eyâletine bağlı olduğu için, kendisine Karamânî nisbeti de verilmiştir. Dedesine nisbetle "Cemâlî" denilmiş ve Ali Cemâlî ismiyle tanınmıştır. Cemâleddîn Aksarayı'nın ikinci batından evladıdır.

Evinin penceresinden bir zenbil sarkıtır, suâl soranlar, suâllerini bir kâğıda yazıp zenbile koyardı. O da çekip suâllerin cevâbını yazar, zenbili tekrar sarkıtırdı. Bu sebeble "Zenbilli Ali Efendi" ismiyle meşhûr olmuştur. 1526 (H. 932) senesinde İstanbul'da vefât etmiştir.

Zenbilli Ali Efendi, ilim tahsiline memleketinde başlayıp, Alâeddîn Ali bin Hamza Karamânî'den ders aldı. Kudûrî Muhtasarı'nı ve Nesefî Manzûmesi'ni ezberlemesi daha eğitimin başındayken hukuk tahsiline önem verdiğini göstermektedir.

İlk tahsilinden sonra İstanbul'a gitti. Orada, zamânın meşhûr âlimlerinden olan Molla Hüsrev'in derslerine devâm edip, ilim öğrendi. Sonra Molla Hüsrev, onu Bursa'ya gönderip, Sultan Medresesi müderrisi Hüsâmzâde Mevlânâ Muslihuddîn'den ders almasını tavsiye etti. Bu zâtın derslerine

devâm edip, ondan aklî ve naklî ilimleri öğrendi. İlimde yetiştikten sonra hocası Mevlânâ Muslihuddîn, onu kendisine mu'îd (yardımcı müderris) seçti. Aynı zamanda onu kızıyla nikâhladı.

Zenbilli Ali Efendi çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. Fâtih Sultan Mehmed Hân devrinde, Edirne'de Taşlık Ali Bey Medresesine tayin edildi. Maddi durumun iyi olmayıp fakir olduğu öğrenilince, padişah tarafından kendisine, bir miktar kıymetli elbise ile beş bin akçe ihsan olundu. 1477 yılında Edirne'de Beylerbeyi Medresesine, sonra Sirâciyye Medresesine geçti. Bu sırada kendisini çekemeyenlerin tutumları karşısında, müderrislikten istifâ edip, bir rivâyete göre Şeyh Muslihuddîn Ebû'l-Vefâ'ya, diğer bir rivâyete göre de, Halvetiyye büyüklerinden Şeyh Mes'ûdî Edirnevî'ye talebe olup tasavvufta kemâle ulaştı.

Fâtih Sultan Mehmed Hânın vefâtından sonra, II. Bâyezîd Hân tarafından, Bursa Kaplıca Medresesine müderris tâyin edildi. İznik'de Orhan Gâzi, Bursa'da Murâd Gâzi medreselerinde de müderrislik yaptı. Daha sonra, II. Bâyezîd Medresesi müderrisliği ile Amasya müftülüğü vazifelerinde bulundu. Bir ara hacca gitmek üzere Amasya'dan ayrıldı.

Mekke'ye gitmek üzere yola çıkıp, o sene Hicaz'da bâzı karışıklıkların çıkması sebebiyle, bir sene Mısır'da kalıp ertesi sene hac yaptı. Mısır'da kaldığı sırada oranın âlimleriyle görüşüp, ilmî incelemeler ve müzâkereler yaptı. Ertesi yıl hacca gitti. Hacda iken, Şeyhülislâm Efdalzâde Hamîdüddîn Efendi vefât edince, II. Bâyezîd Hân tarafından 1497 yılında Şeyhülislâmlığa tayin edildi.

Yavuz Sultan Selim Hanın tahta çıkmasından sonra da vazifesine devam eden Zenbilli Ali Efendi, hak severliliği ve doğruluğu ile dikkati çekmiştir. Pâdişâhın her hareketinde İslâmiyete uymasında yardımcı olmuştur. 1516 senesinde yapılan seferler için fetvâ vermiştir.

Zühdü, takvâsı, istikâmeti ve doğruluğu ile meşhûr olan Zenbilli Ali Efendi, dîne uymayan her çeşit hükme ve karara şiddetle karşı çıkardı. Yavuz Sultan Selim Hânın, şiddetli

hareketlerini bile teskine muvaffak oldu. Bir defâsında Yavuz Sultan Selim Hân Topkapı Sarayı hazînesi görevlilerinden yüz elli kişinin sorumsuz davranışlarından dolayı îdâmını emretmişti. Zenbilli Ali Efendi, bu kararı duyunca derhal Dîvânı Hümâyûn'a koştu. Vezîrler ayağa kalkıp saygı ile karşıladılar ve başköşeye oturtular. Şeyhülislâmın dîvâna gelmesi âdet olmadığından, niçin geldiğini sordular. Pâdişâhla görüşmek istediğini söyledi. Durum pâdişâha arzedildi. Yavuz Sultan Selim Han, huzûruna girmesine izin verdi. Arz odasına girip selâm verdi. Pâdişâhın hürmet göstermesinden sonra, gösterilen yere oturdu. Sonra pâdişâha; "Fetvâ vazîfesinde (şeyhülislâmlıkda) bulunanların bir işi de, pâdişâhın âhiretini korumak, onları dînen hatâ olan şeylerden sakındırmaktır. Yüz elli kişinin îdâm edilmesine pâdişâh fermanı çıktığını duyduk, öldürülmeleri için, dînen bir sebep tesbit edilmiş değildir. Bunların af buyrulması ricâ olunur." sözü üzerine kızan pâdişâh; "Bu iş saltanatın gereğidir. Âlimler böyle işlere karışırsa devlet idâresi kargaşaya uğrar. Sorumsuzluklara göz yummak, beğenilecek tutum değildir. Bu işlere karışmak sizin vazifeniz değildir." dedi.

Zenbilli Ali Efendi, Pâdişâhın bu sözleri karşısında; "Bu karar âhiretiniz ile ilgilidir ve buna karışmak da bizim vazifemizdir. Eğer affederseniz ne iyi ne güzeldir. Yoksa âhirette cezâyâ müstehak olursunuz." Bu sözler, Pâdişâhın kızgınlığını yatıştırdı. "Affettik" diyerek lütuf gösterip, neşe ile sohbet başladı. Konuşma bittikten sonra, gitmek üzere ayağa kalkan Zenbilli Ali Efendi, Yavuz Sultan Selim Hâna; "Âhiretiniz ile ilgili hizmeti yerine getirdim. Mürüvvet ile ilgili bir sözüm daha var." dedi. Pâdişâh; "Onu da söyle." deyince; "O sözüm de şudur ki, Pâdişâhın affına uğrayan o kişilerin, işlerinden el çektirilip, el açarak sokaklarda dolaşmaları, Pâdişâhlığın şânına lâyük müdür?" dedi. Bunun üzerine Pâdişâh bunu da kabûl etti.

Sultan Selim Hân; "Fakat bunlar vazifelerinde kusur ettikleri için, bunları tâzir edeceğim." dedi. Zenbilli Ali buna karşı da; "Tâzir (azarlama) pâdişâhın reyine kalmıştır. Orasını siz bilirsiniz. Bizim arzumuzu kabûl etmeniz bize yeter." dedi. Sonra teşekkür ederek pâdişâhın huzûrundan ayrıldı. Yavuz Sultan

Selim Hân da onu medhederek uğurladı.

Yavuz Sultan Selim Hân bir defasında Edirne'ye gidiyordu. Şeyhülislâm Zenbilli Ali Efendi de pâdişâhı uğurlamak üzere gelmişti. Pâdişâhı uğurlayıp dönerken dört yüz kişinin elleri bağlı îdâm edilmek üzere götürüldüklerini gördü. Bunların niçin îdâm edileceklerini sordu. Pâdişâh, ülkesinde ipek alınıp satılmasını yasaklamıştı. Bunlar bu yasağa uymadıkları için yakalandılar ve îdâm edilecekler dediler. Zenbilli Ali Efendi derhal geri dönüp, Yavuz Sultan Selim Hâna yetiştii. "Bu elleri bağlı dört yüz kişinin öldürülmesi helâl değildir. Bu hususta Allah indinde sorumlu olursun. Sakın bunları îdâm ettirme!" dedi. Pâdişâh bu sözler karşısında kızıp; "Halkın üçte birinin ahvâlini düzeltmek için üçte ikisinin bile öldürülmesi câiz iken, böyle bir avuç kimsenin kanının dökülmesini çok görmek yersiz değil midir?" dedi. Zenbilli Ali Efendi; "Bu iş büyük bir kargaşada mübahdır, yapılabilir." deyince, Pâdişâh; "Hükümdârın emrine karşı gelmekten daha büyük kargaşa olur mu?" dedi. Zenbilli Ali Efendi şöyle cevap verdi: "Bunlar senin emrine karşı gelmişlerdir. Zîrâ senin ipek emîni tâyin etmen, ipeğin alınıp satılmasını gösterir. Bu bir ruhsattır, açıkça izin vermen demektir. İpek alınıp satılmayacaksa niye ipek emîni tâyin ettiniz, onun vazifesi nedir?" dedi. Pâdişâh ona; "Senin saltanat işlerine âit bu gibi şeylerde söz söylemen vazifen değildir!" dedi. Zenbilli Ali Efendi; "Bu husus âhîret işlerindedir. Buna karışmak benim vazifemdir." diyerek selâm vermeden pâdişâhın yanından ayrılmış gitti.

Bu durum pâdişâhı son derece kızdırdı. Bir müddet atının üstünde sessiz ve hareketsiz kalıp, derin bir düşünceye daldı. Sonra yürüdü. Yanında bulunanlar, pâdişâhın bu hâline şaşdılar. Pâdişâhın yanına toplanıp onu tâkib ettiler. Neticenin nereye varacağını düşünüyordı. Pâdişâh Yavuz Sultan Selim Hân yolda meâlen; "Eğer affedersen, bu, takvâya daha yakındır." buyurulan âyet-i kerîmeyi düşünerek, elleri bağlı dört yüz îdâm mahkûmunu affetti. Edirne'ye varınca da Şeyhülislâm Zenbilli Ali Efendiye bir ferman gönderdi. Bu fermanda şöyle diyordu: "Dînî ve tıynî (yaratılış), istikâmetin (doğruluğun) mâlûmum

olup, kazâ-yı tarafeyni cem ettim (Anadolu ve Rumeli kadıaskerliğini birleştirdim.) ve kelâm-ı Hakkı işitip uydum ve dahî seni oraya (bu iki kadıaskerliğe) nasbettim (tâyin ettim).”

Böylece o dört yüz kişiyi affedip îdâm etmekten vazgeçtiğini ve Zenbilli Ali Efendiyi takdir edip, ayrıca ilmiye sınıfı için, şeyhülislâmlıktan sonra en yüksek makâm olan kadıaskerlik vazifesine, hem de her iki kadıaskerliği birleştirerek onu tâyin ettiğini bildirdi. Zenbilli Ali Efendi bu teklifi önce nezâketen kabûl etti. Sonra da şöyle bir cevap yazıp gönderdi: “Velâkin Hazret-i Hak ile ahdim vardır ki: Söz veya kaleminden (Hükmettim!..) kelimesi çıkmaya... Ol ahdimizi korumak yüzünden, vukû bulan kusurumuzu af buyurmak, bu duâcınızın sonsuz recâlarıdır...” Yavuz Sultan Selim Hân, Zenbilli Ali Efendinin dünyâya, dünyâ malına ve mevkiine rağbet etmediğini, âhirette kurtuluşu istediğini görerek çok sevindi ve ona beş yüz altın hediye gönderdi.

Zenbilli Ali Efendi, Kânûnî Sultan Süleymân Hân devrinde de vazifesinde kalıp Rodos Seferine katıldı. Rodos’un fethinden sonra orada imâmlık ve hatîplik yapıp, İslâm müesseseleri kurdu.

Zenbilli, II. Bâyezîd Hân, Yavuz Sultan Selim Hân ve Kânûnî Sultan Süleymân Hân devrinde olmak üzere 24 sene şeyhülislâmlık yaptı. Ömrünü, ilme, talebe yetiştirmeye ve İslâma hizmete harcamış, kıymetli hizmetler yapmıştır. Üstün hâlleri, ahlâkı, başarılı hizmetleriyle meşhûr olup, tasavvufta da kemâle ermiştir. Kendisine “Mevlânâ Sûfî Ali Cemâlî” de denilmiştir. Şakâyık müellifi şöyle kaydetmiştir: “Zenbilli Ali Efendi ölüm döşeğinde iken, babamla birlikte ziyâretine gittik. Babamla gizli bir şeyler konuştular ve babam ağlamaya başladı. Ziyâretinden ayrıldıktan sonra babama, ağlamasının sebebini sordum. Vefât edeceğini, Mûsâ Aleyhisselâmın rûhâniyetinin sabahleyin gelip, kendisini âhirete dâvet ettiğini söyledi.” dedi. Babam böyle deyince, ben de dayanamayıp gayri ihtiyârî ağladım.”

Kânûnî Sultan Süleymân zamanında şeyhülislâmlığı

sırasında ikisi arasında geçen yazışma manidardır: Sultan Süleyman bahçedeki meyve ağaçlarını karıncaların sarması üzerine, karıncaları kırmak için meseleyi Zenbilli Ali Efendiye güzel bir beyitle sorar ve şöyle der:

Dırahtı (ağacı) sarmış olsa eğer karınca

Zarar var mı karıncayı kırınca?

Zenbilli Ali Efendi zarîf bir ifâde ile sorulan bu suâlin altına şu beyti yazarak cevap verdi:

Yarın divânına Hakk'ın varınca

Süleymân'dan alır hakkın karınca.

Ali Cemali Efendi, kendisini sürekli yenileyen bir bilim adamı idi. İslam âleminde yazılan bütün kitapları devamlı takip eder, bunları ne pahasına olursa olsun elde ederdi. Bu sebeple O, Osmanlı Devleti'ne bazı eserleri ilk getiren kimse olmuştur. Hac yolculuğu sırasında Mısır'a uğramış; İbn Hümam'ın Hidaye şerhi olan Fethü'l Kadir adlı eserini müellif hattı ile Kaşani'nin Tuhfethü'l-Fukaha şerhi Bediü's Sanayi adlı eserini Osmanlı Devleti'ne ilk defa getirip tanıtmıştır.

Ali Cemali Efendi, ifade yeteneği çok gelişmiş, çok güzel yazı yazan bir yazar manzum ilmi eser yazacak kadar şiire vakıf bir şair idi. Bazı eserleri şunlardır:

1. Muhtaratü-l fetva: Fıkha dair kitaplardan faydalanılarak yazılmış bir fetva mecmuasıdır.
2. Muhtasarü-l hidaye
3. Adabü-l evsiya: Ahlak ilmine dair II. Bayezid adına yazılmış eseridir
4. Risale fi Hakkı'd-Devran: Arapça ve mensur fetva kitaplarıdır

4. CEMÂLEDDÎN İSHÂK-I HALVETÎ (CEMÂL HALİFE) (Ö.1526)

Asıl adı İshak, lakabı Cemâleddîn olan Cemal Halife, o zamanki Karaman iline bağlı Aksaray'dan olduğu için Karamani ve Aksaray-i nisbeleri ile tanınır. Cemâleddîn İshak Karamani, Cemâleddîn İshak-ı Aksarayı veya Cemali Halife diye bilinmektedir.

Cemali Halife, Cemâleddîn Aksarayı'nın oğlu Ahmed Çelebi'den torunu olup, Zenbilli Ali Efendi'nin kardeşidir. Piri Mehmed Paşanın dedesi ve Şeyh Mehmed Çelebi Halife'nin babası olan Mahmud Çelebi'nin amca oğludur.

İlk tahsiline Aksaray'da Zinciriye Medresesi'nde başladıktan sonra Konya medreselerinde tamamlar ve İstanbul'a gider. Orada devrin âlimlerinden Mevlana Kadızade ve Mevlana Müslihiddin'i Kastalani ile ilmi sohbetler de bulunarak ilmi eksiklerini tamamlamıştır.

İlim yolunda kısa zamanda aldığı mesafe ile kendisini çevresine kabul ettiren Cemali Halife hüsnü hat'ta da mahirdir. Bu maharetini duyan Sultan Mehmed, ona Hacib'in "Kafiyesi"ni kitap haline getirmesini istemiş, yapılan eseri çok beğenerek karşılığında bol para ve mal ihsan etmiştir.

Ishak-ı Karamanî, (Cemali halife) Sultan'dan aldığı bu para ile hacca gidip gelmiştir. Orada peygamberimizin kabr-i şeriflerini ziyaret etmiş, hac yolunda çeşitli İslam memleketlerinden gelen âlimlerle görüşüp ilmi sohbetlerde bulunmuş ve pek çok velinin sohbetine katılarak tasavvufa karşı alaka duymuştur.

Ishak-ı Kramanî, zahiri ilimlerde yüksek dereceye ulaşmış olmasına rağmen asıl maksada kavuşmanın batını ilimleri öğrenmek ve bu yolda çalışmakla olacağını anlayıp tasavvuf yoluna yöneldi. O zaman Konya'da ikamet eden Seyyid Yahya'yı Şirvani'nin halifelerinden Şeyh Habib-i Karamanî'nin yanına giderek ona bağlandı. Hocasının hizmetinde ve sohbetinde bulundu. Sıkı bir riyazetten sonra şeyhi onu irşadla görevlendirmiş uzun süre Aksaray ve çevresinde halkı aydınlatmaya

çalışmıştır.

Aksaray'daki irşat faaliyetlerinden sonra İstanbul'a gelen Cemali Halife'ye kendisinden iki kuşak sonra olan yeğeni Piri Mehmed Paşa, önce Zeyrek yokuşunda, Bizans sarnıcının üstüne Soğukkuyu Tekkesini tahsis etti. Zamanla burası yetersiz kaldığı için Koruklu Tekkesi diye anılan bir başka Halvetiye Hangahı'nı yaptırarak Cemali Halife'ye tahsis etti. Bunların dışında Sütlüce'de Karamani'nin adına bir başka tekke yine Veziri Azam Piri Mehmed Paşa tarafından onun adına yaptırılır. İshak-ı Halveti vefatına kadar bu dergâhta kalır. Bu dergâhta talebe yetiştirmekle meşgul olan Cemali Halife, insanlara İslam dininin emir ve yasaklarını anlatıp onların saadete ve Allah'ın rızasına kavuşmaları için gayret gösterir. O'nun vaaz ve sohbetlerine uzaktan ve yakından çok kimse gelerek istifade eder. Kuvvetli bir hatip olan Cemali Halife konuşmaları ile mü'minleri coşturur, onlara marifet deryasından inciler dağıtır. Vaaz esnasında bazen coşar ve ağlardı. Ağlamaktan konuşamadığı zamanlar olurdu. O'nun bu tesirli sözlerini duyanlar kendilerinden geçer, yaptıkları fenalıklara pişman olurlardı. Nice günahkâr kimsenin onun vaazlarını dinleyerek tövbe ettiği nakledilmiştir. O'nun bu husustaki şöhretini duyup gelen Hıristiyanlar vaaz ve nasihatlarını dinledikten sonra Müslüman olmuştur.

İstanbul'da ilk Halvetiye Tekkesi, Koca Mustafa Paşa'nın yaptırıp, Şeyh Mehmed Cemali(Çelebi Halife)'ye verdiği tekke'dir. Buradan başlayan Halvetiyye'nin Cemali kolunu İshak-ı Halveti'ye kadar Sünbül Sinan devam ettiriyordu. Cemaliye şubesinden sonra ise ikinci en büyük Halvetiye kolu İshak-ı Halveti(Karamani) koludur.

Cemal Halife çok ibadet eder az yerdi. İşlerini kendi görmeyi tercih eder, yemeğini kendisi pişirir, çamaşırını da kendisi yıkardı. Çok temiz idi. Geceleri ibadetle geçirir, Allah'ı yalvarır, dua ederdi. Zengin fakir herkese aynı davranır ayırım yapmazdı. Bir defasında öğrencilerinden Taşköprülü-Zade ziyaretine giderek ondan nasihat istedi. Ona şöyle nasihat etti:

"İrfan ehli kimselerin, zamanımızdaki tasavvufu bilmeyen

sufilere tabii olmaması lazımdır. Zamanımızda tasavvufu ve tasavvuf hallerini bilen kimse yok gibidir. Tevhid ile ilhad yani dinsizliği birbirinden herkes ayıramaz. Şimdi sen bulunduğun yolda devam et. Eğer kalbinde tasavvufa meyl artarsa, dinin hududunu gözeten, emirleri ve yasakları iyi bilip bunlara uyan bir tasavvuf ehlini ara. Çünkü tarikatın esası, dinin emir ve yasaklarına, bütün edeplerine eksiksiz uymaktır. Tarikat ve hakikatın temeli, Hazreti Muhammed' in sallallahü aleyhi ve sellem şeriatının hükümlerine uymaktır. Eteğine sarıldığın ve tabii olduğun kimsenin, İslamiyetin emirlerine muhalif, uygun olmayan ufak bir hareketini bile görsen onu hemen terket."

Halvetiye ileri gelenlerinden Sinaneddin Yusuf, Tarikati Aliyye-i Halvetiye'de onun kendisini çok iyi terbiye etmiş; bu sebeple dünyanın en makbul, devrinin ise en seçkin insanı olduğunu yazmaktadır. Cemali İshak-ı Aksarayî, diğer Cemaliler gibi bilgisi, terbiyesi ve fikirleri ile yaşadığı toplumda çığır açmış seçkin bir şahsiyettir.

Cemali Halife 1526(H.933) yılında vazife yaptığı Koruklu Dergâhında vefat etti. Eyüp Sultan Hz.nin karşısındaki Sütlüce kabristanına defnedilir. Fakat kabir daha sonra, Molla Gürani'deki tekkesinde Şeyhlik yapan Seyyid Nurullah'ın gördüğü bir rüya üzerine 1341 H/ 1922'de açılarak kemikleri Molla Gürani Camiinin karşısındaki Piri Mehmed Paşa'nın yaptırdığı Koruklu Dergâhının kabristanına nakledilir.

Cemali Halife diğer Cemaliler de olduğu gibi şiirler yazmıştır.

Elim tut kalmışam ey yar
Tecelli eyle ey dildar
Nazar kıldıkça çün her bar
Seni hiç kalmasun görmez

Bu asimücrimün senden
Diler can şemsini tenden

Görinür kalb-i revzenden
Seni hiç kalmasın görmez

Bu tende can karar itmez
Ki sensiz ol sana yetmez
Tecelli eyle k'ış bitmez
Seni hiç kalmasun görmez

Kapuna gelmişem ben de
Ki ta sana olam bende
Esir itme beni bende
Seni hiç kalmasun görmez

Cemali'yem cemalünden
Umaram hem celalünden
Tecelli it kemalünden
Seni hiç kalmasun görmez

Cemâleddin İshak-ı Halveti, yaşadığı devirde taassuptan uzak, zahiri ilimlerde iyi bir araştırmacı, batını ilimlerde de samimi bir kâşif olarak tanınmaktadır. Kaside yazacak derecede Arap diline vakıf olup değişik konularda eserler yazmıştır:

1. Nevabığ-ı Sarf: Sarf ilmine dair
2. Haşiye 'ala Tefsir-i Beyzavi: Beyzavi'nin "Envarüt-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil" adlı eserinin açıklamasıdır.
3. Tefsir-i Cemali: Mücadele Suresinden başlayarak Kur'an'ın sonuna kadar "on vecih" üzerine yazdığı tefsirdir. "Tefsiri Cemali Halife" adıyla Mücadele Suresinden Surei Tahrim'in sonuna kadar ki bölümü, Süleymaniye Ktb. Laleli, no266; Millet Ktb. Ali Emiri, Şer'iye, no. 1330/3'de bulunmaktadır.
4. Şerh-i Hadis-i Erba'in: Hadis açıklamaları üzerine bir eserdir.

5. Risaletün fi Etvari's-Sülük.

6. Risaletün fi Devrani's-Süffiyeti ve raksihim: Eser, Vaiz Molla Arab'ın raks ve semanın haram olduğunu bir mektupla, Cemal Halife'nin şeyhliğini yaptığı Halveti üyelerine bildirince yazdığı ve raks ile semanın helal olduğunu delilleri ile ortaya koyduğu eserdir.

7. Vahdet-i Vücut: Vahdeti Vucud'a dair yazılan eser.

8. Kaside-i Arabiyye: Arapça kasidelerden oluşan bir eserdir.

DİĞER TORUNLARI

1. CEMÂLEDDİN AHMED ÇELEBİ

Cemâleddîn Ahmed Çelebi, Cemâleddîn Aksarâyî'nin oğlu, Zenbilli Ali Efendi'nin babası, Piri Mehmed Paşa'nın da babası olan şeyh Mehmed Cemali/ Çelebi Halife'nin babası Mahmud Çelebi'nin amcasıdır. Doğum yeri ve yılına dair bilgi bulunmayan Ahmed Çelebi hakkında henüz kaynaklarda yeterli bilgiye ulaşılammıştır. Ancak kesin olmamakla birlikte kimi kaynaklarda Aksaray'da doğmuş olma ihtimali üzerinde durulmaktadır.

2. MUHYİDDİN MEHMED ÇELEBİ

Muhyiddin Mehmed Çelebi Ahmed Çelebi'nin oğlu ve Zenbilli Ali Efendi'nin kardeşidir. Aksaray medreselerinde başladığı tahsilini Konya'da tamamlamıştır. şeyh Mehmed Çelebi'nin Amasya'da halveti şeyhi olduğu dönemde (1465) Aksaray'dan gelerek Amasya'ya yerleşmiş, II. Bayezid ile yakından ilgilenmiş ve Cem Sultan'a karşı Bayezid'i desteklemiştir.

Muhyiddin Mehmed Çelebi Amasya Valisi olan II. Bayezid Han'ın tahta çıkması sürecinde zor zamanlar yaşanacağını

bir keramet ile izhar etmiştir. Aynı düşünceler Halveti Şeyhi Mehmed Çelebi'den de gelince II. Bayezid Han hizmetinde bulunan Taci Bey'e "Şeyh Muhiddin dahi nice defa içimden geçeni ve niyetimi bilip durur. Acep çok büyük olay ne ola?" diye sormuştur.

Sultan II. Bayezid padişah olunca kendisine 1486'da Amasya'daki II. Bayezid Camii'nin vaiz ve kürsü şeyhliği ile amcaoğlu vefat ettikten sonra Hacı Sultani zaviyesi şeyhliği verilmiştir. Bu durum onun ilmi seviyesinin ne kadar yüksek olduğunu göstermektedir.

Şah İsmail'in 16. yy. başlarında ortaya çıkması ile birlikte İrandan gelen Şii propagandacılar Amasya ve çevresinde, Şehzade Ahmed'in sempatisinden yararlanarak gizliden gizliye Şiiliği yaymaya çalışmışlardır. Başta Şehzade Ahmed olmak üzere birçok devlet adamı, İranlı dailerin bu niyetlerini başta anlayamamış, bu durumu ilk fark eden Muhyiddin Mehmed Çelebi, tedbir alınması konusunda devlet ricalini uyarmış vazalarında halkı da aydınlatmıştır. Yaptığı bu faaliyetler Şiilerin öfkesini üstüne çekmiştir. 1509 yılında İranlı Şiilerin sebep olduğu sokak kavgasında vefat etmiştir.

3. KIVAMÜDDİN KASIM ÇELEBİ/KASIM CEMALİ

Kıvamüddin Kasım Çelebi, Ahmed b. Mehmed Cemali Aksarayi'nin oğlu olup Zenbilli Ali Efendi'nin kardeşi olarak kaynaklarda zikredilmektedir. Konyalı, Abdülbaki Efendi'nin "Münşeât Mecmuası" adlı eserindeki şecereye dayanarak "Mehmed Çelebi ed-Defteri" adlı bir oğlunun olduğunu yazmaktadır.

Doğum yeri ve yılı tespit edilemeyen Kıvamüddin Kasım Çelebi, Fatih Sultan Mehmed döneminde yaşamıştır. Zamanın âlimlerinden ders almıştır. Bir dönem Ali Kuşçu'nun hizmetine giren Kıvamüddin Kasım Çelebi, mülazemetini tamamlayarak bazı medreselerde müderrislik yaptıktan sonra Semaniye Medreselerinden birine müderris olarak atanmıştır. Nefehatü'l

Üns' ün mütercimi Lamii, onun Semaniye medresesinden öğrencisidir.

Kıvamüddin Kasım Çelebi, ilme düşkün, özellikle zahiri ilimlerde üstad bir zat idi. Dönemin bilinen pek çok büyük kitabını ezberlemiş Seyyid Şerif Cürcani'nin Şerh-i Feraiz adlı eserine bir haşiye yazmıştır. Kâtip Çelebi'nin verdiği bilgilere göre 1500-1501 yılında İstanbul kadılığına atanmıştır. Bu görevde iken 1504 veya 1505 yılında vefat etmiştir.

4. ŞEYH KASIM ÇELEBİ CEMALİ

Şeyh Kasım Çelebi Cemali, kaynaklarda "Kasım Çelebi", "Kasım Efendi", "Şeyh Kasım Çelebi Cemali", "Şeyh Kasım" ve "Şeyh Kasım Çelebi" isimleriyle yer almıştır.

Şeyh Kasım Çelebi, Cemali Ailesi'nden olup İstanbul'da doğmuştur. Babası, İstanbul'a Fatih zamanında gelip yerleşmiş bir zattır.

Kasım Çelebi, ilim ve marifet elde ederek müderris olmak niyetindedir. Fakat medrese eğitimi sırasında kalbine ilahi sevgi düşünce, medreseyi bırakarak tarikat toluna girmiş; Şeyh Çelebi Halife'ye bağlanmıştır. Yaşadığı dönemde şehrin kalabalığından uzak olmak maksadıyla İstanbul Çatalca yakınlarında ki "Baba Nakkaş" köyüne giden Kasım Çelebi, Şeyh Mehmed Çelebi'den sonra Halvetiliğin İstanbul'dan sonra Balkanlarda yayılması ve İslam dairesinin genişlemesi için çalışmıştır.

İnsanlara İslam'ın emir ve yasaklarını anlatarak onların dünya ve ahret hayatlarını kurtarmaya yönelik faaliyette bulunmuştur. İyi bir rüya yorumcusu ve hakikatli söz ve hikmet sahibi bir insan olarak tanınmıştır.

Şeyh Kasım diğer Cemali'ler gibi ilme düşkün bir mutasavvıftır. Mecdi onun edip, Mehmed Süreyya ise âlim olduğuna işaret etmektedirler. Halifelerini kitap yazmaya özendirse de kendi yazdığı bir eserin olup olmadığı bilinmemektedir.

Kaynaklardan bazıları ölüm tarihini (h.915) 1509-1510

olarak gösterirken Mecdi, onun Yavuz Sultan Selim'in saltanatının sonuna doğru vefat ettiğini yazmaktadır. Mehmed Süreyya'nın verdiği (h.926) 1520 tarihi, Mecdi'nin verdiği tarihi desteklemektedir.

5. ŞEYH CEMÂLEDDİN AKŞEHRÎ

Şeyh Cemealeddin Akşehri, Konya Ereğli'de doğmuştur. Piri Mehmed Paşa'nın soyundan olan Akşehri'nin Aksaray'dan Ereğli'ye neden ve nasıl gittiği bilinmemektedir. Tosyavi, onun Ereğli'de doğup büyüdüğünü, buradan İstanbul'a gittiğini söylemektedir. Cemali Ailesinden birçok kişinin II. Bayezid'in Amasya Valiliği sırasında Amasya'ya göç edip sonra İstanbul'a gittiğine bakılırsa, Şeyh Cemâleddin Akşehri de onlarla birlikte önce Amasya'ya sonra İstanbul'a gitmiş olmalıdır.

Eserleri ve çocukları olup olmadığı konusunda henüz bir kaynak tesbit edilemeyen Akşehri ile ilgili olarak Hulvi, onun İstanbul'a gelince eğitimine başlayıp; devrin ünlü âlimlerinden okuduktan sonra Zenbilli Ali Efendi'ye bağlandığını ve onun medresesinde mülazım olduğunu yazar. Tosyavi ise; onun medrese tahsili yaptığını ancak mülazemet, medrese ve kaza kabul etmeyip tasavvufa yöneldiğini söyler.

Tasavvufi yol olarak Halvetiliğe yönelen Akşehri bu tarihin İstanbul'daki Şeyhi Sünbül Efendi'ye intisap eder. Kısa sürede irşad icazetine ulaşarak Şeyh Sünbül Efendi'nin işaretiyle Akişehir'e giderek irşad faaliyetlerine başlar ve burada Halvetiliği yayar.

Şeyh Cemâleddin Akşehri görevli bulunduğu tekkeye; Halveti fukaraları için bol bol sadaka geldiği halde, kendisine zerre miktarı ayırmadan ihtiyaç sahiplerine dağıtırdı. Hayırsever bir insan olan Akşehri, kendi imkânlarıyla Akişehir'de bir mes-cid ve bunun yanında üzeri çatılı bir zaviye bina edip zengin vakıflar bağlamıştır.

Kanuni devrinin önde gelen mutasavvıflarından olan Akşehri soyu temiz, dindar, hayırsever ve kerameti ile ün salmış

güzel ahlaklı bir insandır. Riyazat ve takvada emsalleri arasında seçkin bir yere sahiptir. Müritlerinin çoğu onun himmeti ile kemale ermiş; halifeleri ise mürşit derecesine yükselmiştir. Hulvi'nin eserine aldığı şu şiir onun seçkin özünü çok iyi anlatmaktadır: "Vâsıl-ı sırr u illallah idi herhâl / Sâhib-i cezbe idi ehli-kemâl. /Yaprağa bakmaya olup mâlik / Anda mevcut idi Celal ü Cemal."

Şeyh Cemâleddîn Akşehrî'nin, Hakk ve hakikati anlatmakla geçen ömrü 943 H/ 1536-37'de Akşehir'de sona ermiştir. Burada vefat ettiği için Akşehrî diye bilinmiştir.

6. ŞEYH BEDREDDİN MAHMUD ÇELEBİ

Şeyh Bedreddin Mahmud Çelebi, Şeyh Mehmed Cemali/Çelebi Halife'nin ikinci oğlu olup Amasya'da 1463 tarihinden sonra doğmuştur.

Medrese eğitimini tamamladıktan sonra tasavvufi olgunluğa ulaşan Şeyh Bedreddin Mahmud Çelebi, sırasıyla Hacı-i Sultani Zaviyesi'nin şeyhliğini yapan Şeyh Mehmed Çelebi, onun ölümünden sonra yerine geçen yeğeni Muhyiddin Çelebi, Muhyiddin Çelebi'nin Şiilerce katledilmesinden sonra, Çelebi Halifezade Şemseddin Ahmed Efendi ve onun da ölümü ile zaviyenin şeyhlik makamına gelmiştir. Ailesinden birçok kişi II. Bayezid ile birlikte İstanbul'a gittiği halde Şeyh Bedreddin ve Şemseddin Ahmed Efendi Amasya'da kalmışlardır. Amasya'da bulunan Cemaliler soyu Şeyh Mehmed Çelebi ve oğlu Piri Mehmed Paşa silsilesi ile devam etmiştir.

Şeyh Bedreddin Mahmud Çelebi, doğduğu ve ömrünü geçirdiği Amasya'da vefat etmiştir. Kabri "Çelebioğlu Türbesi" olarak bilinen yerdedir. Yaşadığı dönem boyunca halkın sevgi ve teveccühünü kazanan Şeyh Bedreddin Mahmud Çelebi vefatından sonra da aynı sevgi ve muhabbeti görmüş, türbesi meşhur ziyaret yerlerinden biri haline gelmiştir.

7. MUHYİDDİN MEHMED RAŞİD EFENDİ

Asıl adı Muhyiddin Mehmed Raşid olup kaynaklarda daha çok "Muhyiddin Mehmed b. Piri Mehmed Paşa" veya "Piri Paşa b. Mevlana Mehmed Çelebi" olarak zikredilmektedir. Piri Mehmed Paşa'nın büyük oğludur.

Tahsilini Kemal Paşazade ve Zenbilli Ali Efendi'den tamamlayan Muhyiddin Mehmed Raşid Efendi, İstanbul'da Koca Mustafa Paşa ve Seman Medreselerinde Müderrislik yapmıştır. Medrese hocalığından sonra Edirne Kadılığına atanmıştır.

Muhyiddin Mehmed Raşid Efendi zahiri ilimlerin yanında batını ilimlerde de derinleşmiş, tasavvufa meyletmiştir.

Sadece müderrislik ve kadılık yapmamış aynı zamanda devrinin ünlü şairlerinden biri olarak temayüz etmiştir. İlahi aşkı esas alan "Razî" mahlasını kullanmıştır.

Dilber tutarsa 'aşık n'ola cefa yolın
İrmez bisat-ı kurba tutanlar vefa yolın
Gül guşe guşe sohbet ider na-mahal ile
İy'andelip turma figan eyle, ha yolın.

Edirne kadılığı görevini sürdürürken (h.941) 1534 yılında vefat etmiştir. Cenazesi Edirne Darü'l Hadis Camii haziresine defnedilmiştir.

8. MİR MEHMED (MEHMED BEY)

Mir Mehmed, Piri Mehmed Paşa'nın küçük oğludur. Tahsilini tamam ettikten sonra 1525-26 yılında İçel Sancak Beyliği vazifesine getirilmiştir. Vazifesi sırasında göstermiş olduğu gayreti neticesinde gelen başarıları ile Sultan Süleyman ve Makbul İbrahim Paşa'nın övgüsüne mazhar olmuştur.

Hayatının bütün kesitlerine dair detaylı bilgi bulunmayan Mir Mehmed (h.941) 1534-35 yılında vefat etmiştir. Mezarı Silivri'de babasının kabri yanındadır.

9. RUHİ FAZIL ÇELEBİ (Ö.1522)

Asıl adı Fazıl olup Şeyhülislam Zenbilli Ali Cemali Efendi'nin oğludur. İlk dönem kaynaklarında (Şakaik-i Numaniye Tercümesi) "Fazıl Çelebi", sonraki kaynaklarda "Ruhi Fazıl Efendi", "Ruhi Fazıl Çelebi", "Kâtip Ruhi" olarak kaydedilmiştir. Şuara Tezkirelerinde ise "Ruhi" ve "Ruhi Çelebi" şeklinde kaydolunmuştur. Adının başında yer alan "Ruhi" eklemesi, mahlasıdır. Sehi eserinde "Mevlana Ruhi" başlığı altında verdiği ve asıl adının Fazıl olduğunu söylediği Ruhi Fazıl Çelebi'nin mahlasının Ruhi olduğunu teyit etmektedir.

Tahsilini çok kısa sürede tamamlayarak müderrisliğe atanan ve İstanbul'da diğer Cemali'ler gibi saraya yakın olan Ruhi Fazıl Çelebi kaynakların belirttiği kadarıyla oldukça yetenekli ve ilmi yönden yüksek mertebelere sahip bir kişidir. Genç yaşta vefat etmesi büyük işler başarmasının tek engeli olarak zikredilmektedir.

Fazilet ve kemal yönünden babası Zenbilli Ali Cemali'ye benzetilen Ruhi Fazıl Çelebi, ilmini amelle süslemiş, genç yaşta hac vazifesini yerine getirmiştir. Hal ve davranışlarıyla başta devrin hükümdarı II. Bayezid olmak üzere devlet ricalinden saygı görmüştür.

Ruhi Fazıl Çelebi, kardeşi Molla Çelebi gibi eser vermiş bir tarihçidir. Molla Çelebi'nin Tarih-i Osmanî adlı Osmanlı tarihi meşhurdur. Ruhi Fazıl Çelebi'nin, bir Osmanlı Tarihi yazdığını eserler kabul etmektedir. Bu eserin, Ruhi isimli birine ait olduğu bilinen Tevarih-i Ali Osman isimli eser olduğu kabul edilmektedir.

Ruhi Fazıl Çelebi Osmanlı Devletinin kuruluşundan yavuz Sultan Selim'in, babasına karşı baş kaldırmasına kadar geçen dönemi kapsayan eserini II. Bayezid'in isteği üzerine yazmıştır. Oldukça sade bir dille yazılmış olan Tevarih-i Ali Osman, yazıldığı dönemde Osmanlı Tarihi'ni içeren eserler arasında en çok ilgiyi gören eser olmuştur.

Tarihçi kimliğinin yanında şairliğiyle de isminden söz

ettiren Ruhi Fazıl Çelebi devrinin ileri gelen şairlerinden biridir. Şiirlerinde kullandığı dil dönemine göre oldukça sadedir.

Göz gönül sine tehi can dolu tasvirün senün
Gün gibi dördüncü kat gökdedürür pirün senün
Gün yüzünden zülfünü ref eyle gel ey mahtab
Bi-fitil olmaz gözüm nuri bu ruşendür çerağ

dizelerinin sahibi şair, tarihçi ve devlet adamı Ruhi Fazıl Çelebi (h.928) 1522 yılında İstanbul'da vefat etmiş, Zeyrek yolu-kuşunda babası ve kardeşlerinin yanına defnedilmiştir.

10. MUHYİDDİN MEHMED ŞAH EFENDİ/ MOLLA ÇELEBİ (Ö. H. 957 / M.1550)

Molla Çelebi diye anılan Muhyiddin Mehmed Şah Efendi, Zenbilli Ali Cemali Efendi'nin büyük oğludur.

Sultan Selim devri âlimlerinden olan Molla Çelebi, çeşitli eserlerde farklı isimlerle yer almıştır. O'nu İbnü'l-İmad"el-Mevla Muhyiddin Muhammed b. El-Mevla Alâeddin Ali el-Cemali", Taşköprüzade "Muhyiddin Mehmed b. Alâeddin el-Cemali", Mehmed Süreyya "Muhyiddin Mehmed Efendi", isimleriyle eserlerinde zikrederken Mehmed Tahir "Zenbillizade Muhyiddin Mehmed Cemali Efendi" ismiyle kaydetmiştir.

İlk tahsilini babası Zenbilli Ali Efendi'den alan Molla Çelebi, anne tarafından dedesi Molla Hüsamzade ile Mevlana Müeyyedzade'den dersler alarak tahsilini tamam etmiştir. Tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul'da Murad Paşa ve Davut Paşa medreselerinde müderrislik yapmıştır. Bu medreselerdeki görevinden sonra Sahn müderrisliğine atanmıştır.

Sahn Müderrisliği görevi devam ederken Edirne Kadılığı'na getirilen Molla Çelebi, bazı çevrelerin şikâyeti üzerine kadılıktan azledilmiştir. Tekrar sahn müderrisliğine dönen Molla Çelebi, azledilme gerekçesinin asılsız olduğunun anlaşılması üzerine yeniden Edirne kadılığına getirilmiştir. Edirne kadılığına iade

edilerek onurlandırıldıktan sonra İstanbul'a dönerek müderrisliğe devam etmiştir.

Muhyiddin Mehmed Şah Efendi (Molla Çelebi) tıp, hukuk, tarih gibi konularda kadı ve müderris yetiştirecek kadar bilgi ve donanıma sahiptir. 'Tarihi Ali Osman' eserinin sahibi olan Molla Çelebi, İslam Hukuku alanında da yetkin bir kişidir. Özellikle feraiz, usul ve furu konularında ihtisas sahibidir.

Adaleti ve ilmi kişiliğiyle temayüz eden Molla Çelebi müderrislik görevine devam ederken (h. 957) 1550 yılında vefat etmiştir. Kabri Zeyrek Yokuşu'nda babasının kabri yanındadır.

11. FUZAYL ÇELEBİ EFENDİ (1514-3 ŞUBAT 1583)

Fuzayl Çelebi, Zenbilli Ali Cemali Efendi'nin oğlu olup (h.920) 1514 yılında İstanbul'da doğmuştur. İlk tahsiline babasının nezaretinde başlayan Fuzayl Çelebi tahsil hayatını Hoca Hayreddin Medresesinde Molla Salih-i Amasi'den, Sahn Müderrislerinden Emirkulu Mevlana Şemseddin ve Ebussuud gibi devrin ünlü ilim adamlarından ders alarak devam ettirmiştir.

Erken yaşta hac vazifesini ifa eden Fuzayl Çelebi, hac dönüşü (h.945) 1538-39 yılında Bursa'da Yıldırım Medresesine müderris olarak tayin edilmiştir. Bursa'daki görevinden sonra Edirne'deki Halebî Medresesi müderrisliğine, 1544'te de Eyüp Medresesi müderrisliğine tayin edilmiştir. Kayınpederi Ebussuud Efendi şeyhülislam olduktan sonra kadılık mesleğine geçmiştir.

Fuzayl Çelebi, 1564'de Mekke kadısı iken emekli olmuş, İstanbul'a dönmüştür. Sultan III. Murat 1575 yılında kazaskerlik teklif etmiş, fakat Fuzayl Çelebi bu görevi kabul etmemiştir. 1577 yılında Hamid Efendi'nin ölümü ile boşalan şeyhülislamlık makamı da kendisine teklif edilmiş olmasına rağmen O, padişahın affını isteyerek bu görevi de kabul etmemiştir.

Kendisine teklif edilen onca makamı reddeden Fuzayl

Çelebi âlim ve fazıl bir zattır. İlim adamlığı yanında tasavvuf ile de meşgul olan Çelebi, III. Murad'tan saygı ve ikram görmüştür. Padişah onu ölüm döşeğinde iken Vezir-i Azam İbrahim Paşa'yı ziyaretine gönderip hatır sormuş; hayır duasını almıştır.

Dindar, halim, selim ve çok cömertliği ile de tanınan, akli ve nakli ilimlerde kendisine sürekli müracaat edilen Fuzayl Çelebi Efendi ölünceye kadar eğitim öğretim faaliyetlerine devam etmiş, çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. İstanbul'da Fuzayl Efendi/Fuzayliye adında bir medrese yaptırmıştır. Camiinde herkese açık bir kütüphane kurmuş, kitaplarını da bu kütüphaneye vakfetmiştir. Kütüphanedeki hizmetin düzenli yürümesi için bir de hafız-ı kütüp tayin etmiştir.

Fuzayl Çelebi'nin manzum ve mensur tarzlarda yazılmış birçok eseri mevcuttur. Bunlar:

- 1- Tenvi'u'l-Vusul fi ilmi-Usul
- 2- Zamanat
- 3- Mesail-i Evsiya
- 4- Muhtasar Kafiye
- 5- Ta'likat 'ala Sahihi'l-Buhari
- 6- Avnü'r- Raiz fi İlmi'l-Feraiz şerhi
- 7- Haşiye-i Vafiye
- 8- Vezaifün fi'n-Nahv
- 9- İ'netü'l-Faariz fi Tashihi Vaki'ati'l- Feraiz
- 10- Haşiye fi Şerhi'ş-Şerif
- 11- Ecvibe 'ala Cami'i'l-Fasleyn
- 12- Kütüb-i Mütedavele'ye haşiyeler

Babasından elli dokuz sene sonra 3 Şubat 1583'de vefat eden Fuzayl Çelebi, Zeyrek yokuşunda babasının kabri yanına defnedilmiştir.

12. CEMÂLEDDİN MEHMED / CEMAL ÇELEBİ

Cemal Çelebi, konuyla ilgili en eski kaynak olan Tercüme-i Şakaik'e göre Zenbilli Ali Efendi'nin oğludur. Kaynaklarda "Cemâleddîn", "Cemâleddîn Efendi", "el-Mevla Cemâleddîn İbnü'l-Cemali", "Cemâleddîn Mehmed Cemali", "Cemâleddîn Mehmed Çelebi" olarak gösterilir.

Cemal Çelebi tahsilini babasından yaptıktan sonra Hayreddin Efendi'ye mülazım olmuştur. Mülazemetini tamamladıktan sonra Bursa Hançeriye Medresesine müderris olarak tayin edilmiştir. H. Hüsameddin, Cemâleddîn Mehmed Çelebi'nin Şevval 944/ Mart 1538 tarihinde Amasya kadılığına tayin edildiğini söylemektedir.

Cemâleddîn Mehmed Çelebi Anadolu'da değişik beldelerde valilik yaptıktan sonra tekrar kadılığa dönmüş, bu amaçla Mısır'a gitmiştir. Mısırdaki Şarkıyye ve Garbiyye kadılıklarından sonra Mansure ve Raşid'de görevlendirilmiştir. Mısır Kadılığı görevinden emekli olunca Kahire'ye yerleşmiştir.

Muhyiyi Gülşeni, onun Mısır Kadısı iken Gülşeni Dergâhının dervişlerini sık sık ziyaret ederek Şeyh İbrahim-i Gülşeni ile dervişlerine önemli miktarda para yardımında bulunduğunu yazmaktadır.

Cemali Ailesinin Mısır'daki kolu kendisi ve oğlu Abdülbaki ile devam eden Cemâleddîn Mehmed'in vefat tarihi ile ilgili iki görüş öne çıkmaktadır: Atai'ye göre (h.960) 1553, Mehmed Süreyya'ya göre ise (h.968) 1560-61 yılında Mısır'da vefat etmiştir.

13. ŞEYH MEHMED CEMALİZADE

Cemâleddîn İshak-ı Karamanî'nin (Cemali Halife) oğludur. Doğum yeri ve yılı belli değildir. Ancak babası Cemal Halife'nin hayatının çoğunu İstanbul'da geçirmesi nedeniyle İstanbul'da doğmuş olmasının kuvvetli bir ihtimal olduğu düşünülmektedir. İlim tedrisini İstanbul'da yapan Şeyh Mehmed Cemalizade

bazı müderrislerin yanında mülazım olarak bulunduktan sonra kadılığa başlamıştır.

Şeyh Mehmed Cemalizade babası İshak Karamani'nin vefatından sonra Koruklu Tekkesi ile Piri Mehmed Paşa'nın babası için yaptırdığı Piri Mehmed Paşa Tekkesi'nde şeyhlik yapmış, Halvetiliği yaymaya devam etmiştir. Bu tekkede, babasının ölümünden itibaren (h.933/1526) Emir Buhari Tekkesi şeyhliğine geçinceye (h.971/1563) kadar otuz sekiz yıl şeyhlik yapmıştır.

Şeyh Mehmed Cemalizade daha babasının sağlığında Nakşibendiye Tarikatı ile ilişki kurmuş Nakşibendiye'yi İstanbul'a ilk sokan Emir Buhari ile sohbetlerde bulunmuştur. Bir müddet devam eden sohbetler neticesinde tarikatın adablarını öğrenmiş ve Emir Buhari Hazretlerine intisap etmiştir. Şeyh Mehmed Cemalizade, Emir Buhari'ye intisap edip Nakşibendiye tarikatına geçse de Halvetiye tarikatını hemen terk etmemiş Karamani Tekkesindeki görevine yirmi iki yıl daha devam etmiştir.

Şeyh Mehmed Cemalizade, kendi içinde Halvetiye ile Nakşibendî Tarikatının esaslarını birlikte yürütmüş tarikatlardaki algılama arasında din ve ibadet açısından bir sakınca görmemiştir. Zira bütün tarikatlar meşrep olarak farklılıklar arz etse de aynı yol üzerinden aynı kapıya çıkmaktadır. Belli bir aşamadan sonra Halvetiye düşüncesini Nakşibendî düşüncesi içinde harmanlamış böylece tarikat değişikliğinde bidad görmemiştir.

14. BEY ÇELEBİ

Bey Çelebi Cemâleddîn Mehmed /Cemal Çelebi'nin oğlu, Zenbilli Ali Efendi'nin torunudur. Doğum yeri ve yılı bilinmemektedir. Kaynakların üzerinde ittifak ettiği fikre göre Bey Çelebi onun adı değil lakabıdır.

Bey Çelebi ilk tahsilini babasından almış tahsilinin geri kalanını Sahn Medresesi müderrislerinden olan ve Fatih'in de hocası olan Hatibzade'den (v.901/1495-96) tamamlamıştır.

Usûl ve fûrû ilimlerine vakıf olan ve hitabetiyle insanları etkileyebilen Bey Çelebi, medrese eğitimini tamamladıktan sonra bazı medreselerde müderrislik yaptı.

Bir müddet sonra Semaniye Müderrisliğine atandı. Buradan İstanbul kadılığına tayin edilen Bey Çelebi bir süre sonra bu görevden alınarak tekrar Semaniye müderrisliğine getirildi.

Semaniye medresesinde müderrislik vazifesi devam ederken (h.923) 1517 yılında vefat etti.

15. ABDÜLBAKİ EFENDİ

Abdülbaki Efendi Cemâleddîn Mehmed/Cemal Çelebi'nin oğlu, Zenbilli Ali Cemali Efendi'nin torunudur. Kimi kaynaklar Abdülbaki Efendi'nin babasını Cemâleddîn Mehmed/Cemal Çelebi olarak gösterir.

Abdülbaki Efendi, devrin çok ünlü hocalarından okuduktan sonra amcası Fuzayl Efendi'ye mülazım olmuş mülazemed suresini tamamlayınca önce Sahn, sonra Edirne'de Sultan Bayezid Medresesi müderrisliğine atanmıştır. Bundan sonra Lofça kadılığına atanan Abdülbaki Efendi sırayla Halep, Mekke, Bursa ve Mısır kadılığı yapmıştır.

İlmi, fazileti ve cömertliğiyle temayüz eden Abdülbaki Efendi, ilim adamları tarafından Müslüman Mısır tarihçilerinin şeyhi sayılan Makrîzî'nin Mısır ve özellikle Kahire hakkında yazdığı ve Mısır/Memlûk tarihini anlatan, Arapça bir eser olan "Hitât-ı Makrîzî" isimli eseri Türkçeye tercüme etmiştir. Bunun yanında mukaddimesini, Fuzayl Çelebi'nin oğlu Ali Çelebi'nin yazdığı "Münşeat Mecmuası" bulunmaktadır. Münşeat; Arapça İnşa kelimesinden türemiş olup kelime anlamı olarak "Nesir/ Düzyazı" manalarına gelmektedir. Terim manası ise; nesir ile yazılmış her türlü özel veya resmi yazının toplandığı mecmua ve mektuplar anlamına gelmektedir.

Abdülbaki Efendi sahip olduğu bütün malını hayır işlerine

adamış mülazımlar için odalar, Lofça kadılığı sırasında Cami-i Atik'e ilave eserler ve vakıflar tahsis etmiştir. Bursa kadılığı sırasında da kaplıcaı yeniden inşa ettirmiştir.

16. KÂMİ MEHMED ÇELEBİ

Kâmi Mehmed Çelebi, Zenbilli Ali Efendi'nin kardeşi Muhyiddin Mehmed Çelebi'nin oğludur. 44 yıl gibi uzun bir süre amcaoğlu Şeyh Mehmed Çelebi'nin bulunduğu Amasya'da kaldığına bakılırsa Amasya doğumlu olduğuna hükmedilebilir. Mehmed Süreyya Sicil-i Osmanî'de Zenbilli Ali Efendi'nin biraderzadesidir demektir. H. Hüsameddin ise, Kanuni'nin oğlu Şehzade Mustafa Çelebi'nin Amasya valiliği sırasında, Zenbilli Ali Çelebi'nin kardeşi Kadı Mehmed Çelebi'nin oğlu Kami Mehmed Çelebi'nin, şehzadenin müsahtiplerinden olduğunu yazmaktadır.

Kami Mehmed Çelebi alim, fazilet sahibi bir kimse olup aynı zamanda yaşadığı dönemin ünlü şairlerindedir. Yusuf-u Züleyha adında manzum bir kitabı bulunmaktadır.

17. HÜRREM CEMALİ

Atai'nin Zeyl-i Şakayik adlı eserinde el-Mevla Hurrem el-Cemali İbn Mehmed b. Süleymani el-Karamani olarak geçmektedir. Evliya Çelebi, Hürrem Cemali'nin Aksaray'lı olduğunu yazarken Atai ve Ali Cemali Efendi Cemâleddin Aksarayı neslinden olduğunu teyit etmektedir. Doğum yeri ve yılı tam olarak bilinmeyen Hürrem Cemali, Latifi'ye göre Sultan Mehmed zamanında doğmuştur.

Eserleri henüz netlik kazanmasa da (h.850) 1446 yılında Gülşen-i Uşşak adlı eserini II. Murad'a sunduğu bilinmektedir. Bunun yanında Ergun, Hürrem Cemali'nin (h.860)/ 1456 yılında "Miftahü'l Ferec" adlı mesnevisini Fatih'e takdim ettiğini söylerken Latifi, "Hümâ-yi Hümâyûn" isimli bir kitap nazmedip Sultan Mehmed'e takdim ettiğini, Kınalızade ise bu kitabı Sultan Bayezid'e sunduğunu ileri sürmektedir.

Latifi, onun son derece renkli gazelleri ve muhayyel şiirlerinin bulunduğunu, bu sebeple, beğenilip kabul gördüğünü, ancak nedense şöhret olamadığını yazmaktadır. Hürrem Cemalî'nin Latifi'den alınan bir şiiri şöyledir:

Tanlaman her gice şem'a yandugun pervaneyi
Komak olmaz bir arada şem' ile pervaneyi

Lebin itmedi deva itdi gözün hasta beni
Bi'llah ey 'İsî-nefes seven ölsün mü seni

Aktı gönlüm su gibi bir dilberin didârına
Tûr-ı Mûsâ'dan beter yandım tecelli narına

Tâ ki girdi ol Nihâl-i taze işret bâğına
Döndi şem'-i meclisin benzi hazân yaprağına

Mâyil olsa gönlüne n'ola Cemâli tiğ-i yar
Meylîder âdet budur ki su yerin alcağına."

18. MÂSÛME HATUN

Mâsûme Hatun Zenbilli Ali Efendi'nin kız kardeşi olup babası Ahmed Çelebi'dir. Doğum yeri ve yılı bilinmemektedir.

Mâsûme Hatun da diğer Cemaliler gibi hayırsever bir kimsedir. (h.922) 1516 yılında Amasya'da bir zaviye ve zaviyenin bitişiğine bir mescit ve çeşme yaptırmıştır. Bu eserlerin sağlıklı şartlarda çalışması için de vakıflar tahsis etmiştir. Fakat zamanla bakımsızlıktan zaviye yıkılmış, mescit harap olmuş, çeşmenin de suları kesilmiştir.

19. SAFİYE HATUN

Kaynaklarda fazla bilgiye ulaşılamayan Safiye Hatun Şeyh Mehmed Cemali/Çelebi Halife'nin kızı, Piri Mehmed Paşa'nın kız kardeşidir. Amasya'da doğduğu düşünülmektedir.

Çelebi Halife, hac yolunda iken kızı Safiye Hatun'u Sünbül Efendiye nikâhlamalarını vasiyet etmiştir. Sünbül efendi hac dönüşü 1498 senesinde şeyhi Çelebi Halife'nin vasiyeti üzerine Koca Mustafa Paşa Dergâhına şeyh olmuş aynı zamanda şeyhinin kızı Safiye Hatun ile de evlenmiştir.

20. SİTTİ ŞAH HATUN

Kaynaklarda Sitti Hatun; belgelerde Sitti Şah Hatun olarak geçen Sitti Şah Hatun, Zenbilli Ali Efendi'nin tek kızıdır. Doğum yerinin İstanbul olduğu sanılırken doğum tarihine dair bir tarih söylenememektedir.

Osmanlı ümerasından olan Emin Hamza oğlu ve aynı zamanda Zenbilli Ali Efendi'nin müridi olan Yahya Çelebi (v.1560-61) ile evlenen Sitti Şah Hatun İstanbul Silivrikapı'da kendi adına bir mescit ile bir medrese yaptırmıştır. Mescit XVIII. yy başlarında Ağazade Mehmed Efendi tarafından koydurulan minberden sonra cami haline gelmiştir. Sitti Şah Hatun hayır eserlerinin yaşaması için vakıflar da tahsis etmiştir.

Vefat tarihi tam olarak bilinmeyen Sitti Şah Hatun, Zeyrek yokuşunda babası Ali Cemali Efendi'nin kabrinin yanına defnedilmiştir.

21. HANIM

Hanım, Piri Mehmed Paşa'nın kızıdır. Doğum yeri ve yılı bilinmemektedir. Konyalı, Hanım'ın Ayşe Hatun olduğu fikrindedir. Ancak Konyalı'nın kendi eserine aldığı bir kitabede Hanım olarak geçmektedir.

Piri Mehmed Paşa'nın diğer kızı Ayşe Hanım ise Çoban

Mustafa'nın eşi olmalıdır. Bolu'ya bağlı Karaköy'de (h.970) 1562-63 senesinde bir camii inşa ettiren Hanım, Erzurum Beylerbeyi Kızıl Ahmedlü Musa Paşa ile evlenmiştir. Mehmed adlı bir oğulları vardır.

22. AYŞE HANIM

Hakkında fazla bilgi bulunmayan Ayşe Hanım, Piri Mehmed Paşa'nın diğer kızıdır. Mehmed Süreyya, Çoban Mustafa Paşa'nın Piri Mehmed Paşa'nın damadı olduğunu ve Piri Mehmed Paşazade olarak bilinen bir oğlunun olduğunu yazmaktadır.

23. HATİCE HATUN

Hatice Hatun, Konyalı'nın Aksaray Tarihi adlı eserinde Piri Mehmed Paşa'nın torunu, Muhyiddin Raşid Efendi'nin kızı olarak zikredilirken Konya Tarihi adlı eserinde Piri Mehmed Paşa'nın kızı olarak zikredilmektedir.

Hatice Hatun'un doğum yeri, evliliği ve çocukları hakkında bir bilgiye ulaşılamasa da vefat tarihi, Evâsıt-ı Safer 944/ Temmuz 1537 olarak kaydedilmektedir.

24. AYŞE HATUN

Ayşe Hatun'un mezar taşında "Ayşe bt. Mehmed el-Cemali" yazmaktadır. Bu ifadeye göre Mir Mehmed/Mehmed Bey'in kızı olmalıdır. Lakin Konyalı, Konya Tarihi'nde Piri Mehmed Paşa'nın kızı; Aksaray Tarihi'nde ise Mehmed Efendi'nin, yani Muhyiddin Mehmed Raşid Efendi'nin kızı olarak zikretmektedir.

Doğum tarihine dair bilgi bulunmayan Ayşe Hatun, Rebiulevvel 946/Haziran 1539 tarihinde vefat etmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESERLERİ

ESERLERİ

Peygamber fendimiz, öldükten sonra sevabı kesilmeyen sadakayı üç maddede haber verir. Bunlar: 1- İnsanların yararlandığı bir eser/yapı, 2- Hayırlı evlat, 3- İnsanların faydasına olan ilim/kitap.

Cemâleddîn Aksarayî 1389 yılında vefat ettiğinde sadece devlet idaresi, kadılık ve müderrislik vazifesiyle hatırlanmayacaktır. Geride bıraktığı eserleri ile de yüzyıllar boyunca hatırlanacak, bu eserleri vesilesiyle tanındıkça da gerek ilim gerekse gönül dünyasındaki yüksek mevkilerini koruyacaktır.

Cemâleddîn Aksarayî başta Türkçe olmak üzere Arapça ve Farsça pek çok eser yazmıştır. Bu konuda yapılan çalışmalarda, ona mal edilen eserlerin sayısı değişiklik gösterse de adına atfedilen eserlerin sayısının çokluğu ilim dünyasındaki yerini ve bıraktığı mirası gözler önüne sermektedir.

Cemâleddîn Aksarayî'ye atfedilen eserlerle ilgili Taşköprüzâde üç eserin ona ait olduğunu söylerken, Kâtip ÇELEBİ yedi, Bursalı on üç, Süheyl ÜNVER on, Mustafa ÖZ sekiz, Bağdadlı dokuz, İrfan GÖRKAŞ yedi eseri zikrederken İbrahim Hakkı KONYALI en uzun listeyi vererek on sekiz eserden bahsetmiştir.

Taşköprüzâde'nin listesi:

- 1- Keşşafa Haşiyeler
- 2- Şerhu'l-İzah fi'l-Meani
- 3- Şerhu'l-Mucez fi't-Tıb

Kâtip Çelebi'nin listesi:

- 1- Şerhu'l-İzah
- 2- Şerhu'l-Mucez

- 3- Gayetu'l-Kusva Şerhi
- 4- Keşfu'l-İrab
- 5- Haşiyeye Ala Şerh Mecmai'l-Bahreyn
- 6- İtirazat Ala Şerhi'l-Keşşaf
- 7- Ahlak-ı Cemalî

Bursalı'nın listesi:

- 1- Keşşaf Haşiyesi
- 2- Gayetu'l-Kusva Şerhi
- 3- Risale Fi Cevazi'd-Devr ve's Sema
- 4- İzah Şerhi
- 5- Telhis Şerhi
- 6- Şerh İnnellahe Halaka Âdeme Ala Suretüh
- 7- Hadisi Erbain
- 8- Şerh Mecmail-Bahreyn
- 9- Mülteka Haşiyesi
- 10- Mucez Şerhi
- 11- Keşfu'l-İrab
- 12- Ahlak-ı Cemalî

13- Şerh Müşkilati'l-Kurani'l-Kerim ve Şerh Müşkilatil-Ehadis

Süheyl ÜNVER'in listesi:

- 1- Ahlakul Cemal
- 2- İzahul İzah, Şerhul İzah filmenni vel Beyan
- 3- Haşiyeye ala Şerhi Mecmaul Bahreyn li İbni Saati
- 4- Haşiyeye alel Keşşaf lil Zemahşeri
- 5- Halil Muciz fit tıb "Şerhi Mucezul Kanun"

6- Şerhi Hadisi İnnellahe Subhanehu ve Taala Halaka Âdeme Ala Suretih

7- Şerhi gayetüül kusva lil Beyzavi fi füruuş-Şafiiyye

8- Keşfu'l-İrab fi Şerhi'l-Lülab lil-Esferayani

9- Şerhi Müşkılatalil Kuran il Kerim ve Şerhi Müşkütluat il ehadis.

10- Nüzhetül ervah fi şerhi ebyatüş şeyh Evhadüddin be Bazıs Soffiyya.

Ayrıca;

- Risale fi Cevaziddevri ves Sema
- Telhise bir şerh.
- Hadisi Erbain
- Haşiyei Mülteka

Mustafa Öz'ün listesi:

- 1- Şerhu'l-İzah
- 2- Hasiye Ale'l-Keşşaf
- 3- İtirazat Ala Şerhi'l-Keşşaf
- 4- Hasiye Ala Şerhi mecmai'l-Bahreyn
- 5- Esile ve Ecvibe
- 6- Hallu'l-Mucez
- 7- Keşfu'l-İrab
- 8- Ahlak-ı Cemalî

Bağdadlı'nın listesi:

- 1- Haşiyeye ala'l-Keşşaf
- 2- Şerh Gayeti'l-Kusva li'l-Beydavi
- 3- İzahu'l-İzah
- 4- Şerh Hadis İnnellaha Halaka Ademe Ala Suretih

- 5- Haşiyeye Ala Şerh Mecmai (1-Bahrey li-İbn al-Saati)
- 6- Hallu'l Mucez fi't-tıb
- 7- Keşfu'l-İrab fi Şerhi'l-Lübab li'l-İsferayî
- 8- Ahlak-ı Cemalî
- 9- Şerh Müşkilatı Kurani'l-Kerim.

İrfan Görkaş'ın listesi:

- 1- Şerhu'l İzah
- 2- Şerhu'l Mucez
- 3- Haşiyeye Ala Şerhi Mecmai'l-Bahreyn
- 4- İtirazat Ala Şerhi'l-Keşşaf
- 5- Esile ve Ecvibe (Şerh Müşkilatı'l-Kur-an ve Şerh Müşkilatı Ehadis)
- 6- Teferrücü'l-Ümera
- 7- Keşfü'l-İrab

Konyalı'nın listesi:

- 1- İzah Şerhi
- 2- Telhis Şerhi
- 3- Şerh İnnellahe halaka Ademe Ala Suretüh
- 4- Hadis-i Erbain
- 5- Mecmu'l-Bahreyn Haşiyesi
- 6- Mülteka Haşiyesi
- 7- Hallu'l-Mucez
- 8- Şerh-i Lübab-Keşfu'l-İrab
- 9- Ahlak-ı Cemalî
- 10- Risaletün fi Cezavi'd-Devri Ve's Sema
- 11- El-Keşşaf Haşiyeleri

12- El-Gayetü'l-Kusva Şerhi

13- Şerhi Müşkilatı'l-Kur'an-ı Kerim ve Şerhi Müşkilatî Ehadis

14- Kitabü'l-Esileti ve'l-Ecvibe

15- Haşiye ala el-Beydavi

16- Tekmile-i Tefsir-i Semerkandi

17- Şerh-i Telbis

18- Nüzhetü'l-Ervah fi Kerhi Ebyati Şeyh Evhadüddin ve Bazı Süfiyye

Genel olarak kaynaklara bakıldığında Cemâleddîn Aksarayî'ye ait olduğu söylenen eserler şunlardır:

1- Keşşaf Haşiyesi

2- Şerhu'l-İzah

3- Şerhu'l-Mucez

4- Hasiye Ala Şerhi Mecmai'l-Bahreyn

5- İtirazat Ala Şerhi'l-Keşşaf

6- Ahlak-i Cemali

7- Keşfu'l-İrab

8- Şerh Müskilat-ı Kur'an ve Şerh Müskilat-ı Ehadis

9- Şerh İnnellahe Halaka Âdeme Ala Suretihi

10- Hadisi Erbain

11- Risale fi Cevazi'd-Devr ve's-Sema

12- Gayetu'l-Kusva Şerhi

13- Telhis Şerhi

14- Telbis Şerhi

15- Mülteka Haşiyesi

16- Tekmile-i Tefsiri-i Semerkandi

17- Kitabu'l-Esileti ve'l-Ecvibeti

18- Nüzhetü'l-Ervah fi Şerh-i Ebyatı Evhadeddin ve Bazı Sufiyya

19- Haşiyel-Beydavî

20- Şemsiye fi Esrari'l-Kelimatı's-Sıddıkye

21- Teferrecü'l-Ümera

Çeşitli kaynaklarda Cemâleddîn Aksarâyî'ye ait eser sayıları farklılık göstermektedir. Bunda aynı eserin farklı isimlendirilmesinin etkisi olduğu gibi bazı eserlerin de farklı yazarlara ait olduğu halde içerik benzerliği veya isim benzerliği gibi nedenlerle Cemâleddîn Aksarâyî'ye atfedilmesinin etkisi vardır. Muhtemeldir ki Cemâleddîn Aksarâyî'ye ait olan kimi eserler de ulaşılamama veya başka isimlere atfedilmek suretiyle kaybolmuştur. Burada kesin olarak Cemâleddîn Aksarâyî'ye ait olduğu düşünülen yedi eser ve çokça zikredilen iki eserle ilgili bilgi verilecektir.

Şerhul İzah:

Şerhu'l İzah, Cemâleddîn Aksarâyî'nin kendi el yazısıyla yazdığı mevcut olan tek eseridir. Eser, Cemâleddîn Aksarâyî İzah, Aksarâyî'nin İzah Şerhi ve Mevlana Cemâleddîn'in İzah Şerhi isimleriyle de anılmaktadır.

Şerhu'l İzah, Dimeşk hatibi Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvini (ö.739/1339)'nin el-İzah fi'l-Meani ve'l-Beyan adlı ve belagat ilmiyle ilgili olan eserine Cemâleddîn Aksarâyî'nin yaptığı şerhtir. Bu kitabı şerh etme sebebi ise öğrencilerinin pek çoğunun izahın amaçlarını tam olarak anlayamamasıdır. Bu şerhle, talebelerin istemediği konulardan uzak durarak izahın problemlerini açıklamıştır.

İzah adlı eser bir giriş bölümü ile adı üç kısımdan oluşur. Birinci kısımda, çeşitli cümle yapılarından ve bunların kullanılışından, ikinci kısımda vazih ve güzel, yani fasih ifade etmek sanatından (teşbih, kinaye ve istiare), üçüncü kısımda ise

ifadenin süslenmesinden ve mecazların (istihdam, kalb, mübalağa gibi...) türlerinden yani edebiyattan bahsedilmektedir.

Cemâleddîn Aksarâyî Şerhu'l İzah adlı eserinde, talebelerinin sözlerine de yer vererek değerlendirmeler yapar. Konuyla ilgili şerhleri yaparken Kazvini ve Sekkaki'nin karşılaştırmasını ve bu karşılaştırma üzerine kendi görüş ve bilgilerini ekleyerek meselenin anlaşılmasına katkıda bulunur.

Aksarâyî eserini; "Kalem Allah'ın yardımı ile yazmasını tamamladığında ona İzahu'l İzah adını verdim. Onu okuyanlardan gördükleri hataları düzeltmelerini rica ediyorum." diyerek 16 Şaban 776 senesinde tamamlar.

NÜSHALARI

1- Süleymaniye Kütüphanesi, Damad İbrahim Paşa, Nr.1020. Miklepli, şemseli, salbekli, zincirekli, şirazeli, cetvelli, yaldızlı, kahverengi cilt, deri cilt, krem renkli, cetvelsiz, aharlı, orta kalınlıkta, filigransız, suyuollu kâğıt.

Kırmızı mürekkepli şerh, siyah mürekkepli yazılı tek sütun, talik, müellif hattı.231 yk. 23 st. 260 x 180; 205 x 135 mm. Ebat.

2- Süleymaniye Kütüphanesi, Damad İbrahim Paşa, nr.1021

3- Süleymaniye Kütüphanesi Fatih nr.4595

4- Süleymaniye Kütüphanesi Fatih nr.4596

5- Süleymaniye Kütüphanesi Fatih nr.4597

6- Süleymaniye Kütüphanesi Fatih nr.4598

7- Süleymaniye Kütüphanesi Fatih nr.4599

8- Süleymaniye Kütüphanesi Fatih nr.4600

9- Süleymaniye Kütüphanesi Fatih nr.4601

10- Süleymaniye Kütüphanesi Laleli nr.2856

11- Süleymaniye Kütüphanesi Laleli nr.3295

- 12- Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa nr.2232
- 13- Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa nr.2233
- 14- Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut nr.6527
- 15- Süleymaniye Kütüphanesi H.Hüsnü Paşa nr.1417
- 16- Süleymaniye Kütüphanesi Hkm nr.869
- 17- Süleymaniye Kütüphanesi Yeni Medrese nr.1872/210
- 18- Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye nr.895
- 19- Süleymaniye Kütüphanesi Yeni Cami nr.1032
- 20- Süleymaniye Kütüphanesi Carullah nr.1804
- 21- Millet Kütüphanesi Feyzullah Efendi nr.1819
- 22- Millet Kütüphanesi Feyzullah Efendi nr.1935
- 23- İstanbul Üniversite Ktp. A. Yazmalar nr.2300
- 24- İstanbul Üniversite Ktp. A. Yazmalar nr.2634
- 25- Bayezid Devlet Ktp. Nadir Eserler nr.6082
- 26- Nuruosmaniye Kütph. nr.3904/4433
- 27- Köprülü Kütüphanesi Fazıl Ahmet Paşa nr.1423
- 28- Konya Yusuf Ağa Kütph. nr.5517
- 29- Konya Yusuf Ağa Kütph. nr.5522

Şerhu'l Mucez/Hallu'l-Mu'cez:

Kitabu'l Mucizi'l Kanun isimli eser, İbn-i Sînâ'ya (428/1037) ait "el-Kânûn fi't-Tıbb" adlı eseri üzerine İbnü'n- Nefis (687/1288) tarafından yapılmış olan "Mûcezu'l-Kânûn" adlı çalışmanın şerhidir. Eser birkaç defa basılmıştır. Tam ismi "Şerhu Mu'cezu'l-Kur'ân el-Müsemmâ bi Halli'l-Mu'cez"dir

Cemâleddin Aksarâyî çok uzun süre araştırmalar yapmış, tıp kaidelerini hikmetin kaynaklarına uygun bir şekilde incelemiştir. Lakin Aksarâyî'nin bu eseri zamanın meliklerine sunulan

çağdaşı tabiplerin eserlerinden farklıdır. Böyle bir farkın nedeni ise küçüklüğünde babasıyla yaptığı tıp okumaları ve konuyla ilgili eserler üzerinde yaptığı uzun araştırmalardır.

Allah'ın kulları üzerindeki rahmetinin tavsif edilemezliğini ve insanların rahatsızlık nedenlerinin hastalıklar olduğunu belirtmektedir. İnsanları iyileştirmek ve hastalığın verdiği rahatsızlıktan kurtarmak için başladığı tıp tahsilinde Mucezu'l-Kanun'u isteyerek okuduğunu belirtmiştir. Cemâleddin Aksarâyî sadece kendi okumakla kalmamış talebelerine de okutmak ve sevap kazanmak için kitaptaki zorlukların ne olduğunu açıklamıştır. Eserde gördüğü problemleri çözüme kavuşturduğu için yaptığı izahata Hallu'l-Mucez adını vermiştir. Şerh ettiği bu eseri dört bölüm halinde tasnif etmiştir. İlk bölümde Hipokrates'in ortaya attığı "Hıltlar Teorisi" diye bilinen dört unsur (toprak, su, hava ve ateş); dört hılt (kan, balgam, kara safra, sarı safra) ve dört mizaç (soya çekim, safravi, melankolik, demevi) konusunda bilgi vermiştir. İbn Nefis'in dört unsur, hıltlar, mizaçlar ve çeşitli organların mizaçları hakkında düşüncelerini aktardıktan sonra, İbn Sina ve İbn Nefis'in görüşlerini karşılaştırmış ve bazı tamamlayıcı bilgiler vermiştir. Yine bu bölümde sağlığın korunmasına yönelik önlemlerin yanında beş duyu organını ele almış, klasik fizyoloji bilgisi ve üç kuvvetten (tabii, hayati ve hayvani) bahsetmiştir.

İbn Nefis kitabında hastalıkları doğal ve doğal olmayan hastalıklar diye ikiye ayırır. Cemâleddin Aksarâyî bu iki kavramı açıklayarak "Bedende bulunan hastalıklar doğal hastalıklardır ve yaratılıştandır. Bir başka ifade ile doğuştan var olan hastalıklardır. Doğal olmayanlar ise bazı zaafardan ileri gelir." demiştir. Cemâleddin Aksarâyî'ye göre doğal olmayan hastalıklar dış etkenlerle oluşur. Misal, rüzgâr ya da benzer dış etkenlerin hastalıklara sebep olabileceğini söylemiştir.

Eserin ikinci bölümünde ameli tıp, gıdalar ve ilaçlar ele alınır. Birinci bölümde yer alan sağlığın korunmasına yönelik önlemlerin yanında, belli bir gıda rejimi ele alınır. Buna uyulmadığı takdirde oluşacak hastalıklarla fizyolojik dengesizliğe

yol açabilecek beslenme bozukluğundan bahsedilir. Oluşmuş hastalıklardan kurtulabilmek için onları vücuttan atabilmek için çeşitli müsiller ve kusma önerilir. Yine bu bölümde ilaçlar basit ve mürekkep ilaçlar olarak ikiye ayrılarak ilaçlarla ilgili bilgiler verilir. Basit ilaçlar arasında anason, bakla, benesfec, kereviz gibi bitkisel kökenli ilaçlara rastlanır. Bal gibi hayvani kökenli maddelerinde sık sık ilaç olarak önerildiği ve kullanıldığı görülür.

Üçüncü bölümde ise bir organa bağlı hastalıklar, bu hastalıkların sebepleri, belirtileri ve tedavileri hakkında bilgiler verilir. Cemâleddin Aksarâyî bu bölümde organ hastalıklarını açıklamaya baş hastalıklarından başlayarak ayaklara doğru tek tek organ hastalıklarını ele almıştır. Organ hastalıkları hakkında önce İbn Nefis'in görüşlerini sonra İbn Sina'nın görüşlerini vermiş en sonda da kendi görüşlerini açıklamıştır.

Cemâleddin Aksarâyî eserinin dördüncü bölümünü humalara ve bulaşıcı hastalıklara ayırmıştır. Bu bölümü bir de kendi içinde dörde ayırmıştır. Birinci başlıkta bulaşıcı hastalıkları, ikinci başlıkta buhran, üçüncü başlıkta çeşitli şişler, cüzzam, veba; son başlıkta ise vektörel hastalıkları, özellikle çeşitli böcek sokmalarıyla insanda oluşan hastalıkları ve bunların tedavi yollarını açıklamıştır. Bu bölümde son olarak incelenen hastalık kuduzdur. Cemâleddin Aksarâyî kuduzu belirtileri nedeniyle önce psikolojik hastalıklar arasında söylemiş sonra hasta köpeklerin ısırmasıyla ortaya çıkan, bir çeşit zehirlenme olarak nitelemiştir. Cemâleddin Aksarâyî bu eserinde İbn Nefis'in eserinde anlaşılamayan yan kısımlarını uzun uzun açıklayarak anlaşılmasını sağlamıştır. Ayrıca hareketin, durumuna göre (keyfi, kem'i, tahallul ve tekâsüf) dört şartını açıklayarak nabzın bu dört aşamalı hareket şartına göre oluştuğunu söylemiştir.

NÜSHALARI:

1) Süleymaniye ktb. Ayasofya 3666 Miklepli, şemseli, şirazeli, yeşil ipek bez kaplı, kurt yenikli, vişne rengi deri cilt. Kremrenkli, aharlı, ince kalınlıkta kâğıt. Siyah mürekkepli, iki

kırmızı bir mavi cetvelli, sözbaşları yaldızlı, nesih hat. Konu başlıkları kırmızı mürekkepli tek sütun yazı. 271 yk. 25 st. 243x160; 146x80 mm. Ebat. 14 Muharrem 997.

- 2) Süleymaniye Ktb. Şehit Ali Paşa, nr. 2056
- 3) Süleymaniye Ktb H.Hüsnu Paşa, nr. 1774
- 4) Süleymaniye Ktb Şehid Ali Paşa, nr. 2059
- 5) Süleymaniye Ktb. Laleli, nr. 1634
- 6) Süleymaniye Ktb Laleli nr. 1635
- 7) Ragıp Paşa Kütüphanesi nr. 806/952
- 8) Ragıp Paşa Kütüphanesi nr. 807/953
- 9) Ragıp Paşa Kütüphanesi nr. 808/954
- 10) Bayezid Devlet Kütüphanesi, Nadir eser nr. 4207
- 11) Topkapı Müze Kütüphanesi, A. Yazmalar nr. 2012
- 12) Nuruosmaniye Kütüphanesi nr. 2292/3502
- 13) Köprülü Kütüphanesi nr. 971
- 14) Nuruosmaniye Kütüphanesi nr. 3020/3533
- 15) Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi nr. 5535
- 16) Konya Mevlana Müze Ktp. nr. 6356
- 17) Bursa Haraçoğlu Kütüphanesi nr.2

Haşiye Ala Şerhi'l-Mecmai'l-Bahreyn:

Bu eser "Kitap" başlıklı bölümlerden oluşan ve Taharet, Salât, Ariyet, Müzaraa, Zekât, Rehin, Talak, Itk, Köle azad etmek, Cinayet, Hacr, Mezun, Akrar, İcere, Şufa, Şirket, Mudarabe, Vekâlet, Kefalet, Sulh, Hibe, Vakf, Rada (süt emme), Diyat, Gasb, Vedia, Savm, Hac, Bey, Nikâh, Hudut, Sayd, Kurban, Eyman, Yitik mal, Kölenin sebepsiz efendisini bırakıp kaçması, Ölülerin dirilmesi, Edebü'l-kadı, Şehadet, Rucu, İkraah, Siyer, İbaha, Vesaya, Ferayiz gibi kırk altı konuyu inceler.

Cemâleddîn Aksarâyî ilk başlık olan taharet yani temizlik

konusunu Ebu Hanife, İmam Muhammed ve Ebu Yusuf'un görüşleri çizgisinde inceler. İbn-i Saati'nin verdiği hadisin misvakın sünnet oluşuna işaret olmadığını, eğer öyle olsa vaciplik ifade edeceğini, bunun da emredilmediğini söyler. Abdest konusunda başın mesh edileceğini, ayakların yıkanacağını söyler. Terimlerle yetinmez sözlük manaları üzerinde de durur. "Taharetin sözlük manası ancak necasetin kaldırılması sırasında olur. Ebu Hüreyre'den nakledilen "Cünüp bir mümin necis olmaz." sözü gusül veya abdest lazım olan kimsede necasetin olmadığını gösterir. Namaz kılan kimse bu durumdan kurtulursa namazı sahih olur." şeklinde açıklama yapar.

Cemâleddin Aksarâyî kadınların kadın cemaate imametini caiz görür. Resulullah'ın gördüğü halde bir şey demediği Hz. Aişe'nin imametini örnek gösterir. Bunun neshinin mümkün olamayacağını, neshin nassla olabileceğini, bu konuda da her hangi bir nassın bulunmadığını belirtir. Ayrıca kadınların şahitliği üzerine yapılan farklı yorumların "tahsis" ifade ettiğini, hadislerden anlaşıldığı kadarıyla mahkemede kadınların şahitliğinin caiz olduğunu söyler. O, bir konuda dini delil için sadece hadis kitaplarını kullanmaz. Gerektiğinde Sahibu'l-Gayeti'l-Kusva, Sahibu'l-İzah, Sahibu'l-Hidaye, Sahibu'l-Misbah gibi fakih ve fıkıh kitaplarından da yararlanır.

NÜSHALARI

1) Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 1472 Miklepli, şemseli, şirazeli, kahverengi deri cilt. krem renkli aharlı, orta kalınlıkta, filigransız, su yollu kağıt siyah mürekkepli, söz başları belirli, cetvelsiz yazı, nesih hatla da Sultan Murad b. Orhan'ın hazine resmi olduğu belirtilir. 23 st. 94 yk 257 x 178; 190 x 123 mm. ebat.

İtirazat Ala Şerhi'l-Keşşaf:

Cemâleddin Aksarâyî'nin İzahu'l-İzah ve Hallu'l-Mucez ile birlikte bahsedilen eseridir.

Aksarâyî bu eseri sırasıyla Zemahşeri, Tahtani ve kendi itiraz ve izahları şeklinde sıralamıştır. Zemahşeri'nin tefsirini "Kale", Tahtani'nin açıklamalarını "Zekera'l-Kutub", "Eca-be'l-Kutub", "Cümletü'l-Kutub", "Fesserahü'l-Kutub", "Cehede'l-Kutub" gibi ifadelerle, kendi açıklamalarını ise "Fihi Bahsun" ifadesiyle kaleme almıştır. Bu sıralama eserin başından sonuna kadar sürer.

Eser genelde Kur-an'ın, özelde Kur'an kelimelerinin anlaşılmasına yöneliktir. Ele alınan ilk konu Keşşaf sahibinin "Kur'an inzal edildi." cümlesidir. Aynı bahiste Kutbeddin: "İnzal lügatte ya iva (iskân, yerleşme, oturma) manasına ya yüksekten bir şeyin tahriki (hareket ettirilmesi) anlamına gelir." diye açıklamada bulunmuştur. Cemâleddîn Aksarâyî ise bu konuda: "Şüphesiz ki inzal lafzı belirlenen manaların her birinde gerçektir. İnzal kelimede mecazi manada kullanılır. Bu da yasaktır. Zira iva'nın hilafına, yüksekten aşağıya hareket ettirme zamanda nadir olanlardandır. Bu da onun mecazi olarak var olmasıdır. Alameti zahirdir. Zira hareket ettirme hilafsız bir şekilde, inzal'ın gerçek manasıdır. İva'da bütünlük (cem) olsa bile, onun bir ortağı vardır. Kaynaklarda mecazın iştiraktan daha iyi olduğu, iki belirlenenin zıtlığı, bütünlük veya mecaz olmalarından daha genel olduğu açıklanır. Böyle kullanım sıhhatlidir. İnfisal'e (ayrılık) delaleti yanlıştır. İva, yüksekten aşağıya doğru hareket ettirmekle olur. Bilakis o var olmaz. Çünkü yüksekten aşağıya hareket ettirme, aşağı bir mekâna katılmayı içerir, infisali değil." şeklinde bir açıklama yapmıştır.

NÜSHALARI

1- Süleymaniye Kütüphanesi, Crh, nr. 208 Yeşil deri cilt. krem renkli, aharlı, orta kalınlıkta kağıt siyah mürekkepli, su yollu, talik hat. 28 yk. 21st. 180 x 133; 126 x 95 mm. ebat. Eserin ismi la'da Haşiyetü'l-Keşşaf li's-Seyyid Cemâleddîn Ala Kutbi'l-Keşşaf olarak belirtilmiştir.

2- Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 577 Mikrepli, şirazeli, kurt yenikli, kahverengi cilt. Krem renkli

Keşfu'l-İrab:

Bu eser, el-İrab, el-İmam Taceddin Muhammed b. Ahmed b. Es-Seyf el-İsferayî'nin (v.684/1278) el-Lübab fi'n-Nahiv isimli eserine Cemâleddîn Aksarâyî'nin yazdığı şerhtir. Eser bir önsöz ve dört bölümden oluşmaktadır. Önsözde kelime, kelimeden oluşanlar ve kelimenin türleri olan isim, fiil, harf ile tamyiz ve alametlerinden bahseder. Eserin birinci kısmı İrab'a, ikinci kısmı Murab'a, üçüncü kısmı amil, dördüncü kısmı da Mukteza'ya ayrılmıştır. Cemâleddîn Aksarâyî bu esere "Kendisiyle kalplerin ve gözlerin aydınlandığı Allah'a hamd olsun." diyerek başlar. Eserde, Arapça'nın kıymetini anlatan Cemâleddîn Aksarâyî bu konuda yayınlanan kitapları okuduğunu, ezber yoluyla Arapça'nın cevherlerini tanzim ettiğini belirtir. Çevresindeki talebe ve sakinlerin isteği üzerine İğrab ilmi konusunda ki Kitabu'l-Lübab'ı inceleyip açıklama yazmak istemediğini, açıklama gerekçesi olarak da eserin bu konuda telif edilmiş eserlerin en zoru olduğu gerekçesini gösterir.

NÜSHALARI:

1- Süleymaniye Kütüphanesi, Mahmut Paşa,369 Miklepli, şirazeli, kurt yenikli, kapakları mukavva, kahverengi deri cilt. Krem renkli, aharlı orta kalınlıkta suyollu kâğıt. Siyah mürekkepli, cetvelsiz, söz başlar belirili, talik hat. 27 st. 146yk. 260 x 150;180 x 200 mm. ebat.

Esile ve Ecvibe

Cemâleddîn Aksarâyî'nin Esile ve Ecvibe kitabı Farsça bir eserdir. Eserin arkasındaki kayda göre tefsir, hadis ve hikmetle ilgilidir. Yüz yetmiş soru ve cevaptan oluşan eserin birinci bölümü tefsir, ikinci bölümü ise hadis meselelerini işler. Söz konusu eser, önsözündeki açıklamaya göre Hacı Şadgeldi Paşa'nın arzusuyla kaleme alınmıştır. Eserin Farsça oluşu Amasya'nın coğrafi durumu ve bölgenin insan unsuru ile ilişkilidir.

NÜSHALARI:

1. Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya nr. 71 şemseli, salbekli, köşebendli, zencirekli, cetvelli, yıldız bordo renkli deri cilt. Krem renkli, aharlı, orta kalınlıkta kâğıt. Siyah mürekkepli, söz başları yıldız, biri yeşil değeri yıldız çift cetvelli yazı, nesih hat. 13st. 80yk. 183 x 130; 114 x 77mm. ebatla da ismi Şerh Müşkilatı'l-Kur-anı'l Kerim ve şerh Müşkilatı Ehadisi Rasul şeklindedir. Bu kayıt müstensihe ait olmalıdır. Diğer nüshalarda mevcut değildir.

2. Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya nr.70
3. Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya nr.73
4. Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya nr.1033
5. Süleymaniye Kütüphanesi Fatih nr.99
6. Süleymaniye Kütüphanesi Carullah nr. 2058
7. Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa nr.365
8. Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa nr.45
9. Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa nr.108
10. Süleymaniye Kütüphanesi Yozgatlı nr. 439
11. Bayezid Devlet Kütüphanesi Nadir Eserler nr. 5343

Teferrüçü'l-Ümera/ Ravzatu'l-Ulema

Cemâleddîni Aksarâyî, Ravzatu'l-Ulema (Âlimler Gülistanı) adlı eserine başlarken eserin şöyle tanımlamaktadır: "Bu eseri Hacı Şadgeldi Paşa'nın kuvvetli adına Türkçe tercüme ettim ve kitaba Teferrüçü'l-Ümera adını verdim."

Cemâleddîn Aksaray-i hamd ile başladığı bu eserin ilk bölümünde ilim konusunu işler. İlim talep etmenin kadın ve erkeğe farz olduğunu söyler. "Sana bilmediğini öğretti." ayetini ele almış, ayetin açıklamasını "Eğer ilim insanların ihtiyacı olmasaydı Allah Resulü onunla iştigal etmezdi." şeklinde yapmış

ve bu yolla ilmin zaruretini açıklamıştır. Sözlerini “İlim kemaldir. Kemal ise sevilen şeydir. İlimde idrak lezzeti ve sıkıntıları defeden bir lezzet vardır.” şeklinde sürdüren Aksarâyî, ilmin manevi tarafına da işaret etmiştir.

Eserin diğer bölümlerinde Kelime-i Tevhid’in faziletlerinden, âlimlerden, sözünü tutmanın faziletinden, sabır, ahiret korkusu, günahı terk, ihtiyacını Allah’a arz, okuduğunu tutmayan sabırsız dervişler, perhizkârlık, ateşten kurtulma, abdest ve taharetin fazileti, ezan dinleme ve namazın sevabı, edeple namaz kılmak, ölüm meleği, ölümü hatırlamak, musibetlere sabretmek gibi konulardan bahsetmiştir.

NÜSHALARI:

1. Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 2347 Başlığı tezyinatlı ve tezhibli, sahife cetvelleri tazbihli, tam mesin yazılı, salbekli, şemseli, cedveli, miklepli, şirazeli. 14st. 107yk. 279 x 169; 175 x 95mm. ebat, Nesih hat.

Ahlâk-ı Cemâlî:

Cemâleddîni Aksarâyî’nin bir diğer eseri olan Ahlâk-ı Cemâlî adlı eserini Yıldırım Bayezid Han’a ithafen yazmıştır. Eser üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde insanın kendi şahsına, ikinci bölümde ev halkına, üçüncü bölümde ise diğer insanlara karşı yüklenmesi gereken ahlaki değerleri açıklamıştır. İçeriğine dair bilgilerin bulunduğu eserin kendisine ulaşılmasını sağlamıştır.

Şerhu Gâyetü’l-Kusvâ:

Eser Beyzavî’nin (685/1286) Şafiî fıkhına dair telif etmiş olduğu “el-Gâyetü’l- Kusvâ” adlı eserine yazılmış bir şerhtir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ERBA'ÛNE HADİSEN- KIRK HADİS

KIRK HADİS GELENEĞİ VE ESERLE İLGİLİ BİLGİLER

Kırk Hadis ismiyle anılan kitap türü VIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmış olup konuyla ilgili derleme faaliyeti: “Ümmetimin dini işlerine dair kırk hadis derleyen kimseyi Allah Teâlâ fakihler ve âlimler topluluğu arasında diriltir” mealindeki zayıf bir hadise dayanmaktadır. Hadisin çoğu rivayeti “men hafıza ala ümmeti”, bazıısı “men hamele min ümmeti” veya “men tealleme erbaine hadisen” diye başlamakta, “dini işlerine dair”, “sünnete (veya benim sünnetime) dair” ifadeleriyle bu hadislerin niteliğine açıklık kazandırılmaktadır. Kırk hadis nakliyle ilgili rivayetler Hz. Ali. Abdullah b. Mesud, Muaz b. Cebel, Ebü'd-Derda, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Enes b. Malik, Ebu Hüreyre, Ebu Ümame, Cabir b. Semüre, Abdullah b. Amr b. As ve Ebu Said ei-Hudri'ye nisbet edilmektedir. Bahsi geçen rivayetin farklı tariklerinde yer alan, kırk hadis derleyerek Allah tarafından fakih olarak yazılma, kıyamet gününde fakih ve alim olarak diriltirilip haşredilme, Resul-i Ekrem'in şefaatine nail olma, cennet kapılarının hangisinden isterse ondan girme ve alimler zümresinde yazılıp şehitler zümresinde haşredilme ümidi birçok alimi kırk hadis kaleme almaya sevketmiş;

kırk hadis yazma geleneği yerleştikten sonraki dönemlerde de sırf bu geleneği devam ettirmek, okuyanların duasını almak, sevap kazanmak veya bir hastalıktan kurtulmak için bu yönde eser verenler olmuştur.

İmam Nevevi ise kırk hadisini derlerken yukarıda zikre-dilen hadise değil. "Resulullah'tan duyduklarını iyice öğrenip onu duymayanlara aynen nakledenlerin, Allah yüzünü ak etsin." diye dua ettiği hadise ve benzeri rivayetlere dayandığını söylemiştir.

Zikredilen nedenlerin hangisini temel alınırsa alınsın, Kırk Hadis derleme konusunda müelliflerin iyi niyetle yaklaştıkları ve sevap umma gayesi güttükleri açıktır.

Eser Hakkında Genel Bilgiler:

Cemalüddîn Aksarâyî "Erba'üne Hadîsen: Kırk Hadis" yazma sebebi olarak "Ümmetimden kim, kırk hadis ezberlese Allah-u Teâlâ onu kıyamet günü âlim ve fakih olarak haşr eder." şeklindeki rivayetle, "Kim bir kavme benzemeye çalışırsa o onlardandır." hadisini göstermiştir.

Aksarâyî, mukaddimesinde eser hakkında bilgiler vererek ulemâ ve fudalânın metoduna uygun olarak ve velilere benzetmek amacıyla telif ettiğini belirtmiştir. Kırk hadisleri derlerken, kendi döneminde yaşamış olan ve Kırk Hadis derleyip izahını yapan şeyh Hamîd-i Velî (Somuncu Baba) gibi rivayetleri tasavvufî bir dille şerh etmiştir.

Kitapta geçen hadisler; belalar karşısında sabretmek, Allah ile karşılaşma umudunun müsbet etkisi, kötülüklerin yapılması ve düşünülmesi arasındaki fark, salih kullar için hazırlanan nimetler, Allah'ın şirkten müstağnî oluşu, Allah'ın zulmü kendine haram kılmış olması, birbirlerini Allah için sevenlerin mükâfatı, nafilelerin ve infak etmenin önemi, Allah'ın kullarına onların zanları doğrultusunda muamele edeceği, hidayetin ancak Allah'tan olduğu, oruç ve mükâfatı... gibi konularla alakalı olarak seçilmiştir. Aksarâyî mukaddimededen sonra sırayla hadisleri

vermiştir.

Müellif kırk hadisteki asıl metinleri verirken on yedinci hadise gelinceye kadar rivayetlerin sahâbî ravilerini, rivayetin baş tarafında zikretmiştir. Hatta birinci ve dördüncü hadisi hangi kaynaktan tahrir ettiğini de belirtmektedir.

Eser bir kudsî hadis çalışmasıdır. Ancak rivayetlerin çoğunda, özellikle de sahabe râvisi verilen rivayetlerde sahabe ravisi verildikten sonra direkt olarak hadisin metnine geçilmektedir. Rivayetlerin ise Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ya da Allah'a (c.c.) isnad edilmediği görülmektedir. Müellif asıl metindeki hadisleri on yedinci hadisten sonra ise herhangi bir ravi zikretmeden, doğrudan hadislerin baş tarafına "قال الله تعالى" ya da "قال" "عز من قائل" lafızlarını ekleyerek vermiştir.

Eserde zikredilen kırk hadisin asıl metnini oluşturan rivayetlerin sıhhat durumuna bakıldığında kırk hadisten yirmi bir tanesinin sahih kaynaklarda yer aldığı, dört tanesinin zayıf, üç tanesinin ise mevzû olduğu görülmektedir. Bir rivayetın ise Rasûlullah'a (s.a.v.) ait olmadığını, bilakis kelâm-ı kibâr olduğu tespit edilmiştir. Rivayetlerden on bir tanesi ise ulaşılabilen hadis kaynaklarında tesbit edilememiştir.

Hadisler verildikten sonra "الحصة" (el-Hıssa) başlığıyla şerh edilmiştir. Hadislerin birçoğunu şerh ederken rivayetlerin zahirî ve Batınî yönlerinden bahsetmekte, fakat daha çok batınî yönlerine dikkat çekmektedir. Misal olarak on dördüncü hadiste; Allah insanoğlundan kendisine verdiklerinden infak etmesini istemektedir. Cemalüddîn Aksarâyî bu hadisi şerh ederken altın, gümüş gibi maddi değerler, ihlâs, ilim ve şevk gibi manevi değerlere benzetmiş ve hadisi Allah'ın (c.c.) bunlarla alakalı tasadduk karşılığında gizli hazineleri o insana vereceği şeklinde yorumlamıştır. Kendisi de mukaddime hadisleri sûfî meşreb bir üslupla şerh ettiğini belirtmiştir. Bunun yanında hadisleri şerh ederken izahlarını desteklemek

amacıyla ayet-i kerimelerden ve başka hadislerden de faydalanmıştır. Ancak bunları yorumlarken de yine zahirden çok batinına meyletmiştir.

Aksarâyî hadisleri derlerken ya da izah ederken belli bir kaynaktan beslenmemiştir. Rivayetlerin çoğunun yazılı bir kaynaktan aktarılmadığı, manevi olarak alındığı ve rivayet edildiği görülmektedir. Rivayetlerin ayet ve hadislerle desteklenmesi dışında Arapça ve Farsça şiiirlerin de şerhte açıklamaya yardımcı olması amacıyla verildiği dikkat çekmektedir.

Burada üzerinde önemle durulması gereken husus eserin nisbet edildiği müellife aidiyeti hususudur. Konuyla ilgili yapılan bir yüksek lisans tezinde¹ eserin iki nedenden dolayı Cemalüddîn Aksarâyî'ye ait olamayacağı söylendikten sonra bu iki neden şöyle açıklanır: Birincisi; ismi meselesidir. Eserin mukaddimesinin daha ilk başında müellif çalışmasından bahsederken kendi ismini zikretmektedir. Buna göre eser sahibinin isminin Muhammed b. Mahmud b. Cemalî'l-Mille ve'd-Dîn el-Aksarâyî' olduğu belirtilir. Fakat bu ismin bahsi geçen Cemalüddîn Aksarâyî olmadığı, onun gerçek isminin kaynaklarda Cemâleddin Muhammed b. Mahmûd el-Aksarâyî' (791/1389) olduğu söylenir.

Tezde belirtilen ikinci husus ise eserin yazıldığı dönemle ilgilidir. Cemâleddin Aksarâyî'nin Sultan Murad Hüdâvendigâr (791/1389) döneminin önemli âlimleri arasında olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak eserin mukaddimesinde müellifin bu eserinin II. Bayezid (918/1512) zamanında kaleme alındığı belirtilmektedir. Dolayısıyla eserin nispet edildiği Cemâleddin Aksarâyî'nin yaşadığı dönem ile eserin yazıldığı dönem arasında yüz yıldan fazla bir zaman farkı olduğu görülmektedir, şeklinde bir açıklama yer almaktadır.

Bu iki gerekçenin yanında son olarak tez sahibi, eserin asıl sahibinin muhtemelen Cemâleddin Aksarâyî'nin soyundan gelen Muhammed b. Mahmud b. Cemâleddin el-Aksarâyî

1 Ali Rıza Kencik, Cemâleddin Aksarâyî ve Ona Nispet Edilen "Erba'üne Hadîsen" Adlı Eserin Tahkiki, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya – 2009

adında birine ait olabileceğini belirtirken eldeki kaynakların hiç birisinde de bu isme ait herhangi bir bilgiye ulaşamadığını eklemektedir.

Üzerinde durulması gereken önemli bir husus tez sahibin ifadelerine göre kaynakların hiç birisinde “Muhammed b. Mahmud b. Cemâleddin el-Aksarâyî” isimli bir şahsa rastlanmamış olmasıdır. Cemalüddîn Aksarâyî’nin gerçek isminin kaynaklarda “Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Cemâleddin el-Aksarâyî” şeklinde geçiyor olması buradaki Muhammed ismiyle Mahmud isminin birbiri yerine kullanılabilmiş olma ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Bu durumda bahsi geçen eserin Cemalüddîn Aksarâyî veya kaynaklarda hiç rastlanmamış olmasına rağmen torunu olduğu ifade edilen Muhammed b. Mahmud b. Cemali’l-Mille ve’d-Dîn el-Aksarâyî’den hangisine ait olduğu konusu netlik kazanmamaktadır. Ancak şunu da belirtmekte yarar vardır: Süheyl ÜNVER, İ. Hakkı KONYALI, Mehmet Tahir BURSALI “Erba’üne Hadîsen: Kırk Hadis” eserinin Cemalüddîn Aksarâyî’ye ait olduğunu zikretmektedir.

Eser ister Cemalüddîn Aksarâyî’ye ait olsun isterse torunu olduğu düşünülen Muhammed b. Mahmud b. Cemali’l-Mille ve’d-Dîn el-Aksarâyî’ye ait olsun netice itibariyle her ikisinin de tasavvufi anlayışı ve dini çizgisi aynı doğrultuda olduğundan her iki isme de aidiyetinin sorun teşkil etmeyeceği kanaati hâsıl olmaktadır. En doğrusunu Allah bilir’ diyerek ve eserin kime ait olduğu konusunu gelecek araştırmalara bırakmak şimdilik en doğru yoldur.

Eserin Nüshaları:

Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi Nüshası:

Eserin bir nüshası Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi’nde 873 numarada kayıtlı mecmuanın 4. kitabıdır. 166*125 (115*85) mm ebadında olan nüsha 20 varaktan oluşmaktadır. Her sayfada 11 satır bulunmaktadır. Nesih yazı ile yazılmış olan nüshada hadis numaraları, şerh ve beyit başlıkları

kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Nüshanın müstensihi ise belli değildir. Aynı mecmua içinde Aksarâyî'ye ait üç eser daha bulunmaktadır. Mecmuadaki diğer eserleri numaralarına göre şöyle sıralayabiliriz: 1- Cemâleddin Aksarâyî, Şerhu'l-Beyteyn li Mevlânâ Celâleddin. 2- Cemâleddin Aksarâyî, Şerhu Erba'üne Hadîsen. 3- Risâle fî Hakk-ı Cevheri'l Mücerred (Müellifi bilinmemektedir). 5- Ahmed b. Muhammed el-Eş'arî et-Tebrizî, Sirâcu'l-Kulûb. 6- Celâleddin Ahmed el-Bistâmî, Tuhfetü's-Sefere ilâ Hazreti'l-Berere. 7- Te'vîlü Âyâtî'n-Nûr (Müellifi bilinmemektedir). 8- Cemâleddin Aksarâyî, Erba'üne Hadîsen62. 9- Dâvûd b. Muhammed Karsî (1169/1755'ten sonra), Şerhu Kasîdeti'l- Hameviyye. 10- Şerefüddîn Dâvûd b. Mahmûd Kayserî (751/1350), Şerhu Kasîdeti't- Tâiyye. 11- Risâle fî Beyâni Enfâsi'l-Erba'a (müellifi bilinmemektedir). 12- Gazzâlî (505/1111), Eyyuhe'l-Veled.

Manisa İl Halk Kütüphanesi Nüshası:

Eserin diğer bir nüshası da Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde 2963 numarada kayıtlı mecmuanın dördüncü kitabıdır. 220*151 (125*94) mm ebadında olan nüsha 16 varaktan oluşup her sayfada 13 satır bulunmaktadır. Mehmed b. Ali tarafından ta'lik yazı ile istinsah edilmiş olan eserde başlıkların üzeri çizgi ile işaretlenerek belirginleştirilmeye çalışılmıştır. Mecmua içinde bulunan diğer eserler ise sırasıyla şöyledir: 1- Şihâbuddîn Ebû Hafs Ömer b. Muhammed es-Sühreverdî (632/1234), Avârifü'l-Ma'ârif. 2- Zeynüddîn Ebû Bekr Muhammed b. Muhammed el-Havâfî (838/1435), el-Vasâya'l- Kudsiyye. 3- Abdurrahman b. Muhammed Antâkî el-Bistâmî (858/1454), Kimyâu's- Sa'âdeti'r-Rabbâniyye ve Simyâu's Siyâdeti'r-Rûhâniyye. 5- Cemâl Halvetî Muhammed b. Mahmûd (899/1494), Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha. 6- a.mlf. Risâletü Etvâri's-Seb'a. 7- Ezkâru'l-Muhlisîn. 8- Ahmed b. Muhammed et-Tûsî, Erba'üne Hadîsen fî Fazli'l-Fukarâ

Manisa Akhisar Zeynelzâde Nüshası:

Eserin başka bir nüshası ise yine Manisa'da Akhisar Zeynelzâde Koleksiyonu'nda numara 1509'da kayıtlı mecmuanın dördüncü kitabıdır. Nüsha Şerhu Erba'üne Hadîsen adıyla kayıtlıdır. 215*156 (151*89) mm ebadında olan nüsha 12 varaktır ve her sayfada 16 satır vardır. Nüshanın 34. hadisten sonraki sayfaları yırtılarak düşmüştür ve eksiktir. Müstensihi belli olmayan eser nesih yazı ile ve hadis numaraları ve hadisler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Mecmua içindeki diğer eserler sırasıyla şunlardır: 1- Şemsüddin Muhammed b. Abdirrauf el-Münâvî (1030/1620 civarı), el-İthâfu's-Seniyye fi'l-Ahâdisi'l- Kudsiyye. 2- Risâle fi'l-Ahâdis (Müellifi bilinmemektedir). 3- Cemâleddîn Aksarâyî, Erba'üne Hadîsen.

ESER - TERCÜME

ERBA'ÛNE HADİSEN- KIRK HADİS

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun. Allah'ın yaratıklarının en hayırlısı olan Muhammed (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem)'e ve O'nun tertemiz ve pak âline salât ve selâm olsun.

Besmele, hamdele ve salveleden sonra, fakîr (Allah'a muhtaç olan) ve hakîr (kendini zelil gören) Aksaray'lı Cemâlü'l-mille ve'd-Dîn oğlu Muhammed oğlu Mahmud (el-Melik ve el-'Alıyy olan Allah hepsine merhamet etsin) der ki:

Allahu Sübhânehû ve Teâlâ, şu fakîrin gönlüne, Muhammed Mustafâ (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem)'in hadislerinden kırk adet hadîs-i kudsiyi, yüce olan tasavvûfî yorum ve inceliklerini açıklayarak toplamayı ilham edince, bu hadîs-i şerifleri topladım ve sırlarını açıklığa kavuşturdum. Bunu, şerefli ve onurlu Sultan Mehmed'in oğlu, Sultanların en büyüğü, Arabların ve Arab olmayanların hükümdarlarının padişahı, uluslararası örnek lider, cömertlik ve âlicenap menbaı, zehir gibi karanlık gecelerin ışığı olan göz kamaştırıcı adâleti, eli kılıç ve kalem tutan Sultan Bâyezîd zamanında (Allah şaşaaasını ve neşesini

dâim, devletini ebedî, yardımını da ziyade eylesin ve düşmanlarına karşı kat kat gücünü artırsın), el-Melik ve el-'Allâm olan Allah'ın yardımıyla, âlim ve fâzıl kimselerin yolundan giden ve kırk hadis toplayan ârif velilere benzemek ve Peygamber (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem)'in: "Her kim bir kavme benzemeye çalışırsa, o kimse onlardandır", hadis-i şerifiyle amel etmek ve "Ümmetimden her kim ümmetin din işleriyle alâkalı kırk hadis ezberlerse, Allahu Teâlâ onu kıyâmet günü fakîh ve âlim olarak haşreder." hadis-i şerifine de itimad ettiğim için yaptım.

Bu esere bakıp içeriğini ve anlatmak istediklerini dikkatlice okuyan kimseden beklenen, bu esere öfke ve körlük nazarıyla değil memnuniyet gözüyle bakmasıdır.

Bütün kusurlara kördür sevgi nazarı,
Ayıpları gösterense öfke bakışı.

1. HADİS

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ
(رَوَى الْبُخَارِيُّ عَنْهُ)

Enes'ten (Radiyallahu anh) rivayet edilmiştir:

(Buhârî, Enes'ten (Radiyallahu anh) rivayet etmiştir)

إِذَا ابْتَلَيْتُ عَبْدِي بِحَبِيبَتَيْهِ ثُمَّ صَبَرَ عَوَّضْتُهُ مِنْهُمَا الْجَنَّةَ

"Kulumu iki sevdiği (yani gözleri) ile imtihan ettiğimde sabrederse, iki sevdiğinin yerine ona cenneti veririm."

Hisse: Belâdan murat perde, kuldân maksat da Allah'ın kullarının ehassü'l-havâs (özellerin özeli) olanıdır.¹ Dolayısıyla Rabb Teâlâ sanki şöyle buyurmaktadır: "İsimlerimin nur-ları ile kulum arasına perde koyduğumda, ardından da kulum

¹ Tasavvuf yoluna girmemiş, Allah'a vâsıl olmaya yönelmemiş kişiye avam, arapçada "şekkinler, özel kişiler" demek olan ve tasavvuf yoluna girmiş, Allah'a vâsıl olmaya yönelmiş kişiye havâss, hakikate, vuslata erene de Ahassu'l-Havas veya Hâssü'l-Hâs denir.

es-Sabûr ismine mazhar olduğunda, bu nurlarla ona tecellî² ederim.”

Burada kastedilen, kulum ile Fiillerimin nurları veya Sıfatlarımın nurları veya Zât'ımın nurları arasına perde manasının olması da mümkündür.

Cennet, ruhun cennetidir. Nitekim insanî cennet dörttür³ ve her birinin sahibi vardır. Bunlardan hiç birinin sahibi diğ-erinin cennetini hak etmez. İzzet sahibi Allahu Teâlâ: “Müminin cennetteki zenginliği/ferahlığı marifetinin bolluğu kadardır” sözüyle buna işaret etmektedir.

Dolayısıyla müridin ehassü'l-havâss olması için ne avamın ne de havâssın konumuna iltifat etmemesi gerekir. İzzet sahibi Allah'ın Sevgilisi (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem): “Dünyada ya ga-rîb veya yolcu gibi ol ya da kendini kabirdekilerden kabul et” sözüyle buna işaret etmektedir.

2 Tecellî, arapçada; “açık ve zahir olmak, ortaya çıkış” demektir. Kâşânî ve Cürcanî'ye göre; gaybden gelen ve kalbde ortaya çıkan nurlara tecellî denir.

Zât Tecellîsi: Arapçada, Zâta (öze) ait tecellî (ortaya çıkış) demektir. Sıfat söz konusu olmaksızın, zâtın başlangıcı olan tecellî için kullanılan bir tâbirdir. Zat tecellîsi; Esmâ ve Sıfat tecellîsi vasıtasıyla olur. Onlarsız olmaz. Hakk'ın Zâtı'nın, mevcûdâta, perdeler arından (isim ve sıfat perdeleri) tecellî etmesi zarurîdir.

Sıfat Tecellîsi: Arapçada, Sıfatlara ait tecellî (ortaya çıkışı) demektir. Allah'ın sıfatlarından bir sıfatın, kulun kalbinde ortaya çıkması. Allah'ın sıfatlarından biriyle, mesela işitme sıfatıyla tecellîye maruz kalan bir kimse, cansız varlıkların zikrini işittir hâle gelir. Buna, Hakka'l-Yakîn makamı denir.

Esmâ Tecellîsi: Arapça, İsimlerin tecellîsi (ortaya çıkışı) demektir. Allah'ın güzel isimlerinden birinin, kulun kalbine açılması. Bu tecellî meydana gelince kul, o ismin nurları altında öylesine mağlub olur ve şaşırır ki, Allah'a o isimle seslense, Allah ona karşılık verir. Sülûk mertebelerinin dördüncüsünde, tecellî-i esmâ olayı zuhur eder.

Fiil Tecellîsi: Arapça, fiillerin (eylemlerin) tecellî etmesi (ortaya çıkışı) demektir. Allah'ın fiilerinden birinin, kulun kalbine açılması. Yolun başında olanlar (mübtedî) için burası korkulu ve ayak kayacak tehlikeli bir yerdir. Burada sapıtılmamak ve yanılmamak gerek. Bu mertebeyi atlatan tecellî-i esmâ'ya geçer. Mahiyetini erbabı bilir. Bkz. Cebecioğlu, Ethem, A.g.e, Tecellî, Tecellî-i Zat, Tecellî-i Sıfat, Tecellî-i Esmâ, Tecellî-i Fiil maddeleri.

3 Bu dörtten maksad; Allah'ın isimleri, fiilleri, sıfatları ve Zât'ının nurlarıdır.

2. HADİS

أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

Ebû Hüreyre (Radiyallahu anh) rivayet etmiştir:

إِذَا أَحَبَّ الْعَبْدُ لِقَائِي أَحْبَبْتُ لِقَاءَهُ وَإِذَا كَرِهَ لِقَائِي كَرِهْتُ لِقَاءَهُ

“Bir kul, Bana kavuşmaktan hoşlanırsa, Ben de ona kavuşmaktan hoşlanırım. Bana kavuşmaktan hoşlanmazsa, Ben de ona kavuşmaktan hoşlanmam.”

Hisse: Kulun sevgisi (hoşlanması)ndan maksat Rasûlüllah'ın (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem): “Ölmeden evvel ölünüz” hadis-i şerifiyle amel etmek için kulun fakrı⁴ ve fenâyı⁵ tercih etmesidir. İzzet sahibi Allah sanki şöyle buyurmaktadır: Nefsini üç yönden fenâ eyle ki, Allah da seni üç yönden⁶ bekâ⁷ eylesin.

Şiir:

Fenâyâ erdiler, ardından fenâyâ, sonra da fenâyâ,

Bekâyâ erdiler, ardından bekâyâ, sonra da bekâyâ.

⁴ Fakr; arapçada; “fakirlik, yoksulluk, ihtiyaçlılık” gibi mânâları ifade eder. Varlıktan kurtulup, Allah'ta fânî olmaktır; Fakr; şerefli bir makamdır. Mutasavvıflara, Fukarâ adı verilir. Zira onlar; mülklerden kendilerini boşaltmışlar, yani içlerinde mal-mülk sevgisi bırakmamışlardır. Fakrın hakikati, kulun Allah'tan başka hiç bir şeye ihtiyaç duymamasıdır. Fakrın sûreti, bütün sebeplerden uzaklaşmaktır. Fakirlerin en belirgin özelliği şudur: Onlar yoklukta feryâd etmez, sızlanmaz, sükûnetlerini korurlar, ellerine birşey geçince de, onu başkasına verirler; başkalarını kendi nefislerine tercih ederler.

Fakra istilâh olarak yüklenen genel mânâ şudur: Fakr; bizim bile geldiğimiz yoksulluk değildir. Fakr manevî ihtiyaçlılık hâlidir. Nazarî olan mevhum varlığını terkeden (zât, sıfat ve ef'âlini) Hak'ta fânî kılan kimse, hakîki fakra ulaşmış kişidir. Böyle birinin ne kadar malı olursa olsun, hiç birine gönül bağlamaz. Böyle birinin malı cebindedir, gönlünde değildir. Yine buradaki kişiler, malın kölesi değildirler bilakis mal onların kölesidir. Bu mânâda, en zengin insanlardan sayılan Hz. Süleyman, onca mal ve servetine rağmen fakirdir. Bkz. Cebeoğlu, ETHEM, a.g.e, FAKR mad.

⁵ Fenâ, arapçada; “fânî olmak, yok olmak” manasına gelir. Nesnelere, sufinin gözünden silinmesine fenâ denir. Zıddı bekâ'dır. Kul, insan olarak taşıdığı kötü sıfatları ve huyları terkeder, fenâyâ ererek tam hale gelir; olgunlaşır. Ancak, bu giden kötü sıfatların ve ahlâkın yerini, Allah'ta mükemmel olarak bulunan ilâhî sıfatlar veya ilâhî huylar alır.

⁶ Üç yönden maksat, kulun zâtını, sıfatlarını ve fiillerini fenâ eylemesi olsa gerektir.

⁷ Bekâ, kendi zâtından fenâ olduktan sonra Hakk ile bâkî olmaktır

Buraya kadar anlatılanlardan kulun hoşlanmamasının manası da anlaşılmaktadır. Dolayısıyla yorumlanmasına gerek yoktur.

3. HADİS

أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

Ebû Hüreyre (Radiyallahu anh) rivayet etmiştir:

إِذَا تَلَّقَانِي عَبْدِي بِشِبْرِ تَلَّقَيْتُهُ بِذِرَاعٍ وَإِذَا تَلَّقَانِي بِذِرَاعٍ تَلَّقَيْتُهُ بِبَاعٍ وَإِذَا تَلَّقَانِي بِبَاعٍ جِئْتُهُ بِأَسْرَعٍ

“Kulum Bana kavuşmak için bir karış adım attığında, Ben ona kavuşmak için bir arşın adım atarım. Kulum Bana kavuşmak için bir arşın adım attığında, Ben ona kavuşmak için bir kulaç adım atarım. Kulum Bana kavuşmak için bir kulaç adım attığında, Ben ona daha hızlı gelirim.”

Hisse: Kavuşmaktan maksat, kulun Allah’a yakın olmak için ârifin hizmetini tercih ederek dünya sevgisini terk etmesidir. Rabb Teâlâ sanki şöyle buyurmaktadır: Kulum dünya sevgisini terk ettiğinde Ben ona İsimlerimin ve Muhabbetimin nurlarıyla tecellî ederim. İzzet sahibi Allah’ın Sevgilisi (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem): “Dünya âhiret ehline, âhiret de dünya ehline haramdır. Dünya ve âhiretin her ikisi ise Allahu Teâlâ’nın dostlarına haramdır” sözüyle buna işaret etmektedir. Kulum İsimlerimin ve Muhabbetimin nurlarıyla Bana yaklaştığında, Ben de ona Sıfatlarımın nurlarıyla veya Aşkımın ve Marifetimin nuruyla tecellî ederim. Kulum Bana Sıfatlarımın nurlarıyla veya Aşkımın ve Marifetimin nuruyla yaklaştığında, Ben de ona Zâtımın nuruyla tecellî ederim.

4. HADİS

أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (رَوَى مُسْلِمٌ عَنْهُ)

Ebû Hüreyre (Radiyallahu anh)'dan rivayet edilmiştir:

(Müslim, Ebû Hüreyre (Radiyallahu anh)'dan rivayet etmiştir)

إِذَا هَمَّ عَبْدِي بِسَيِّئَةٍ فَلَا تَكْتُبُوهَا عَلَيْهِ، فَإِنْ عَمِلَهَا فَاتَّكَبُوهَا سَيِّئَةً، فَإِذَا هَمَّ بِحَسَنَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا فَاتَّكَبُوهَا حَسَنَةً، فَإِنْ عَمِلَهَا فَاتَّكَبُوهَا عَشْرَةَ

“Kulum bir kötülüğe niyetlendiğinde, onu hanesine yazmayın. Eğer o kötülüğü yaparsa, hanesine bir kötülük yazın. Kulum bir iyiliğe niyetlenip onu yapamazsa, hanesine bir iyilik yazın. Eğer o iyiliği yaparsa, hanesine on kat iyilik yazın.”

Hisse: Kötülüğe niyetlenmekten maksat, evliyânın avâmına itibarla ibadet ve amel-i sâlihlerin nurlarının, havâssına itibarla Allah-u Teâlâ'nın isimlerinin ve Fiillerinin nurlarının, ehassu'l-havâssına itibarla da Allah'ın Sıfatlarının nurlarının düşünülmesidir. İzzet sahibi Allah'ın Sevgilisi (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem): “Mukarreb kulların kötülükleri, Ebrar kulların iyilikleri gibidir” sözüyle buna işaret etmektedir.

İzzet sahibi Allah sanki şöyle buyurmaktadır: Kulum bunlardan birine yöneldiğinde, kendisine beşerî sıfatlardan bir sıfat döner. Kulum yönelmezse, herhangi beşerî bir sıfat da kendisine dönmez. İzzet sahibi Allah: “Göz ne kaydı, ne de haddi aştı” (Necm, 17) âyeti kerîmesiyle buna işaret etmektedir. Kulum muhabbet bineğine binmiş bir şekilde Ehadiyyet Makamına⁸ lâıyık bâtinî bir amel murad ettiğinde, Allah-u Teâlâ ona kurbet ve marifet derecelerinden bir derece ihsan eder. Kulum o ameli işlediğinde ise Allah-u Teâlâ ona kurbet ve marifet derecelerinden on derece ihsan eder.

⁸ Ehadiyyet, arapçada; “birlik” demektir. Bir şeye nispeti olmayan, bir şeyin de kendisine nispeti bulunmadığı şeye denir. Ehadiyyet makamı, İlähî sıfattan bir makamdır. Bu makam, akıl ve anlatılmakla vasfa gelmez. “Onu ilmen hiçbir şey ihata edemez” (Neml/84) âyeti ile, O'nun bu gayb-ı hüviyyet-i mutlaklığına işaret vardır. Bkz. Cebecioğlu, ETHEM, a.g.e, EHADİYYET mad.

5. HADİS

أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

Ebû Hüreyre'den (Radiyallahu anh) rivayet edilmiştir:

أَعَدَدْتُ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ

“Sâlih kullarım için hiç bir gözün görmediği, hiç bir kulağın işitmediği ve hiç bir insanın aklının hayal bile edemeyeceği nimetler hazırladım.”

Hisse: Kulum, kaçınılmaz ölümden önce Ben'im ahlâkımla ahlâklanırsa, ona ihtiyârî/tercihli ölümden sonra baş gözünün göremeyeceği İsm-i Azam'ın⁹ nurunu gören gözler, kafa kulağının duyamayacağı özel bir sıfatın nurunun ahkâmını duyan kulaklar ve dünya veya âhiretle bağı olan bir kalbin vâkıf olmayacağı sırlar veririm.

6. HADİS

أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

Ebû Hüreyre'den (Radiyallahu anh) rivayet edilmiştir:

أَنَا أَعْنَى الشُّرَكَاءِ مِنَ الشِّرْكِ، مَنْ عَمِلَ عَمَلًا أَشْرَكَ فِيهِ مَعِيَ غَيْرِي تَرَكْتُهُ وَشِرْكُهُ

“Ben ortak koşan ortaklardan son derece ihtiyaçsızım. Her kim Bana Ben'den başkasını ortak ettiği (şirk koştuğu) bir amel işlerse, onu şirki/şerikiyle (ortak koştuğuyla) beraber bırakırım.”

Hisse: Ortaklardan maksat, Allah'ın İsimleri, Fiilleri ve Sıfatlarıdır. Her kim Allah'ın İsimleri, Fiilleri ve Sıfatlarının nurlarını göz önünde bulundurarak Hak Sübhânehû ve Teâlâ'ya yönelirse, Ehadiyyet Zâtı'na hiç bir yol bulamaz. Rabb Teâlâ

⁹ İsm-i Azam, Arapçada, “en büyük isim” demektir. İsm-i Azam, “Allah” lafzı olup, bütün İlahî İsimleri içinde bulundurduğu için İsm-i Azam denmiştir. Kulun içinde bulunduğu halde kendisine hâkim olan, kendisini etkisi altında tutan isme de, İsm-i Azam denir. Acıma, rahmet ve şefkatini etkisi altında olan kulda İsm-i Azam; er-Rahim veya er-Rahmân olur.

Hazretleri sanki şöyle buyurmaktadır: Amelini sadece Benim için yap ki, sana basîret nuruyla Bana kavuşmanın nurunu göstereyim. İzzet sahibi Allah: “Her kim Rabbi’ne kavuşmayı arzularsa, o halde amel-i sâlih işlesin” (Kehf, 110) âyet-i kerîmesiyle buna işaret etmektedir.

7. HADİS

أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

Ebû Hüreyre’den (Radıyallahu anh) rivayet edilmiştir:

أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِ بِي، وَأَنَا مَعَ عَبْدِ إِذَا ذَكَرَنِي

“Ben, kulumun Bana zannı üzereyim. Kulum Beni zikrettiğinde Ben onunla beraberim.”

Hisse: Zandan maksat, yakîndir. Yakîn de ancak Cemâl ve Celâl perdelerini kaldırmakla elde edilir. İzzet sahibi Allah sanki şöyle buyurmaktadır: Bu perdelerden kurtul ki, keşf ile şâhidin hakîkî meşhûdun aynısı¹⁰ olduğunu göresin. Zikirden maksat, Allah-u Teâlâ’nın gayrisinden uzak durmaktır. Her kim Allah’tan gayrisine yakınlık duymazsa, Mutlak Ehadiyyet Zâtı’na ünsiyet kurar. Nitekim İzzet sahibi Allah’ın Sevgilisi (Sallâllahu Aleyhi ve Sellem): “Allah’a ünsiyet kuran, Allah’tan gayrisine yakınlık duymaz” sözü ile buna işaret etmektedir.

Denilmiştir ki: Kadîm (Ezeli) olan hâdis (sonradan) olana yaklaştığında, hâdis olandan hiç bir eser kalmaz. Bu “farzların yakınlığı”¹¹ manasıdır ve en yüce gâyedir. Nitekim Hz. Ali’nin (Radıyallahu anh): “Tevhidin en mükemmeli, ihlâstır. İhlâsın

¹⁰ Şâhid, “gören, müşâhede eden” demektir. Meşhûd, “görülen, müşahede edilen” vs. gibi anlamlara gelir

¹¹ Yakınlık (Kurb) iki çeşittir: 1-Kurbu’n-Nevâfil (Nâfilelerin Yakınlığı): Beşerî sıfatların ortadan kalkıp, Allah’ın izniyle diriltmesi, öldürmesi şeklinde Allahu Teâlâ’nın Sıfatları’nın kulum üzerine zâhir olmasıdır: Çok uzakları iştir; görür vs. Bu, kulum sıfatlarının Allah’ın Sıfatlarında fenâ bulmasının manasıdır ve nâfilelerin meyvesidir. 2--Kurbu’l-Ferâiz (Farzların Yakınlığı): Kulum Hakk Sübhânehü’nun varlığı hariç kendi de dâhil bütün mevcûdâtı/varlığı tamamen nazarında yok ederek fânî olmasıdır: Bu da kulum, Allahu Teâlâ’da fânî olmasının manasıdır ve farzların meyvesidir.

en mükemmeli O'ndan sıfatları nefyetmektir" buyurmuştur. Çünkü her bir sıfat, mevsûftan başka bir şey olmaya tanıklık eder.

Denilmiştir ki: Tevhid, resimlerin yavaş yavaş kaybolduğu ve ilimlerin kapsamına girdiği bir manadır. Allah, Kendisinde akıl ötesi bir sırrın dâim olduğu gibi olur.

8. HADİS

أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

Ebû Hüreyre'den (Radiyallahu anh) rivayet edilmiştir:

إِنَّ الصَّوْمَ لِي، وَأَنَا أُجْزِي بِهِ

"Oruç Benim içindir ve onu Ben mükâfatlandıracağım."

Hisse: Kulum Benim ahlâkımla ahlâklandığında, ona Zâtı'mın nuruyla tecellî ederim. Bilesin ki oruç tutmak iki kısımdır. Biri zâhîrîdir ve şeriat ehli içindir. Diğeri ise bâtınîdir ve tarikat ehli içindir. Birincisi âşikârdır. İkincisi ise iki kısımdır. Biri havâss içindir, diğeri ise ehassü'l-havâss içindir. Ehassü'l-havâss için olan oruç, kulun Hakîkî Varlık'ta kaybolmasıdır. Dolayısıyla müridin, ehassü'l-havâssın orucuna hazırlanması gerekir ki, Allah-u Teâlâ'ya kavuşmaya lâayık olabilsin. Nitekim Ebû Tâlib el-Mekkî (Rahimehullah)'ın dediği gibi: "İbâdet, Allah'ın sıfatlarından bir sıfat olunca, ibadetin mükâfatı da Allah-u Teâlâ'nın ta Kendisi'dir".

9. HADİS

أَبُو ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

Ebû Zerr'den (Radiyallahu anh) rivayet edilmiştir:

إِنِّي حَرَمْتُ الظُّلْمَ عَلَى نَفْسِي وَعَلَى عِبَادِي، أَلَا فَلَا تَظَالَمُوا

“Ben, Kendime ve kullarıma zulmü haram kıldım. Dikkat! O halde birbirinize zulmetmeyin.”

Hisse: Sözlükte haram kılmaktan maksat, yasak etmektir. Zulmün manası âşikârdır. İzzet sahibi Allah sanki şöyle buyurmaktadır: Ben, en-Nûr, el-Bâkî’yim ve zulüm, karanlık ve yok olmaktan münezzehim. Aynı şekilde (sâlih) kullarım da Benimle beraber zikredilen Sıfatlarımla sıfatlanmış nurlardır. Bundan dolayı kullarımın Ben’den başkasına meyletmemeleri gerekir ki, zulmânî varlık perdelerinin ardında kalıp, kendilerine ve başkalarına zulmetmiş olmasınlar. Çünkü Hakk Sübhânehû ve Teâlâ, Âdem’i Zâtı’na, Sıfatlarına, Fiillerine ve İsimlerine ayna olarak yarattı. Eğer kul Ben’den başkasına meylederse, hali bulanık olur ve güvenilir bir ârif olamaz, aksine Hakk Sübhânehû ve Teâlâ’nın emânetine hâinlik yapmış olur. İzzet sahibi Allah: “Muhakkak ki Biz, emâneti göklere, yere ve dağlara arz ettik de, onlar onu yüklenmekten kaçındılar ve ondan korktular. İnsan ise onu yükledi. Şüphesiz o, son derece zâlim ve pek büyük bir cahil olmuştur” (Ahzab, 72) âyet-i kerîmesiyle buna işaret etmektedir.

Hâsılı kelâm, kul ölmeden evvel nefsini bilemezse, öldükten sonra da bilemez ve böylece kendisine zulmetmiş olur. İzzet sahibi Allah: “Bu dünyada kör olan, âhirette de kör olur” (İsrâ, 72) âyet-i celîlesiyle buna işaret etmektedir. İzzet sahibi Allah’ın Sevgilisi (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem) de: “İki günü birbirine eşit olan kimse aldanmış, yarını noksan olan ise Allah’ın rahmetinden uzaklaştırılmıştır” hadis-i şerifiyle buna işaret etmektedir.

Şiir:

Ey cahil sende âlim adı var,

Bu ilimde senin için tuzak var.

Bu cehaletinle ancak kör ölürsün,

Kıyâmette körlerin ardından kalkarsın,

10. HADİS

أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

Ebû Hüreyre'den (Radiyallahu anh) rivayet edilmiştir:

أَيُّ الْمُتَحَابِّينَ؟ بِجَلَالِي الْيَوْمِ أَظْلَهُمْ فِي ظِلِّي يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلِّي

“Birbirine Allah için muhabbet besleyenler nerede? Celâlime yemin olsun ki, hiç bir gölgenin bulunmadığı, ancak Benim gölgemin bulunduğu günde onları gölgemde gölgelendireceğim.”

Hisse: Muhabbetten maksat, Ben'den başkasına gerek duyurmayan Zâtî Muhabbettir. İzzet sahibi Allah sanki şöyle buyurmaktadır: Benim için Zâtımın aşk ummanına dalanlar nerede? Celâlim ve Azametim vasıtasıyla hiç bir varlığın bulunmadığı, yalnızca Benim Varlığımın bulunduğu o günde ona Varlığımın nuru ile tecellî ederim. Nitekim: “Varlık olarak sadece O vardır” denildiği gibi. Dolayısıyla istirâhatin en mükemmeli yalnızca Hakikî Vücûdun zuhûr etmesinden dolayıdır. Bunu böyle anlayasın.

11. HADİS

أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

Ebû Hüreyre'den (Radiyallahu anh) rivayet edilmiştir:

قَسَمْتُ الصَّلَاةَ بَيْنِي وَبَيْنَ عَبْدِي نَصْفَيْنِ، فَنَصَفْتُهَا لِي وَنَصَفْتُهَا لِعَبْدِي مَا سَأَلَ، فَإِذَا قَالَ الْعَبْدُ: الْحَمْدُ لَهُ رَبِّ الْعَالَمِينَ، قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: حَمَدَنِي عَبْدِي، وَإِذَا قَالَ: الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ، قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: أَثْنَى عَلَيَّ عَبْدِي، وَإِذَا قَالَ: مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ، قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: مَجَّدَنِي عَبْدِي، وَإِذَا قَالَ: إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ، قَالَ: هَذَا بَيْنِي وَبَيْنَ عَبْدِي، وَلِعَبْدِي مَا سَأَلَ، وَإِذَا قَالَ: أَهْدَانَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ، قَالَ: هَذَا لِعَبْدِي وَلِعَبْدِي مَا سَأَلَ

“Namazı (Fâtiha'yı) kulumla aramda ikiye ayırdım. Yarısı Benim için, yarısı da kulum içindir. Kulum için istediği vardır.

Kul: **الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ** dediğinde, Allah-u Teâlâ: “Kulum Bana hamdetti”, buyurur. Kul: **الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ** dediğinde, Allah-u Teâlâ: “Kulum Bana senâda, bulundu”, buyurur. Kul: **مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ** dediğinde, Allah-u Teâlâ: “Kulum Beni yüceltti”, buyurur. Kul: **إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ** dediğinde, Allah-u Teâlâ: “Bu Benimle kulum arasındadır ve kulum için istediği vardır”, buyurur. Kul: **أَهْدِنَا الصِّرَاطَ** dediğinde, Allah-u Teâlâ: “Bu kulum içindir ve kulum için istediği vardır”, buyurur.”

Hisse: Kul, Allah-u Teâlâ’dan yardım isteyip kulluk makamını gerçekleştirerek, varlığını havyânî şehvetler denizinden ve zulmânî varlık perdelerinin hapisanesinden çıkarıp, Allah’a Zâtî hamdlerle hamdeder, Zâtî övgüyle Allah’ı över ve Zâtî yücelikle Allah’ı yüceltirse, Allah-u Teâlâ Zâtî tecellîlerin yolunu gerektiren el-Hâdî ismiyle ona tecellî eder. Bu yol, hakikat bilgilerinin kaynağının ortaya çıkış yeri olan peygamber ve velilerin yoludur.

12. HADİS

أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

Ebû Hüreyre’den (Radiyallahu anh) rivayet edilmiştir:

مَا زَالَ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالتَّوَافِلِ حَتَّى أَحْبَبْتُهُ فَكُنْتُ سَمِعُهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ وَبَصَرَهُ الَّذِي يَبْصُرُ بِهِ وَيَدَهُ الَّتِي يَبْطِشُ بِهَا وَرِجْلَهُ الَّتِي يَمْشِي بِهَا

“Kulum Bana nafilerle yaklaşmaya devam eder tâ ki onu severim. Onu sevince işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum.”

Hisse: Kul, sabah akşam Allah-u Teâlâ’nın isimlerine yapışarak iç dünyasını düzeltmekle meşgul olursa, ona sıfat tecellîleriyle tecellî ederim. İşte bu kurbu’n-nevâfil (nafilerle yakınlaşma)nın manasıdır. Mesela Hakk Sübhânehû ve Teâlâ işitme sıfatıyla kula tecellî ettiğinde kafa kulağının

işitmediklerini işitir veya görme sıfatıyla tecellî ettiğinde baş gözünün göremediklerini görür. Diğerlerini de buna kıyas et.

13. HADİS

أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

Ebû Hüreyre'den (Radiyallahu anh) rivayet edilmiştir:

مَنْ عَادَى لِي وَلِيًّا فَقَدْ بَارَزَنِي بِالْمُحَارَبَةِ

“Her kim Benim bir dostuma düşmanlık yaparsa, Bana savaş açmıştır.”

Hisse: Şunu bilesin ki, Allah dostları Cemâl Sıfatlarının, Allah düşmanları ise Celâl Sıfatlarının mazharlarıdır. Her ikisi arasında, isimler arasındaki zıtlık gibi bir zıtlık vardır. İzzet sahibi Allah, Allah düşmanlarına sanki şöyle buyurmaktadır: Dostlarımdan uzak durun ve onlarla harb etmeyin. Çünkü onlarla harbe tutuşmak, Benimle harb etmektir. Ben Hakkım, Ben'den gayrı olanlar da bâtıldır. Şüphesiz hak, bâtıldan daha güçlüdür. Nitekim: “Dikkat! Allah'tan gayrı her şey bâtıldır” denilmiştir.

14. HADİS

أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

Ebû Hüreyre'den (Radiyallahu anh) rivayet edilmiştir:

يَا ابْنَ آدَمَ! أَنْفَقْ مَا أَنْفَقْتُ عَلَيْكَ

“Ey insanoğlu! Sana infak ettiklerimi infak et!”

Hisse: Kulum, Benim rızam için mertebelerine göre ihlâs¹² altınını veya şevk¹³ gümüşünü veya ledünnî ilim¹⁴ altınını tasadduk ederse, tasadduk ettiklerine karşılık olarak ona gizli hazineleri veririm.

İnfak emrinden maksat, zillî varlık infakı olması da mümkündür. İzzet sahibi Allah sanki şöyle buyurmaktadır: Varlığını Benim için infak et, seni Varlığım ile var edeyim. İzzet sahibi Rabb Teâlâ'nın Sevgilisi (Sallallahu Aleyhi ve Sellem):

12 İhlâs, “gösterişi bırakmak, taatta ve ibâdetinde samimi olmak” manalarını ihtiva eden arapça bir ifâdedir. Kalbi, parlaklığını bulandıracak şeyden kurtarmak. Tam bir doğrulukla kullukta bulunmak. Amellerinde, Allah'tan başkasından karşılık beklememek. İstulâhât-ı Maşâyih'te, İhlâsın nasıl gerçekleştiği hususu şöyle anlatılır: “Mutasavvıf olunca anlaşılır ki, bir şeyi, gayri bir şey meşub eder; yani karıştırır; bozar. Pes, karışıklıktan sâfi ve hâlis olunca, ânâ hâlis tesmiye olunur. Ve ihlâs; amel için, Allahü Teâlâ'dan gayri bir şey talep etmemeye dahi denilir. Ve denildi ki, ihlâs, abd ile Allahü Teâlâ'nın beyinde bir sırdır. Melek âni bilmez ki âni taciz ede. Sıdk ile ihlâs beyinde fark şudur ki, sıdk; asıl ve evveldir. İhlâs fer'dir. Ve bir farz dahi İhlâsın amele duhûlden sonra olmasıdır”. Bu suretle ortaya çıkıyor ki, ihlâs, bir işi sırf Allah için, O'nun rızası için yapmaktır. Bazı süfiyer ihlâs; hareket, sakinlik, ayakta duruş, oturuş, her türlü işin ve sözlerin sırf Allah için olmasıdır; diye tarif ederler: Muhtlis (ihlâsa erdiren) Allah, muhtlas (ihlâsa erdirilen) ise kuldür. Kişinin, işinde Allah'tan gayrıyı görmemez hale gelmesi, İhlâsın en son noktasıdır. Bkz. Cebecioğlu, ETHEM, a.g.e, İHLÂS mad.

13 Şevk, arapçada; “iştîyak ve özlemi” ifade eden bir kelimedir. Kalbin, sevgilisine kavuşmak üzere çekişine, veya sevgili anıldığında kalbin heyecanlanmasına şevk denir. Kalbdaki şevk, lambadaki fitile, Aşk da ateşteki yağa benzer. Allah'a iştîyak dıyanın O'na yakın olacağını, yakın olanın neş'eleneceğini, neş'elenin de vuslata ereceğini kaydederler: Vuslatta derinleşenler için, müjdeler ve güzel bir varış yeri sözkonusudur. Şevk ile iştîyak arasında fark vardır. Şevk sahibi, kavuşma durumunda sükûn üzere iken, aynı durum iştîyak sahibi için söz konusu değildir. Bkz. Cebecioğlu, ETHEM, a.g.e, ŞEVK mad.

14 Ledün, arapçada; zaman veya mekan zarfı olup “yanında, ...de,...da” mânâlarını ihtiva eder. Gayb ilmi, sırlara vâkıf olma anlamında kullanılan tâbir. Kehf Süresi'nde “...ona katımızdan bir ilim öğrettik...” (Kehf/65) âyetiyle bu ilme işaret olunur. Tahsil yapmadan, çaba göstermeden, Allah tarafından vasıta olmaksızın kula öğretilen bu ilme İlm-i Ledünnî, İlâhî Bilgi, denir. Elmalı'nun tefsirinde kaydettiği gibi, Hz. Musa'nın bilgisi, Hz. Hızır'a öğretilen bilgidir tamamen farklı idi. Müfessirler bu bilgiyi ilmi'l-guyûb ve l-esrârî'l-haşiyye şeklinde yorumlamışlardır. Hz. Musa'nın bilgisi, olayların görünüşü ile ilgili hususları bilmek ve o yönde değerlendirmek iken, Hz. Hızır'ın bilgisi, işlerin arka planını bilmek şeklindedir. Kur'ân'da, Neml Süresi'nde bu ilme vâkıf olan bir kişiden daha bahis vardır; ve bu kişi, Belkas'ın tahtını, Hz. Süleyman'ın yanına, bir göz kırpmasından daha kısa bir zamanda getirmiştir. (Neml/40). Ayrıca Hz. Yusuuf için de bu tür bir ilimden söz edilir. (Yusuuf/68). Özet olarak İlm-i ledünnî; tefekkür çabasıyla elde edilmeyip, Allah tarafından mevhibe (bağış) olarak verilen bir kuvve-i kudsiyyenin (kutsal gücün) tecellîsidir. Eserden müessire, vicdandan vücuda doğru giden bir ilim değil, müessirden esere vücudandan vicdana gelen bir ilimdir. Nefsin vâki olana geçişi değil, vâkiin nefeste ta'ayünüdür. Doğrudan doğruya (vasıtasız) bir keşiftir. Ancak Ledünnî terimi, bilhassa Hakk'a ait sırlara mahsus bir ıstılah olmuştur. Bir işin ledünnîyât demek, bir şeyin içinde yatan, sırlar; incelikler demektir. Bkz. Cebecioğlu, ETHEM, a.g.e, LEDÜN mad.

“Müminler ölmezler, aksine bir yurttan başka bir yurda intikâl ederler” buyurarak buna işaret etmektedir.

15.HADİS

يَا ابْنَ آدَمَ! خَلَقْتُكَ لِأَجْلِي، وَخَلَقْتُ الْأَشْيَاءَ لِأَجْلِكَ وَأَنْتَ تَفِرُّ مِنِّي

“Ey insanoğlu! Seni Benim için, mahlûkâtı da senin için yarattım. Sen ise Ben’den kaçıyorsun.”

Hisse: Kalbini fiil, sıfat ve zat tozlarından yücelt ki, sana isimlerim vasıtasıyla Zâtımla, Sıfatlarımla ve Fiillerimle tecellî edeyim. Çünkü sen, her yönden vasitasız olarak Benim aynam-sın. Senden gayri her şey de, senin vasitanla Benim aynamdır. Nitekim Allah-u Teâlâ (hadis-i kudsîde): “Eğer sen olmasaydın, felekleri yaratmazdım” buyurmuştur. İzzet sahibi Allah: “Biz, insanı en güzel sûrette yarattık” (Tîn, 4) ve “Biz, insanoğlunu çok şerefli kıldık. Kendilerini karada ve denizde taşıdık. Onlara çok lezzetli şeylerden bazı rızıklar verdik ve yarattığımız kimselerden çoğu üzerine onları üstün kıldık. Tüm insanları imam/önderleriyle çağıracağımız gün...” (İsrâ 70, 71) âyet-i kerîmeleriyle buna işaret etmektedir.

Ey aklını kullanan şahıs! Bu âyet-i kerîmelerin (şimdi açıklayacağım) yorumlarına kulak ver. Âyet-i kerîmede geçen karadan maksad nefis âlemi, denizden maksad da kalp âlemidir. Rızıklandırılanlar, Feyyâz olanın (Son derece feyiz verenin) feyzinden, sâlik/müridin kabiliyetine göre mutlak olarak feyizlenenlerdir. Üstün kılınanlar, Ceberût¹⁵ ahâlisidir. İmam/Ön-

15 Ceberût, arapçada; “ululuk, kudret, icbar, zorlama, Allah’ın yüce kudreti” gibi manaları ihtiva eder. İlahî kudret ve azamet âlemi, varlık mertebelerinden ikincisi. Sıfıyye İmamları, üç çeşit âlem olduğunu söyler. Bunlardan birincisi latîf meleklerin yaşamakta olduğu, latîf melekût âlemi. İkincisi “sıfîli âlem” de denilen yeryüzü âlemi. Bu, dünya ve insanın bulunduğu âlemdir. Âlemler arasında derecesi en düşük olanı budur. İşte bu iki âlem arasında bir üçüncüsü daha vardır ki, adı “Berzah âlemi” olarak nitelenen Ceberut âlemidir. Ceberut âlemi, maddî âlemin üstünde, Melekût âleminin altında yer alır. Hz. Ali’den gelen bir haberde “Ceberut âlemi, en büyük âlemidir” buyurulmuştur. Bu âlemde nurânî akıllar, temiz melekî nefisler bulunur. Bu âlem, cisimler âlemi ile melekler âlemi arasında bir engel şeklinde olup, melekût âlemine yönelen yükselişlere mâni teşkil eder. Zira bu âlemde, gayb âlemine ulaşmayı arzu eden nefisler üzerinde cebr, zorlama, kahr gibi güç uygulamaları

der ise, kâmil (kendisi kemâle ermiş) ve mükemmil (başkasını kemâle erdiren) mürşiddir. Nitekim Peygamber (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem): “Eğer terbiye eden olmasaydı, Rabbi’mi bilemezdim” buyurmuştur. Gün, kulun fenâfillah’tan¹⁶ sonra hakîki hayata diriltilesidir.

Karadan maksad rubûbiyyet¹⁷, denizden maksad ulûhiyyet¹⁸, rızıktan maksad gizli ilimler ve hakikatler olması da mümkündür. İzzet sahibi Allah’ın Sevgilisi (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem): “Gizli bir madde gibi olan ilim vardır ve bunu Allah’ı bilenlerden (ârifler) başkası bilemez. Onlar konuştuğu zaman, onları sadece aldananlar inkâr ederler” sözüyle buna işaret etmektedir. Üstün kılınanlardan maksat izâfî ruh olması mümkündür. İzzet sahibi Allah: “Ona Rûhumdan üfürdüm” (Sâd, 72) âyet-i kerîmesiyle buna işaret etmektedir. İmam/Önderden maksat da ruhların ruhu olması mümkündür. Bunda sır vardır, bu sırrı talep et, iste.

Karadan maksad zâhir olan beş duyu, denizden maksad bâtınî olan beş duyu, rızıktan maksad Hakk Sübhânehû ve Teâlâ’nın nuru olması da mümkündür.

söz konusudur. Bu güç, toprağın altından arşa kadar, her yeri kaplamıştır. Kul, bu ceberrut âlemine girdiğinde Hakk’ın ihtiyarına kahren ve cebren uymak zorunda kalır. Yani burada mecbûrî bir durum vardır; kulun ihtiyârı geçerli değildir. Kulun bu âleme karşı çıkışı imkansızdır. Ebû Tâlib el-Mekkî’ye göre bu, azamet âlemidir. Filozoflar, bu âlemin, Eflatun’daki idealar âlemine tekabül ettiğini söylerler:

16 Fenâfillâh, arapçada: “Allah’da fânî olmak” demektir. Kulun zât ve sıfatının, Allah’ın Zât ve Sıfatında fânî olmasıdır. Dünya ilgilerini tam anlamıyla ortadan kaldırarak, Allah’a yönelmek demektir. Bu yönelişte istiğrak hâli meydana gelir. Sîfi bu makama ulaşmak için, her şeyi terkeder. Tıpkı bir ölünün dünyayı terkedişi gibi. İşte buna “ölmeden önce ölmek” denir. Ölen kişi nasıl Allah’a rücu ederse, bu makama gelen kişi de Allah’a vâsıl olmuş, O’na rücu etmiştir. Hz. Peygamber (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem) bu konuda, “yaşayan ölü görmek isteyen, Hz. Ebû Bekr’e baksın” buyurmuştur. Gerçekten bütün varlığını Allah yolunda sarfetmekte tereddüt göstermeyen Hz. Ebû Bekir, ölmeden önce ölmenin sırrına ermiş bir sahabî-i celîl idi. Bkz. Cebecioğlu, ETHEM, a.g.e, FENÂFİLLÂH mad.

17 Rubûbiyyet, arapçada: “terbiye edicilik, büyütecülük, yaratıcılık” vs. gibi anlamları olan bir kelimedir. Mevcûdâtı talep eden isimler için gerekli mertebenin adıdır. Bu mertebenin altında, el-Alîm, es-Semî’, el-Basîr, el-Kayyûm, el-Mürîd, el-Melik vb. gibi isimler bulunur.

18 Ulûhiyyet, arapçada: “ilâhlık” anlamına gelir. Fusûs şerhinde, bütün isim ve sıfatları kendinde tplayan ismin mertebesine ulûhiyyet mertebesi denir.

Beyt:

Kim Hakkın nurunu yerse, Kurân olur,

Kim de arpa saman yerse, kurban olur.

Karadan maksat mahsûs manalar, denizden maksat ma'kûl manalar olması da mümkündür.

Karadan maksat âlem-i şehâdet¹⁹, denizden maksat âlem-i gayb²⁰ olması da mümkündür. Karadan maksat İlyâs (Aleyhisselam), denizden maksat Hızır (Aleyhisselam) olması da mümkündür. Çünkü İlyas (Aleyhisselam) karaların, Hızır (Aleyhisselam) da deniz ve adaların efendisidir. Her kim karadayken başına bir belâ veya sıkıntı gelir de sağlam bir itikatla İlyas (Aleyhisselam)'dan yardım isterse, Allah-u Teâlâ'nın izniyle anında ona yardıma gelir. Aynı şekilde denizde de Hızır (Aleyhisselam) böyledir.

Karadan maksat Allahu Teâlâ'nın İsimleri, denizden maksat Allah'ın Sıfatları olması da mümkündür. İzzet sahibi Allah'ın Sevgilisi (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem): "Muhakkak ki Kur'ân'ın hem lafzî hem de sır manaları vardır. Sırlarının da bir dereceden yedi dereceye kadar sır manaları vardır" sözü ile buna işaretlemektedir.

19 Âlem-i şehâdet, arapçada; "görünen âlem" demektir. Zat-ı Mutlak'ın parçalanma ve bölünme kabul eden cisimlerin şekilleri ile hariçte zuhûrudur. Onun için bu âleme "âlem-i kevn ü fesad" derler. Çünkü, cisimlerin şekilleri bir yandan oluşum halinde, diğer yandan da bozulma durumundadır. Bu âleme, şu isimler de verilir: Âlem-i mülk, âlem-i nâsût, âlem-i hiss, âlem-i anâsır, âlem-i eflâk-ı encam, âlem-i mevâlid. Bkz. Cebecioğlu, ETHEM, a.g.e, ÂLEM-İ ŞEHÂDET mad.

20 Gayb, arapçada; "göz önünde olmayan, bilinmeyen, gizli olan, gâib" vs. gibi manaları vardır. Senden Hakk'ın gizlediği her şeydir. Allah'ın pek çok âlemleri vardır. Allah'ın insan vasıtasıyla baktığı âleme, vücûdî şehâdet denir. Allah'ın, insan vasıtası olmaksızın baktığı âleme da âlem-i gayb denir. Gayb da, ikiye ayrılmıştır. Allah gaybın birini, insanın ilminde mufassal kalmıştır. Yine bir gayb vardır ki, onu da insanın kabiliyetinde mücmel olarak yaratmıştır. Birinci gaybe vücûdî denir, âlem-i melekût gibi. İkinciye de, gayb-ı ademî âlem denir ki, bu âlemi Allah bilir kullar bilmez. Bu ikinci âlem bize göre, adem (yokluk) mesabesinde dir. İşte, ademî gaybın mânâsı budur. Gayb-ı meknûn'a gelince, bu, korunmuş gayb olup, Zatî sırdan ibarettir; mâhiyetini Allah'tan başkası bilemez. Bundan dolayı da mâhiyeti korunmuş, akallardan ve basiretlerden gizlenmiştir. Bkz. Cebecioğlu, ETHEM, a.g.e, GAYB mad.

16. HADİS

أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

Ebû Hüreyre'den (Radiyallahu anh) rivayet edilmiştir:

يَا ابْنَ آدَمَ! مَرَضْتُ فَلَمْ تَعُدْنِي، قَالَ: يَا رَبِّ! كَيْفَ أَعُوذُكَ؟ وَأَنْتَ رَبُّ الْعَالَمِينَ، قَالَ: أَمَا عَلِمْتَ أَنَّ عَبْدِي فَلَانًا مَرَضَ فَلَمْ تَعُدَّهُ، أَمَا عَلِمْتَ أَنَّكَ لَوْ عُدْتَهُ لَوَجَدْتَنِي عِنْدَهُ؟ يَا ابْنَ آدَمَ! اسْتَطَعَمْتُكَ فَلَمْ تَطْعَمْنِي، قَالَ: يَا رَبِّ وَكَيْفَ أُطْعِمُكَ؟ وَأَنْتَ رَبُّ الْعَالَمِينَ، قَالَ: أَمَا عَلِمْتَ أَنَّهُ اسْتَطَعَمَكَ عَبْدِي فَلَانٌ، فَلَمْ تَطْعَمْهُ؟ أَمَا عَلِمْتَ أَنَّكَ لَوْ أَطْعَمْتَهُ لَوَجَدْتَنِي عِنْدَهُ، يَا ابْنَ آدَمَ! اسْتَسْقَيْتُكَ، فَلَمْ تَسْقِنِي، قَالَ: يَا رَبِّ! كَيْفَ أَسْقِيكَ؟ وَأَنْتَ رَبُّ الْعَالَمِينَ، قَالَ: اسْتَسْقَاكَ عَبْدِي فَلَانٌ فَلَمْ تَسْقِهِ، أَمَا إِنَّكَ لَوْ سَقَيْتَهُ لَوَجَدْتَنِي ذَلِكَ عِنْدِي

“Allah-u Teâlâ: “Ey insanoğlu! Ben hastalandım da sen Beni ziyaret etmedin.” Kul: “Ya Rabbi! Seni nasıl ziyaret edeyim?! Sen âlemlerin Rabbisin!” Allah-u Teâlâ: “Bilme misin falanca kulum hastalanmıştı da sen onu ziyaret etmemiştin. Bilmez misin şayet ona hasta ziyaretine gitseydin Beni onun yanına bulacaktın!” Allah-u Teâlâ: “Ey insanoğlu! Ben seni yedirdim, ama sen Beni yedirmedin.” Kul: “Ya Rabbi! Seni nasıl yedireyim?! Sen âlemlerin Rabbisin!” Allah-u Teâlâ: “Bilmez misin falanca kulum senden yemek istedi de sen onu yedirmedin. Bilmez misin şayet onu yedirseydin Beni onun yanında bulacaktın!” Allah-u Teâlâ: “Ey insanoğlu! Ben seni içeceklerle içirdim, ama sen Bana içecek vermedin.” Kul: “Ya Rabbi! Sana nasıl içecek vereyim?! Sen âlemlerin Rabbisin!” Allah-u Teâlâ: “Falanca kulum senden içecek bir şeyler istedi, fakat sen ona içecek bir şey vermedin. Bilmez misin şayet ona içecek bir şeyler verseydin, Beni onun yanında bulacaktın!”

Hisse: “Ey insanoğlu! Ben, yok olmaktan, noksanlıklardan ve başkasına ihtiyaç duymaktan münezzeh olan en-Nûrum. Fakat bilinmek için manevî bir nüzûlle Ehadiyyet’ten Vâhidiyyet²¹

21 Vâhidiyyet, Zâtın sıfat, sıfatın Zat olarak zuhûr ettiği bir tecellî yeridir. Buna göre bütün sıfatlar diğerinin aynısıdır. Orada el-Müntekam (intikam/öç alan) sıfatı Allah’ın aynısı, Allah da el-Müntekam’ın aynısıdır. El-Müntekam el-Mün’ım (nimet veren) Allah’ın aynısı, Allah da el-Mün’ım’dır. Aynı şekilde vâhidiyyet nimetin ta kendisinde zâhîr olduğunda, rahmet olan nimet, nigmetin (azap) aynısı, azap olan nigmet de nimetin aynısı olur. Bunların her biri Zâtın sıfatlarda ve sıfatların eserlerinde zuhûr etmesine itibarladır. Dolayısıyla

mertebesine nüzûl ettim. İzzet sahibi Allah'ın: "Ben gizli bir hazine idim. Bilinmeyi sevdim ve bilineyim diye mahlûkâtı yarattım" sözü buna işaret etmektedir. Sonra özel bir zuhûr yerinde taayyün ettim fakat sen Beni müşâhede etmedin."

Kul der ki: "Ya Rabbi! Seni nasıl müşâhede edeyim?! Sen mekândan, sınırlandırılmaktan münezzehsin!" İzzet sahibi Allah: "Allah, arkalarından onları kapsayıcıdır" (Burûc, 20) âyet-i kerîmesiyle buna işaret etmektedir.

Sonra Allah-u Teâlâ der ki: "Bilmez misin Benim mutlak varlığım bütün taayyünlerle (belirmeler) taayyün (belirme) eder. Mukayyet (kayıtlı) olan da mutlakın (kayıtsız olanın) aynısıdır. Her bir taayyünde (belirme) mutlaklık vardır. Şayet bunu müşâhede etseydin, şüphesiz Beni de müşâhede ederdin."

Allah-u Teâlâ buyurur: "Ben, gıdalanmaktan ve başkasına ihtiyaç duymaktan ihtiyaçsız yedirenim. Fakat tecellî ettim ve özel bir zuhûr yerinde zuhûr ettim. Sen ise gelen gaybî sırları Bana teslim etmedin."

Sonra kul der ki: "Sen âlemlerin Rabbisin. Nasıl onları Sana teslim edeyim ki?! Sen hayır ve sınırlandırılmaktan tertemizsin."

Sonra Allah-u Teâlâ der ki: "Bilmez misin şayet bu gaybî gıdaları o özel zuhûr yerine teslim etseydin, Bana teslim etmiş olurdun. Çünkü hakikat Benim hakikatimdir."

Nitekim İzzet sahibi Allah: "Muhammed'i vechimin nurundan yarattım" sözü ile, İzzet sahibi Allah'ın Sevgilisi (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem) de: "Ben, Allah('ın nurun)danım, müminler de Ben(im nurum)dandır" sözü ile buna işaret etmektedir.

Zâtın, vâhidîyyet hükmüyle zuhûr ettiği her şey, diğerinin aynısıdır. Fakat bu vâhidî tecellîye göredir; yoksa her bir hak sahibinin hakkını vermek olan ilâhî tecellîye göre değil. Bkz. Tahânevî, Muhammed b. Ali, "Keşşâfu Istulâhâtü'l-Fünûn", VÂHİDİYYET mad. c. 2, s. 1750.

Beyt:

İbadetimiz farklı, senin güzelliğın tektir,

Her biri o güzelliğe işaret etmektedir.

Allah-u Teâlâ der ki: “Ey insanoğlu! Ben, içmekten münez-zeh hakîki içecek sunanım. Fakat özel bir zuhûr yerine taayyün ettim de sen Bana hakîki ilimlerin suyunu içirmedin.”

Ardından kul şöyle der: “Sen âlemlerin Rabbisin, ben Sana nasıl su içirebilirim ki?!” Sonra İzzet sahibi Allah der ki: “Bilmez misin, özel bir taayyünle taayyün etmiş şu susamış içirseydin manen Bana su vermiş olurdun.” Bu hadis-i kudsînin diğer sırlarını da buna kıyas et.

17.HADİS

يَا عِبَادِي كُلُّكُمْ ضَالٌّ إِلَّا مَنْ هَدَيْتُهُ، فَاسْتَهْدُونِي أَهْدِكُمْ، يَا عِبَادِي كُلُّكُمْ جَائِعٌ إِلَّا مَنْ
أَطْعَمْتُهُ، فَاسْتَطْعِمُونِي أَطْعَمَكُمْ، يَا عِبَادِي كُلُّكُمْ عَارٍ، إِلَّا مَنْ كَسَوْتُهُ، فَاسْتَكْسُونِي أَكْسِكُمْ

“Kullarım! Benim doğru yolu buldurduklarım hariç hepiniz yolunuzu kaybeden kimselersiniz. O yüzden Ben’den doğru yolu bulmayı isteyin ki sizi doğru yola ulaştırayım. Kullarım! Benim yedirdiklerim hariç hepiniz aç kimselersiniz. O yüzden Ben’den sizi yedirmemi isteyin ki sizleri yedireyim. Kullarım! Benim giyindirdiklerim hariç hepiniz çıplak kimselersiniz. O yüzden Ben’den giyinmeyi isteyin ki sizleri giyindireyim.”

Hisse: Kullarım! Müsemmâsının aynısı olan el-Hâdî ismine mazhar olanlar hariç hepiniz nefsanî karanlıklara düşen kimselersiniz. Kullarım! Müsemmâsının aynısı olan el-Mün’im (Nimet veren) ismine mazhar olanlar hariç hepiniz aç kimselersiniz. Kullarım! Müsemmâsının aynısı olan es-Sâtir (Örten) ismine mazhar olanlar hariç hepiniz çıplak kimselersiniz. Bütün hadis-i kudsîlerde bir takım sırlar vardır ve hepsinin ayrınıtısına girmek şart değildir.

18.HADİS

مَنْ عَرَفَنِي طَلَبَنِي، وَمَنْ طَلَبَنِي وَجَدَنِي، وَمَنْ أَحَبَّنِي فَكَلَّمَنِي، وَمَنْ أَحَبَّنِي فَقَتَلْتُهُ، وَمَنْ قَتَلْتُهُ فَعَلِيَّ دِينَهُ، فَأَنَا دِينُهُ

“Beni bilen Beni ister, Beni isteyen Beni bulur, Beni bulan Beni sever, Beni sevenin canını alırım, canını aldığımın diyeti Benim üzerimedir.”

Hisse: Beni gözlemlen bilen, fenâ ve mücadele ile Beni ister. Fenâ ile Beni isteyen Beni bekâ ile bulur. Bekâ ile Beni bulan Zâtî muhabbetle Beni sever. Beni Zâtî muhabbetle sevene Varlığımın nuruyla tecellî ederim ve onun fiilleri Fiillerimin, sıfatları Sıfatlarımın ve zâtı Zâtımın nuruna gark olur.

19.HADİS

أَنَا عِنْدَ مُنْكَسِرَةٍ قُلُوبِهِمْ لِأَجْلِي

“Ben, Benim için kalpleri kırık olanların yanındayım.”

Hisse: Kalbin kırılmasından maksat, varlığın fenâsıdır. İzzet sahibi Allah sanki şöyle buyurmaktadır: Benim için nefsini yok et (fenâ) ki, seni Kendimle bekâya erdireyim.

20.HADİS

مَنْ لَمْ يَرْضَ بِقَضَائِي، وَلَمْ يَصْبِرْ عَلَيَّ بِلَائِي، وَلَمْ يَشْكُرْ عَلَيَّ نِعْمَائِي، فَلْيَطْلُبْ رَبًّا سِوَايَ

“Benim kazâma razı olmayan, verdiğim belâyâ göğüs geremeyen ve iyiliğime şükretmeyen, Ben'den başka bir Rabb arasın.”

Hisse: Bilesin ki, Mutlak Rubûbiyyet, husûsi bir zuhûr yerinde, Celâlî isimler vasıtasıyla belâyı ve Cemâlî isimler vasıtasıyla iyiliği birleştirmeyi gerektirir. İzzet sahibi Allah sanki

şöyle buyurmaktadır: Her kim husûsi bir zuhûr yerinde Celâlî ve Cemâlî isimler vasıtasıyla belâ ve iyiliğin her ikisini de birleştiren Mutlak Rabb'den razı olmazsa, bir sıfatı bulunup bir sıfatı bulunmayan, bir hükmü geçerli olup bir hükmü geçerli olmayan mukayyet bir Rabb arasın. Çünkü Ben bütün sıfatları bir araya getirmiş olan Allah'ım.

21. HADİS

مَنْ ذَكَرَنِي فِي نَفْسِهِ ذَكَرْتَهُ فِي نَفْسِي، وَمَنْ ذَكَرَنِي فِي مَلَأِ ذَكَرْتُهُ فِي مَلَأِ خَيْرٍ مِنْهُ

“Beni kendi kendine zikredeni Ben de kendi kendime zikrederim. Beni bir topluluk içinde zikredeni Ben de ondan daha hayırlı bir topluluk içinde zikrederim.”

Hisse: Zikirden maksat, başkalarından uzak olmaktır. İzzet sahibi olan Allah sanki şöyle buyurmaktadır: Kulum! Beni fiiller, sıfatlar ve zâtı terk ederek zikredersen, seni mutlak vahdetle zikrederim. Beni bunlardan her biriyle zikredersen, seni daha hayırlı olan İsimlerim, Fiillerim ve Sıfatlarımla zikrederim.

22. HADİS

وَجَبْتُ مَحَبَّتِي لِلْمُتَحَابِّينَ فِيَّ، وَالْمُتَجَالِسِينَ فِيَّ، وَالْمُتَزَاوِرِينَ فِيَّ

“Muhabbetim/Sevgim, birbirlerini Benim için sevenlere, oturanlara ve ziyaret edenlere vaciptir.”

Hisse: Muhabbetten maksat, Zâtî muhabbettir. İzzet sahibi Allah sanki şöyle buyurmaktadır: Kullarım! Birbirinizi Benim varlığımın nurundan dolayı sevdiğinizde, oturduğunuzda ve ziyaret ettiğinizde, Bana gereken size Zâtî muhabbetle tecellî etmektir. Dolayısıyla müminin bu üç gruptan (Birbirlerini Allah için sevenler, Allah için birbirleriyle oturanlar ve Allah için birbirlerini ziyaret edenler.) olması gerekir ki, Zâtî muhabbete mazhar olabilsin.

23. HADİS

لَوْلَا مَنْ شَهِدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُخْلِصًا لَسَلَّطْتُ جَهَنَّمَ عَلَى أَهْلِ الدُّنْيَا، وَلَوْلَا مَنْ يُعْبُدُنِي
مَا أَمَهَلْتُ مَنْ يُعْصِيَنِي طَرْفَةَ عَيْنٍ

“Şayet ihlâslı bir şekilde Allah’tan başka hiç bir ilâh olmadığına şehâdet eden bir kimse olmasaydı, dünyadakilere cehennemi musallat ederdim. Şayet Bana ibâdet eden bir kimse olmasaydı, Bana âsî olan birine bir an bile mühlet vermezdim.”

Hisse: Bilesin ki, Hakikat-i Muhammediyye bütün hakikatlerin aslı olunca, ondan olan her bir hakikat O’nun zuhûr yeri olmuştur. Nitekim Allah’ın Sevgilisi (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem): “Çocuk, babanın sırrıdır” ve “Mümin, müminin aynasıdır” sözleriyle buna işaret etmektedir. Allah-u Teâlâ da el-Mümin’dir. Dolayısıyla Kutub ve Gavs’ın şehâdeti insanlardan her birinin şehâdeti, O’nun ibâdeti insanlardan her birinin ibâdetidir. Bundan dolayı Allah-u Teâlâ insanlığa cehennemi musallat etmemektedir.

İzzet sahibi Allah’ın Sevgilisi (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem): “Yeryüzünde Allah Allah diyen bir kimse kalmayıncaya kadar kıyâmet kopmaz” hadis-i şerifiyle buna işaret etmektedir. Her ne kadar husûsi tek bir zuhûr yerinde toplanmaları mümkün olsa da, kâmil şehâdetin zuhûr yerinin kâmil ibâdetin zuhûr yerinden gayrı olması da mümkündür.

24. HADİS

مَا وَسَعَنِي أَرْضِي وَلَا سَمَائِي وَلَكِنْ وَسَعَنِي قَلْبُ عَبْدِي الْمُؤْمِنِ التَّقِيِّ النَّقِيِّ الْوَدَّاعِ

“Beni yerim, göğüm almaz, fakat temiz, takvalı ve selim olan mümin kulumun kalbi alır.”

Hisse: Allah-u Teâlâ bütün İsim ve Sıfatlarıyla yere ve göğe tecellî eder, belki de hepsiyle Allah’tan gayrısının köleliğinden kurtulmuş ve Nurların Nurunun okyanusuna dalmış kulun

kalbine tecellî eder. Çünkü Âdem, Cemâl ve Celâl isimlerinin mazharı, Âdem'den gayrisi ise Rabbânî İsimlerin bazısının mazharıdır.

Dolayısıyla insanoğlunun takvalık, saf paklık ve tertemizlikle vasıflanması gerekir ki, Hakk Sübhânehû ve Teâlâ bütün isimleriyle ona tecellî etsin.

25. HADİS

مَنْ تَقَرَّبَ إِلَيَّ بِشِبْرِ تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ ذِرَاعًا، وَمَنْ تَقَرَّبَ إِلَيَّ ذِرَاعًا تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ بَاعًا، وَمَنْ أَتَانِي - يَمْشِي أَتَيْتُهُ هَرْوَلَةً - وَفِي رِوَايَةٍ: أَهْرُولُ

“Kim Bana doğru bir karış yaklaşırsa, Ben ona bir arşın yaklaşırım. Kim Bana doğru bir arşın yaklaşırsa, Ben ona bir arşın yaklaşırım. Kim bana yürüyerek gelirse, Ben ona koşuşturur bir şekilde (koşuşturarak) gelirim.”

Hisse: Kim, zâhirî beş duyu kuvveti ve bâtinî beş duyu kuvvetinin tümüyle Ehadiyyet Zâtına yakınlaşırsa, Ben de ona bütün İsimlerim, Fiillerim ve Sıfatlarımla tecellî ederim. Eğer bu şekilde yaklaşmazsa Ben de tecellî etmem.

26. HADİS

كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا فَأَخْبَيْتُ أَنْ أَعْرِفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِأَعْرِفَ

“Ben gizli bir hazine idim. Bilinmeyi sevdim ve bilineyim diye mahlûkâtı yarattım.”

Hisse: Hazine, mücevher gibi olan Zâtî İsimleri, inciler gibi olan Sıfat ve Fiil İsimlerini içeren gizli bir sırdan ibârettir. Yaratmak ise, ruhların kaynağı olan Hakikat-i Muhammediyye'den ibârettir. İzzet sahibi Allah'ın Sevgilisi (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem): “Allah-u Teâlâ'nın yarattığı ilk şey Benim ruhumdur. Allah-u Teâlâ'nın yarattığı ilk şey Benim nurumdur. Allah-u Teâlâ'nın yarattığı ilk şey kalemdir. Allahu Teâlâ'nın yarattığı ilk

şey Benim aklımdır” sözü ile buna işaret etmektedir. Çünkü bilesin ki, bunlardan her biri bizzat ilktir, fakat itibârî olarak farklıdır. Mesela mümkün mahiyetlerin kendisiyle hayat bulmasına nisbetle ruh, Muhammedî varlığın kendisiyle gerçekleşmesine veya nurların kaynağı olmasına ya da nefsânî bulanıklıklardan arı temiz pak olmasına nisbetle nur, kâmil kalp ve ruhlara marifetleri atması ve manaları nakşetmesine veya Allah’tan gayri her şeyin (kâinât) sûretlerinin başlangıcı olmasına nisbetle kalem, zâtıyla akledebilmesine nisbetle de akıldır.

Beyt:

Muhammed’in nuru milyonlarca dal oldu,

Cümle âlemin her köşesinde bulundu.

Şiblî (Rahimehullah) der ki:

Ettin mi Muhammed’in rûhâniyyetini müşâhede,

Muhammed’den gayrısı olur mu O’na yöneldiğinde.

İzzet sahibi Allah’ın Sevgilisi (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem): “Âdem ve diğerleri Benim sancağım altındadırlar ve bunda övünmek yoktur” hadis-i şerifiyle buna işaret etmektedir. O en korkunç gün olan kıyâmet günü Peygamberler, Efendimiz’e (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem) ilticâ ederler. Dolayısıyla diğer bütün peygamberlerin de, Rahmân Teâlâ’nın Arşı olan Muhammed’e (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem) îman etmeleri kaçınılmazdır. İzzet sahibi Allah: “Sâd! Kur’ân’a yemin olsun” (Sâd, 1) âyet-i kerîmesiyle buna işaret etmektedir. Ey akleden kimse! Bu âyetin yorumuna dair söyleyeceklerime kulak ver. Şöyleki: “Sâd”dan maksad, gece ve gündüzün olmadığı zamanda Rahmân’ın Arşı’nın üzerinde bulunduğu Mekke’de bir dağdır. Yani, Muhammed’in kalbi nefis dünyasında olduğunda, gecededir. Üzerine Ruh güneşi doğduğunda, gündüzde olur. Şayet Zâtî tecellî olsaydı ne gece kalırdı ne de gündüz. Nitekim: “Allah katında ne sabah vardır ne de akşam” denilmiştir. O yüzden bilesin ki, Mekke’deki dağdan maksat Hz. Peygamberin

mübârek bedeni, Rahmân'ın Arşından maksat da Rahmânî tecellilerin mahalli olan Muhammed'in kalbidir.

Muhabbet, Ehadiyyetten a'yân-ı sâbite (*A'yân-ı Sâbite, arapçada; "değişmez aylar/özler" demektir. Varlıkların Allah (Celle Celâlühü)'ün ilminde sabit olan ezeli hakikatları. Varlık âlemine çıkmadan önce Allah'ın bunlar hakkındaki ilmi. Bkz. Cebecioğlu, ETHEM, a.g.e, A'YÂN-I SÂBİTE mad.*) üzerine doğan nurdan ibârettir. Nitekim Allah'ın Sevgilisi (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem): "Allahu Teâlâ, mahlûkâtı karanlıkta yarattı, sonra Nûrundan serpti..." hadis-i şerifiyle buna işaret etmekteydi.

Beyt:

*Aşk, memleketinden çıktı sefere,
Bütün mertebeleri aştı geçti,
Varlık sahrasında dolaştı ve sonra
Tüm yokluk gizliliği de bıraktı arkasında.*

27. HADİS

يَا ابْنَ آدَمَ! أَخْرِجْ حُبَّ الدُّنْيَا مِنْ قَلْبِكَ، فَإِنِّي لَا أَجْمَعُ بَيْنَ حُبِّي وَحُبِّ الدُّنْيَا فِي قَلْبٍ
وَاحِدٍ أَبَدًا

"Ey insanoğlu! Kalbinden dünya sevgisini çıkarasın. Çünkü Ben, bir kalpte dünya sevgisiyle Benim sevgimi asla bir arada bulundurmam."

Hisse: Dünya sevgisinden maksat, zulmettir. İzzet sahibi Allah sanki şöyle buyurmaktadır: Zulmetten çık ki, muhabbetimin nuruyla sana tecellî edeyim ve dünya sevgisi sebebiyle ölü olan kalbini dirilteyim. İzzet sahibi Allah'ın Sevgilisi (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem): "Ölülerle oturma!" buyurarak buna işaret etmiştir. Kendisine: "Ey Allah'ın Rasûlü! Ölüler de kimdir?" diye sorulduğunda, Efendimiz (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem): "Zenginlerdir" diye buyurmuştur. Dolayısıyla mükellef kulun Allah-u Teâlâ'nın: "O'na vesile arayın" (Mâide, 35)

âyetinin gereğiyle amel etmek için ölmeden önce ayaklarını zulümâtтан nûra çıkarması gerekir. İzzet sahibi Allah'ın Sevgilisi (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem): "Önce dost, sonra yol" sözüyle buna işaret etmektedir.

Beyt:

Ey günahkâr! Ümidini kesme,

Çünkü Allah Raûf'tur Raûf.

Hazırlıksız yola asla düşme,

Çünkü yol mahûftur mahûf.

28. HADİS

يَا ابْنَ آدَمَ! اصْبِرْ وَتَوَاضِعْ أَرْفَعُكَ، وَاشْكُرْ لِي أَرْزُكَ، وَاسْتَغْفِرْ لِي أَرْحَمَكَ، وَصِلْ رَحِمَكَ
أَرْزِدْ فِي عَمْرِكَ، وَأَطْلُبْ مِنِّي الْعَاقِبَةَ بِطَوْلِ الصَّمْتِ. وَأَعْلَمْ أَنَّ السَّلَامَةَ فِي الْوَحْدَةِ، وَالْإِخْلَاصَ
فِي الْوَرَعِ، وَالزُّهْدَ فِي التَّوْبَةِ، وَالْعِبَادَةَ فِي الْعِلْمِ، وَالْفَنَاءَ فِي الْقِنَاعَةِ

"Ey insanoğlu! Sabret ve tevazulu ol ki seni yücelteyim. Bana şükret ki artırayım. Benden af dile ki seni affedeyim. Akrabalık bağlarını gözet ki ömrünü uzatayım. Benden uzun süreli suskunluklarla âfiyet iste. Bilesin ki kurtuluş yalnızlıkta, ihlâs verâda, zühd tövbede, ibâdet ilimde ve fenâ kanaattedir."

Hisse: Bilesin ki Hakk Sübhânehû ve Teâlâ sanki şöyle buyruyor: Kul dünyada Benim ahlâkımla ahlâklanır, fakirlik ve miskinliği tercih ederse, Ben de ona âhirette Varlığımın nuru ile tecellî ederim ve ona her şeye gücü yeten, her şeyin sahibi olan Allah'ın katında (boş söz ve günah bulunmayan) hak bir oturma yeri veririm. İsimlerimden dolayı Bana şükrettiğinde, Sıfatlarımla ona tecellî ederim. Diğerlerini de buna kıyas et. Fiillerin, sıfatların ve zâtın günahlarından dolayı Benden af dilediğinde, onu Zâtımın, Sıfatlarımla ve Fiillerimin nuruyla örterim. Nitekim: "Senin varlığın, hiç bir günahla karşılaştırılmayacak kadar gûnahtır" denilmiştir. Ruhların babası, eşyânın esası Hakikat-i Muhammediyye'ye ulaştığı zaman,

kavuşmamın nuru ile ona tecellî ederim ki, bu âfiyetin ta kendisidir.

Hadis-i kudsînin tamamını beyan etmeye gerek yoktur.

29. HADİS

يَا ابْنَ آدَمَ! إِذَا كَانَتْ الْأَمْرَاءُ بِالتَّجْبِيرِ وَالتَّكْبِيرِ عَلَى خَلْقِي، وَالْعَامَّةُ بِالمُعْصِيَةِ، وَالْعُلَمَاءُ بِالْحَسَدِ، وَالْقُرَاءُ بِالْغَفْلَةِ، وَالتَّجَارُ بِالْخِيَانَةِ، وَالصَّنَاعُ بِالْغَشِّ، وَالْعُبَادُ بِالرِّيَاءِ، وَالْأَغْنِيَاءُ بِالْكِبْرِيَاءِ، وَأَمْنَعُ الزُّكَاةِ، وَالْفُقَرَاءُ بِالْكَذِبِ فَأَيُّ مَنْ طَلَبَ الْجَنَّةَ؟

“Ey insanoğlu! Sultanlar ahâliye karşı zorba ve gaddar olduklarında, halk günaha daldığında, âlimler haset ettiklerinde, Kur’ân okuyanlar gafletle okuduklarında, tâcirler hâinlik ettiğinde, sanatkârlar aldattığında, âbidler gösteriş için ibâdet ettiklerinde, zenginler hem kibirli olup hem de zekat vermediklerinde, fakirler de yalan konuştuklarında, hani cenneti isteyenler nerede?!”

Hisse: Ey akıllı kimse! İzzet sahibi Allah’ın buyruğunu düşündüysen şu fakirin dilinden yorumunu da dinle şimdi! Hakk Sübhânehû ve Teâlâ sanki şöyle buyurmaktadır: Kullarıma Celâl isimleriyle tecellî ettiğimde, yeryüzünde Cemal isimlerinin mazharları bulunmaz. Dolayısıyla cennet nasıl istenir ki?!

Sultanlardan maksat nefsânî kuvvetler, halktan maksad rûhânî kuvvetler, âlimler ve Kur’ân okuyanlardan maksat aklî kuvvetler, tâcirler ve âbidlerden maksat her iki kısımdan da kalbî kuvvetler, zenginler ve fakirlerden maksat her iki kısımdan da sırrî kuvvetler olması mümkündür. Bunu anlayasın. Durum böyle olunca Zât’ın cenneti olan ruh cennetini isteyen bulunmuyor. İzzet sahibi Allah’ın Sevgilisi (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem): “Allah’ın öyle bir cenneti vardır ki orada ne hûrîler, ne köşkler, ne sütten nehirler, ne de baldan nehirler vardır” sözü ile buna işaret etmektedir.

30.HADİS

يَا ابْنَ آدَمَ! إِنَّكَ لَا تَخْلُصُ عَمَلَكَ حَتَّى تَذُوقَ أَرْبَعَةَ: مَوْتِ أَحْمَرَ، وَمَوْتِ أَبْيَضُ، وَمَوْتِ أَصْفَرَ، وَمَوْتِ أَسْوَدَ. فَأَمَّا الْمَوْتُ الْأَحْمَرُ فَاحْتِمَالُ الْجَفَاءِ، وَأَمَّا الْمَوْتُ الْأَبْيَضُ فَطُولُ الصَّمْتِ، وَأَمَّا الْمَوْتُ الْأَصْفَرُ فَطُولُ الْإِعْتِبَارِ، وَأَمَّا الْمَوْتُ الْأَسْوَدُ فَمُخَالَفَةُ الْهَوَى، إِنَّ الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ

“Ey insanoğlu! Amelini şu dört şeyi tatmadan ihlâslı bir şekilde yapamazsın: Kızıl ölüm, beyaz ölüm, sarı ölüm ve kara ölüm. Kızıl ölüm sıkıntıya göğüs germek, beyaz ölüm devamlı suskun olmak, sarı ölüm devamlı ibret nazarıyla bakmak, kara ölüm nefsin hevâ ve arzularına aykırı davranmaktır.

Allah yolundan alıkoyanlar için çok şiddetli pek büyük bir azab vardır.”

Hisse: Amelden maksat kalbî, rûhî ve sırrî ameldir. İzzet sahibi Allah sanki şöyle buyurmaktadır: Kulum bu ölümlerin şerbetini tatmadığı müddetçe Allah katında makbul kâmil bir mümin olamaz. Dolayısıyla müminin sıkıntı, suskunluk, ibret ve nefsin hevâsına muhalefet şerbetini içmesi gerekir ki bunlardan olan her bir amelini ihlâslı bir şekilde yapsın ve Hakîkî Varlık'ta fenâyı hak etsin.

Beit:

Yâr o kimsedir ki yârin cefâsına sabreder,

Yârin rızası uğruna kendi rızasını terkeder.

Suskunluk, açlık, uzlet ve dâima zikir,

Kâmil olmayanları kemâle erdirir.

Nitekim İzzet sahibi Allah: “İbret alın...” (Haşr, 2) âyetiyle buna işaret etmektedir.

31.HADİS

يَا ابْنَ آدَمَ! مَا لَمْ تَعْمَلْ لِي فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ عَلَيْكَ يَكْتُبُونَ مَا تَقُولُ وَتَفْعَلُ، وَالْأَرْضُ تَشْهَدُ عَلَيْكَ بِمَا تَعْمَلُ عَلَيْهَا، وَالسَّمَاءُ تَشْهَدُ عَلَيْكَ بِمَا تُصْعَدُ عَلَيْهَا، وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ تَشْهَدَانِ عَلَيْكَ بِمَا تَشَاهِدَانِ مِنْكَ، وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا فَهُوَ مُطَّلِعٌ عَلَيْكَ وَهُوَ أَعْلَمُ بِخَطَرَاتِ قَلْبِكَ وَمَا تَوَسَّوَسَ بِهِ نَفْسُكَ

“Ey insanoğlu! Meleklerim gece gündüz ne dediğini ne yaptığını yazarak seni takip etmektedir. Yer, üzerinde yaptıklarına dair sana şahit olacak. Gök kendisine neler yükselttiğine dair sana şahit olacak. Güneş ve ay, senden gördüklerine şahit olacak. Şahit olarak Allah yeter. O, sana vâkıftır. Nitekim O, senin kalbinden geçenleri ve nefsinin sana verdiği vesveseleri en iyi bilendir.”

Hisse: Meleklerden maksat, Hakk Sübhânehû ve Teâlâ'nın Cemâl ve Celâl sıfatının mazharlarıdır. Gece nefsin rûha galebe çalması zamanındaki nefsin zulmeti, gündüz ise rûhaniyyetin nefse galebe çalması zamanındaki kalbin nûrudur. Yer, insânî bedendir. Yerden maksat nefsânî yer olması da mümkündür. Gökten maksat ruhların semâlarıdır. Güneş ruhun güneşi, ay kalbin ayıdır. İzzet sahibi Allah sanki şöyle buyurmaktadır: Ey insanoğlu! Gizli ve âşikâr her şeyi bilen Allah'tan kork! Sözlerine ve amellerine bakan cismânî ve rûhânî kuvvetlerden utan! Allah-u Teâlâ'nın Kitab'ı ve Rasûlüllah'ın (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem) sünnetiyle iç dünyanı imar etmekle meşgul ol. Nûrânî sebeplerle iç dünyanı imar ettiğinde, Cemâlimin isimleriyle sana tecellî ederim ve latîf olan emârelere mazhar olursun.

32.HADİS

يَا ابْنَ آدَمَ! لَا تَلْعَنُوا الْمَخْلُوقِينَ فَتَرْجِعَ اللَّعْنَةُ عَلَيْكُمْ

“Ey insanoğlu! Yarattılmışlara lânet etmeyin, lânet size dönebilir.”

Hisse: Lânetten maksat, rahmetten uzaklaştırılmaktır. İzzet sahibi Allah sanki şöyle buyurmaktadır: “Allah size lânet etsin” diyerek insan, cin veya başka bir şey olsun mahlûkâta sövmeyin. Eğer bu şekilde söverseniz İblis ve avânesi gibi size de el-Mudill (Delâlete düşüren) ismiyle tecellî ederim.

Bundan dolayı İmam Gazâlî (Rahimehullah) şöyle demiştir: Şeytana lânet etmeyin! Yoksa kıyâmet günü sizden hak iddiasında bulunur. Buradan anlaşıldı ki mahlûk/yaratılmış olan bir şey Cemâlî ve Celâlî isimlerin mazharları, aksine Cemâlî ve Celâlî Sıfatların sırrının ta kendisidir.

Beyt:

*Her parça (cüz) bütünün (küllün) aynısıdır,
Öyleyse bütün tamamıyla cüzlerden ibarettir.*

Dolayısıyla Allah’a muhtaç olan kulun her şeyi Hakk Sübhânehû ve Teâlâ’dan gelen müşâhedeli bir bilgi ile bilmesi gerekir. Nitekim İzzet sahibi Allah: “De ki: Her şey Allah katındadır” (Nisâ, 78) âyet-i kerîmesiyle buna işâret etmektedir.

33.HADİS

تَجُوعُ تَرَانِي، تَجَرَّدُ تَصِلُ

“Aç kalırsan beni görürsün, her şeyden soyutlanırsan vâsıl olursun.”

Hisse: Açlıktan maksat sadece bedenî açlık değildir. İzzet sahibi Allah sanki şöyle buyurmaktadır:

Fiilî ve Sıfâtî gelen şeylerden aç ol ki, keyfiyetsiz ve mekânsız bir şekilde Zâtının nurunu görebilesin. Nûrânî ve zulmânî alâkalardan sıyrıl ki, Zâtıma ulaşabilesin.

34.HADİS

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ حِصْنِي، مَنْ دَخَلَ حِصْنِي أَمِنَ مِنْ عَذَابِي

“Lâ ilâhe illallâh, Benim kalemdir. Her kim Benim kaleme girerse, azabımdan emîn olur.”

Hisse: Kul, Zâtî ismimin nuruyla kendini koruyunca, Celâl İsmimin tecellîsine uğramaktan güvende olur. Allah-u Teâlâ'nın Sıfatlarının isimlerinin nuruyla da korunması mümkündür. Çünkü Allah'ın Zât ismi, fiilî olsun sıfâtî olsun bütün isimleri cem edicidir.

Kaleden maksat, telkîn ehlinin (*Telkîn ehli: Zikir telkîn eden şeyh, mürşid.*) olması da mümkündür. İzzet sahibi Allah: “Zikir ehline sorun” (Nahl, 43) âyet-i kerîmesiyle buna işaret etmektedir.

Kaleden maksat, zikir halakası olması da mümkündür. İzzet sahibi Allah'ın Sevgilisi (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem): “Allah'ı zikreden halakalarda bir an oturmak, bin sene ibâdet etmekten daha hayırlıdır...” hadisiyle buna işaret etmektedir.

35.HADİS

مَنْ قَنَعَ اسْتَعْنَى، وَمَنْ تَرَكَ الْحَسَدَ اسْتَرَاحَ، وَمَنْ تَرَكَ الْحَرَامَ تَخَلَّصَ لَهُ دِينُهُ، وَمَنْ تَرَكَ
الْغَيْبَةَ ظَهَرَ مُحِبَّةٌ وَتَوَفَّرَتْ حَسَنَاتُهُ، وَمَنْ اعْتَزَلَ عَنِ النَّاسِ سَلِمَ مِنْهُمْ، وَمَنْ قَلَّ كَلَامُهُ كَلَمَهُ
عَقْلُهُ، وَمَنْ رَضِيَ بِالْقَلِيلِ مِنَ الرِّزْقِ فَقَدْ وَثِقَ بِمَا عِنْدَ اللَّهِ

“Her kim kanaatkâr olursa, başkasına ihtiyaç duymaz. Her kim hasedi terkederse, rahatlar. Her kim haramı bırakırsa, dini kurtulur. Her kim giybeti terkederse, muhabbet ortaya çıkar ve iyilikler çoğalır. Her kim insanlardan uzak durursa, insanlardan emîn olur. Her kim az konuşursa, aklı ona konuşur. Her kim rızık azına râzı olursa, Allah katındakine güvenmiş olur.”

Hisse: Biliniz ki, bu hadis-i kudside kalbin evrelerine işaret vardır. Feyyâz (Son derece feyiz veren) Allah'ın feyzine muhtaç

olan Şu fakirden kısaca hadis-i kudsîden çıkan neticeleri dinleyiniz.

İzzet sahibi Allah sanki Şöyle buyurmaktadır: Kulunun kalbinin evrelerinden her biri, ismi geçen özelliklerden her birini karakterize etmediği müddetçe kâmil insan olamaz.

Hadis-i kudsîden anlaşılıyor ki, kul halktan Hakka yürümeyi murat ettiğinde yemesinde, içmesinde ve giyiminde kanaatkâr olması gerekir. Bunlardan az bir Şeye kanaat ederse Allah'ın el-Ğaniyy (ok zengin) ismine mazhar olur. Kanaat etmezse, bu isme mazhar olamaz. Dolayısıyla tövbe eden bir nefsin evvelâ kanaat karakterine bürünmesi gerekir ki hayvânî Őehvetlerden ve tabiî olarak bulunulan alçak mertebelerden, hazine ve sırların menbaı olan kalbe çıkabilsin. Mürid bu halden çıkınca, kendisine gözünü gönlünü açacak nurlar tecellî eder. Müride bu nurlar tecellî edince, bu gözle onlara bakar ve kalbinde bir muhabbet peydâ olur. Böylece kendisine ancak kalp gözünün açılmasını sağlayan el-Fettâh ismiyle müyesser olabilecek Levvâme²² mertebesini elde eder. Dolayısıyla bu makamda huzur bulana kadar haset besleyen bir kalp olmaması gerekir. Aksi takdirde kalp huzura erişemez, bilâkis Levvâmeden talep mertebesine geri döner.

Sâlik (Tarikat yolcusu), gözünü gölünü açan nurlar ve diğerlerinin seyrini bizâtihi tamamlayınca, sıfâtî olan cennetin seyri tecellî eder. İlâhî ve Sıfâtî isimlerin tecellîlerinin mazharı meydana gelinceye kadar kerâmet ve irfan kapıları

22 Nefs-i Levvâme, "kınayıcı nefis" anlamına gelen arapça bir ifâde. Tasavvufî olarak, kalbin nuru ile bir parça nurlanmış, o nur ölçüsünde uyanıklık kazanmış nefistir. Levvâme sıfatını alan nefis, yaptığı kötü işlerin farkındadır; yani, gafletten bir parça sıyrılmıştır. Bu yüzden kendisini kanar, onları yapmak istemez. Ancak yeterince olgunlaşmadığı için onları yapmaya devam eder. Bununla birlikte, bir takım iyileşmeler mevcuttur. Yüce Allah'a doğru seyreten (ilâllâh) nefsin yeri, Berzah âlemidir. Sevgi halinde bulunur, Hz. Peygamber (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem)'in davranışlarını örnek alır. Levvâme'de, nefsin bazı sıfatları aynen bulunur. İyileşme, kötü olan yönün eleştirilmeye başlanmasıdır. Bu durumda, Kur'ânî emirlere saygı ve bağlılık artmıştır. Namaz, oruç, sadaka vermek gibi salih amellerde fazlalaşma görülür. Amellerini Allah için yapar, ancak bunun böyle olduğunu, hal-kan da bilmesini ister. Artuk nefis bu vasfıyla tevbekârdır.

açılır. Bu tecellilerden her biri zuhûr edince Mülhime²³ nefis, Allah-u Teâlâ'nın aşıklarına haram kıldığı nefsânî ve şeytânî temâyüllerden kurtulur. Sâlik, seyr-i alallâhî²⁴ tamamlayınca, Esmâ ve Sıfât sırrı ortaya çıkana kadar garîb bir seyirden sonra acâib bir seyir tecellî eder. Sonra mânevî Mûsâ, ledün ilmine sahip Hızıra kavuşur. Bize de dışarıdan görüldüğü kadarıyla öze hitap edecek şekilde kısaca aralarındaki kıssayı anlatmak gerekti. Çünkü insan (hakîkatte), âlem-i kebîrdir . Bu kıssanın yorumuna dair şu fakire kulak veriniz. Evvelâ burada Mûsâ'dan maksat, insânî ruhtur. Hızırdan maksat kayıtsızlık (mutlaklık) deryası ile sıfatlar deryası arasında bulunan ledün ilminin menbaı olan velâyet nurudur. Yûşâ b. Nûn ise sultânî akıldır. İkisinin bardağı kalp, balıkları ise Mûsa (Aleyhisseam)'ın Cebrâil'in (Aleyhisselam) izni ile almış olduğu ilmî hakîkattir. Cebrâil, Hakk Sübhânehû ve Teâlâ'nın inâyet nurudur. Nefs-i emmârenin elde etmeyi murat ettiği gemi ise varlık gemisidir. Hevâ ve hazinelerden ortaya çıkan iki küçük çocuk, Rabbânî Hikmettir. İki yetim, kalp ve ruh çocuklarıdır. Dolayısıyla seyrî, seyr-i maallâha²⁵ kavuşan sâlikin, ayakları Zâtî muhabbet zincirleriyle Ceberût'tan çıkana kadar, berzâh (ceberût) seyrine ve gözünden gizlenen melekût seyrine iltifat etmemesi gerekir.

Sâlik, buradan Hakk Sübhânehû ve Teâlâ'nın cezbesiyle çıkıp Lâhût²⁶ nuru zâhir olunca fenâ ve bekâ olur.

23 Nefs-i Mülhime, ilham ve keşfe nail olan nefis, iyiyi kötüden ayıran irâdeye denir. Bu, nefsin ulaştığı üçüncü makamdır. Bu, bir iyileşme derecesidir. Artık nefis, sevabını ve günahını Allah'ın yardımı ile bilmektedir. Bu sebeple Allah'tan gayri herşeyden uzaklaşır. Ruhlar âlemine yönelen bu nefis, aşk hali içindedir; ilmi sever, cömerttir, kanaatkâr ve mütevazîdir. Sabır ve tahammül gücü artmıştır. Mûsamahakârdır; zahmete ve işkenceye katlanır. Kainatın sırrına hayran kalır; halkı terkedip Hakk'a yaklaşır. Sözü güzel ve hikmetli olur.

24 Seyr-i alallâh/ilallâh, arapça; "Allah'a doğru yolculuk yapmak" demektir. Sülükün dört mertebesinden ilki. Sâlik zikrederek Allah'a urûc (yükselmeye) yoluyla hareket eder. Bunun sonu, velayet-i suğra (küçük velilik) olup buna "fena fillah" denir. İki tür seyr-i ilallah vardır: 1) Seyr-i âfâkî, buna sülük adı verilir. 2) Seyr-i enfîsî ki, buna da cezbe denir.

25 Seyr-i maallâh, arapçada; "Allah ile seyretmek" demektir. Dört basamaklı seyr-i sülük'ün üçüncü basamağıdır. Buna "sefer-i sâlis (üçüncü sefer)" veya "fark ba'de'l-cem" denir. Bu mertebede ikilik kalkar. Buna, "makâm-ı Kabe kavseyni ev ednâ" adı verilmiştir. Seyr maallah'ın sonu velayettir. Bkz. Cebecioğlu, ETHEM, a.g.e, SEYR-İ MAALLÂH mad.

26 İlâhî âleme, lâhûtî âlemi denir. Arapça'da lâhût kelimesi "ulûhiyyet" anlamına gelir. Tehanevi'nin kaydettiğine göre, Lâhût, cisimlere sırayet etmiş diriliktir. Her şeyde, bu açıdan bir ruh vardır.

Efendimiz (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem): “Rahmân’ın cez-belerinden bir cezbe iki cihanın ameline denk gelir” hadis-i şerifiyle, İzzet sahibi Allah da: “O’nun Vechi hariç her şey helâk olucudur” (Kasas, 88) âyet-i kerîmesiyle buna işaret etmektedir. İşte âyette ifade edilen, uzletin en mükemmelidir. Aynı şekilde İzzet sahibi Allah: “İkinci Sûra’nın üfürülüğü geldiği zaman” (Nâzi’ât, 34) ve “İki yay kadar” (Necm, 9) âyetleriyle de buna işaret etmektedir. Sâlik, Allahu Teâlâ’nın izniyle hilâfet için cem’den farka çıktığı zaman, ilk başta müşâhede ettiği gibi kesrette vahdeti müşâhede eder ve iyilik ondan kendisine döner.

İzzet sahibi Allah’ın Sevgili’si (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem): “Allah vardı, O’nunla beraber hiç bir şey yoktu. Şu an da olduğu gibidir” hadis-i şerifiyle buna işaret etmektedir.

Beyt:

*Deniz eskide olduğu gibi denizdir,
Yeni olan dalgalar ve nehirlerdir.*

Dolayısıyla sâlikin artık insanları hakîki tevhîde davet etmesi, ehil olmayandan da marifet ve idrakları artana kadar gizlemesi gerekir. Nitekim: “Mücevherleri, hınzırların boynuna asma” denilmiştir. Abdullah el-Ensârî bu tevhîdin özelliğinden bahsetmiştir.

Beyt:

*O’nun sıfatını zikreden kimsenin tevhidi,
Sadedir, Vâhid olan onu bâtil saymıştır,
Gerçek tevhiddir O’nun Kendi’ni tevhidi,
İnkardır O’nu vafeden kimsenin vafetmesi.*

Buradan anlaşıldığına göre şöyle denilir: Bu makamda bulunan kimselerin nefsi râzî oldukları için Râziye²⁷ nefsidir.

²⁷ Nefs-i Râziye, arapça: “razı olan, hoşnud kalan nefis” demektir. Rızâ makamına eren nefis. Bu durumdaki nefis, kendi irâdesinden vazgeçip Hakk’ın irâdesine tâbi olur.

Sâlik, seyr-i anillâhî tamamlayınca, Feyyâz olanın feyzi-
nin azına çoğuna iltifat etmemesi gerekir ki, fenâdaki fenâ
yolunu bulabilsin ve nefsi Merziyye olsun. Nitekim İzzet sa-
hibi Allah: “Ey mutmain olan nefis! Râziye ve Merziyye olarak
Rabbî’ne dön...” (Fecr, 27-28) ve “veya en yakın” (Necm, 9) âyet-i
kerîmeleriyle buna işaret etmektedir. En yakın, en nihâî mak-
sattır.

Kalbin mertebelerinden her biri için Hakk Sübhânehu ve
Teâlâ’nın Kelâmında ve sanat eserlerinde delil vardır. O sanat
eserlerine Rabbânî gözle bakın ki, sırları sizlere zâhir olsun. Fa-
kat akleden kimse ne zâhiren ne de bâtinen nefesine bakmak-
tadır. Sırlar zâhir olur, çünkü irfân yolunun açılması nefisten
başlar. Nitekim Allahu Teâlâ: “Ey insan! Nefsini bil ki, Rabbî’ni
bilesin” buyurmuştur. Nefsinin mertebelerini bilmeyen, hiç bir
şeyin mertebelerini bilemez. Dolayısıyla Kur’ân’ın yaratılmamış
olan bâtin manalarını nasıl bilebilsin?! İzzet sahibi Allah’ın Sev-
gilisi (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem): “Allah’ın kelâmı mahlûk de-
ğildir” sözü ile buna işaret etmektedir. Burası kapalıdır, bunu
anlayasın.

36. HADİS

الإِخْلَاصُ سِرٌّ مِنْ سِرِّي اسْتَوْدَعْتُهُ قَلْبَ مَنْ أَحْبَبْتُهُ

“İhlâs, Benim sırrımdan bir sırdır. Onu sevdiğim kimsenin
kalbine koyarım.”

Hisse: Kulum muhabbet sıfatımla vasıflandığında, ona sır-
rım olan ihlâsla tecellî ederim. Dolayısıyla mümine Rahman’ın
Arş’ını açığa çıkarması gerekir ki, Rahmân çeşitli tecellîlerle
ona tecellî etsin.

37.HADİS

أُولِيَّائِي تَحْتَ قُبَابِي لَا يَعْرِفُهُمْ غَيْرِي

“Dostlarım, kubbelerimin altındadır. Onları Ben’den başkası bilmez.”

Hisse: Velâyet sahibi olan bu kimselerden maksat, kulun kendi nefsinin yok ettiğinde (fenâ) Hak ile kâim olmasıdır.

Dostlardan maksat, Allah’a vâsıl olmuş makbûl kimseler olması, kubbelerden maksat, Celâl ve başka hiç bir şeyin olmadığı Ehadiyyet Zâtı’nın etrafını saran Azâmet nuru olması mümkündür. Dostlardan maksat, Allah’a vâsıl olmuş merdûd kimseler olması, kubbelerden maksat baş gözüyle görünmeyen velâyet nuru olması da mümkündür. Başkasından maksat nefis, akıl, kalb ve ruh olması mümkündür. Onları Ben’den başkası bilmez sözünden maksat, “Ben’den başka hiç bir varlık yoktur” denmesi mümkündür. O zaman ârif (bilen) ve ma’rûf (bilinen) tek olur. Bilmekten maksat, en kâmil marifet olması mümkündür.

38.HADİS

يَا مُوسَى! اَطْلُبْ عُلْفَ مَرْكَبِكَ مِنِّي

“Ey Mûsâ! Bineğinin yemini bile Ben’den iste.”

Hisse: Binekten maksat, insânî ruhtur. İzzet sahibi Allah sanki şöyle buyurmaktadır: Gizli şirkten kaçın! Ben karşılıksız veren, geri dönüşümsüz iyilik edenim. Dolayısıyla varlığı, Sevgilim (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem)’in varlığının gölgesi (zıllı) olan başkalarından bir şey isteme.

39. HADİS

يَا مُوسَى! دَعْ نَفْسَكَ وَتَعَالَ

“Ey Mûsâ! Nefsini bırak ve gel!”

Hisse: Nefsi bırakmaktan maksat, kulun fiillerini, sıfatlarını ve zâtını yok etmesidir (fenâ). İzzet sahibi Allah sanki şöyle buyurmaktadır: Fiiller, sıfatlar ve zâttan fânî ol ki, Beni keyfiyetsiz göresin.

40. HADİS

يَا مُوسَى! اجْعَلْنِي طَعَامَكَ

“Ey Mûsâ! Beni yemeğin yap.”

Hisse: Yemekten maksat, Hakk Sübhânehû ve Teâlâ'nın isimleridir. İzzet sahibi Allah sanki şöyle buyurmaktadır: İsimlerimi zikret ki, Ben'im ve İsimlerimin nurlarıyla sana tecellî edeyim. Nitekim Allah-u Teâlâ: “Ben, Ben'i zikredenin arkadaşım” sözüyle buna işaret etmektedir. İzzet sahibi Allah sanki şöyle buyurmaktadır: Kuluma yalnızca zikrimin nuru vasıtasıyla tecellî ederim. Bundan dolayı İzzet sahibi Allah'ın Sevgilisi (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem): “Allah'ın zikrine devam edesin. Nitekim kıyâmet günü herkes: Ben! Ben! derken, zikir: Rabbim! Rabbim!, Allah da: Kulum! Kulum!, der” buyurmuştur.

Allah'ın yardımıyla tamamlanmıştır

SONUÇ

SONUÇ

XIV. yüzyıl ilim ve fikir dünyasının önemli isimlerinden olan Cemâleddîn Aksarâyî yaşadığı dönemin sınırlarını aşip günümüze kadar ulaşan bir ilim ve gönül insanıdır. Bıraktığı miras asırlar sonrasına uzanmış, yazdığı eserler ve yetiştirdiği talebeleriyle tarihe damgasını vurmuştur. Gerek Amasya kadılığı gerekse Konya kadılığı görevlerinde bulunması sadece dini ve ilmi bir şahıs olmadığını aynı zamanda derin bir devlet tecrübesinin olduğunu göstermesi bakımından da kayda değerdir. Kaldı ki Osmanlı Devleti gibi bir cihan imparatorluğunun dünya hâkimiyeti yıllarında padişahların hemen yanında bulunan kadronun Cemâleddîn Aksarâyî neslinden gelenler olması da bir tesadüf değildir.

Cemâleddîn Aksarâyî, Zenbilli Ali Cemâli, Cemâl Halvetî ve diğer pek çok isimle devrin dini ve tasavvufî hayatına yön verirken Pîri Mehmed Paşa gibi isimlerle de sosyal ve siyasi hayatın önemli ve vazgeçilmez bir unsuru olmuştur. Cemâlîler ailesi, Osmanlı Devleti'nin zirveye çıktığı dönemde ilmî, idarî ve dinî alanlarda önemli hizmetlerde bulunmuştur.

Nasıl Bermekiler ailesi dönemi Abbasilerin, Nizamülmülk ailesi dönemi Selçukluların zirve dönemleri ise, Cemâlîler ailesi dönemi de Osmanlıların zirve dönemidir. Osmanlı Devleti'nin en güçlü olduğu dönemlerde, Cemâl Halvetî (ö. 1494) tasavvuf alanında, oğlu Pîri Mehmed Paşa (ö. 1532) idare alanında, amcazâdesi Zenbilli Ali Efendi (ö. 1526) ise ilmiye alanında Osmanlı Devleti'ne ve padişahlarına yön vermişlerdir. Bu ailenin fertleri, II. Bâyezid, Yavuz ve Kanunî dönemlerinde toplum ve devlet adına önemli bir canlılık getirmişlerdir.

Cemâleddîn Aksarâyî dini ve tasavvufi ilimlerin yanı sıra zahiri ilimler zümresinden kabul edilen fen ve tabiat ilimleri, matematik ve astronomi, fizik ve doğa bilimleri hâkim olduğu alanlardan sadece bir kaçıdır. Özellikle babasıyla başladığı tıp ilminde İbni Sina'nın eserleriyle devam eden serüveni sonucunda tıp alanında şerh yapacak ve eser yazacak noktaya ulaşmıştır.

Zinciriyeye Medresesi'nde müderrislik yaptığı yıllarda ismi günümüze ulaşan ve ulaşamayan pek çok talebe yetiştirmiştir. Molla Fenârî gibi Osmanlı Devletinin ilk şeyhülislamı, Mevlâ Alâeddin el-Esved'in oğlu Hasan gibi isimlerin yanında diğer ülkelerden de namını duyan çok sayıda ilim insanı onun bilgisinden istifade etmek maksadıyla Aksaray'a gelmiştir. Bu isimlerin başında ise Seyyid Şerif Cürcânî gibi adı günümüze ulaşan ilim ve fikir adamları gelmektedir.

Tebriz veya Aksaray'dan başlayan hayat yolculuğu Amasya, Konya ve pek çok Anadolu şehrinin yanı sıra diğer ülkelerle devam etmiş ve nihayet 1389 yılında Aksaray'da son bulmuştur.

Cemâleddîn Aksarâyî hayatını Kur'an ilimlerine ve insanlığa adanmış bir müfessir, tıp ilimlerinde, özellikle deri hastalıklarında uzman, hem dünyevi hem de ahiret hayatı için Allah yolunda şifa dağıtmış, tek başına bir değer olmuştur. Geride bıraktığı çok sayıdaki yazma eseri bu gün hala temel kaynak ve ilim yoluna çıkanlara bir ışık olarak insanlığı aydınlatmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Abdulhamit Budak, Bir Şehir Bir Tarikat Amasya ve Halvetilik, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya – 2015

Abdulkerim Kuşeyrî, Tasavvuf İlimine Dair Kuşeyri Risalesi, Hazr.: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 2014

Aksaray ve Cemâleddîni Aksarayı Sempozyumu, Ekim 1993, Aksarayı Vakfı Yayınları

Aksaray Ve Cemâleddîni Aksarayı Sempozyumu, Ekim 1994, Aksarayı Vakfı Yayınları

Ali Rıza Kencik, Cemâleddin Aksarâyî ve Ona Nispet Edilen “Erbaune Hadîsen” Adlı Eserin Tahkiki, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya – 2009

Dr. Abdullah Kaya, Selçuklular Dönemi Sivas'ta İlimi Hayat ve İlim Adamları, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı 2 Yıl. 2008

Ethem Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimler Sözlüğü, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009

<http://www.tdvislamansiklopedisi.org/dia/pdf/C25/C250308.Pdf>

İrfan Görkaş, Cemâleddîn Aksarayinin Hayatı Eserleri, (Yüksek Lisans Tezi) Konya 1995

İrfan Görkaş, Cemâleddîni Aksarayı'nin Hayatı – Eserleri, Aksarayı Vakfı Yayınları

İslami İlimler Dergisi, Çorum Çağrı Eğitim Vakfı, Yıl 9, Cilt 9, Sayı 2, Güz 2014

Muammer Öztürk, Semerkand'dan Kanuni'ye Cemâleddîn

Aksarayî, 2005

Muhammet Nasih, Ece Cürçânî ve Er-Risâletü'l-Kübrâ Fi'l-Mantık Adlı Eser, İslâmî İlimler Dergisi Çorum Çağrı Eğitim Vakfı, Yıl 9, Cilt 9, Sayı 2, Güz 2014

Oguzhan Sahin, İlmî Seyahatler Perspektifinden Biyografik Metinlerdeki Prestij İmgelerine Genel Bir Bakış, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 6 Sayı: 26 Bahar 2013

Ramazan Ata, Osmanlı Devletinde Cemaliler Okulu: Cemal Halvetî ve Zenbilli Ali Cemalî Efendi, İlahiyat Fakültesi Dergisi 2 0:1 (2015), Ss.75-98.

Sevgi Yavuz, Cemâleddîn Mahmud Hulvî Divanı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012

Süleyman Özer, Cemaleddin Aksarayî ve Tefsir Risâlesi (Edisyon Kritik), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008

Tahânevî, Muhammed A'la b. Ali, Keşşâf-u Istilâhâtî'l-Fünûn, Tas. el-Mevlevî Muhammed Vecîh, el-Mevlevî Abdu'l-Hak, el-Mevlevî Ğulam Kadir, Kalküta, 1862

Taner ASLAN, Cemalüddin Aksarayî'nin Hayatı, Eserleri, Tarihi Şahsiyeti ve Tesirleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2000

Yusuf Küçükdağ, II. Beyazıd, Yavuz Ve Kanuni Devirlerinde Cemali Ailesi, Aksarayi Yayınları, İstanbul, 1995

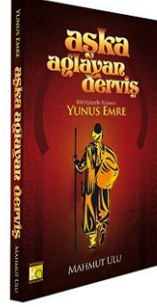
AŞKA AĞLAYAN DERVİŞ YUNUS EMRE

Yol ve ayrılık kaderimdi. Kavuşmaksa dileğim. Yol, ayrılığı; ayrılık, yolu anlamlı kılıyordu. Her ayrılığın bir hikâyesi; her yolun bir yolcusu vardı. Yolcu olduğum dünyada ömrümü yol sayarsam geriye ayrılık kalır.

Ömrüm ayrılıksa gidecek çok yol var demektir. Çok ayrıldım, çok yol aldım. Ancak toplamda üç yolculuğum vardı. Kendimden kaçtığım la mekâna gidişlerim, tefeküre koştuğum teferrüçlerim, irşada uçtuğum seyahatlerim.

Bu yollarda üç yüz denizden geçtim: İlme-l yakın, Ayne-l yakın ve Hakke-l yakın. İçine daldığım aşk şehri dört duvarla çevriliydi. Şeriat, tarikat, marifet ve hakikat. Yedi tamuyu aştım nefsimi yakmak için. Yedi kapıdan geçtim. Artık tek ve son kapı, sizin adına ölüm dediğiniz, bizimse hakiki doğum dediğimiz ölüm kalıyordu. Ama biz ölmeyen evvel ölümü çoktan tatmıştık. Böylece ölümsüzlüğün sırrını öğrendik. Şimdi fani bedenden ayrılarak baki bedene bürünüp ebedi yaşama vaktiydi. Asayı bulmak ömre noktayı koymaktı. Biliyordum ki ne zaman asayı buldum o zaman görev tamam olacak, fena elbisesini çıkarıp beka kefenini giyecektim. Süleyman (a.s.) çoktan beka billâh olmuştu. Bedeninin bunu fark etmesiye asanın kendini fark etmesiyle, yani ki kendini bulmasıyla oldu. Ne zaman ki asa kendini bulup, ben olmaktan kurtuldu, o zaman ömür tamam oldu. Asadan önce kırıldı hasretin aynası toprak yüzde. Durdu dünya. Âlemden sonra dil sustu, göz konuştu. Aşk göğe yükseldi "hû""hû" diyerek. Gök gürlledi. Yağmur tene düştü, kan ateşe. Ayrılık vuslata döndü. Can düştü. Ateş söndü...

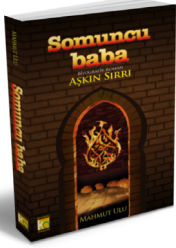
KİTABA DAİR HER YERDE...

SOMUNCU BABA

AŞKIN SIRRI

“Kalem aşkı yazdı. Aşk ateşe yazdı.”

Ey yolsuz menzillerin aşka talip yolcusu! Aşk, ayrılık mevsiminde gökyüzünden katre katre hüznün düşerken sevda tüten şehri sessizce terk edip sır olmaktır. Aşk, ne yaz ne kış... Aşk, mevsimsiz sevip zamansız ve mekânsız gitmektir. Aşk, sendeki seni ararken sensizlikte kaybolmaktır...

Aşk yolcusu zamansız ve mekânsız gidedursun aşksızlığın alıp başını gittiği bir zamanda zaman durmuştu. Aşkın kefareтини ödeyip dünya sürgününü bitirenler, sevda tüten iklimlerden sırrın geldiğini görünce sevgilinin selamıyla sükûn ediyordu.

Aşka aşk olsun muydu? Aşka aşk olur muydu? Aşk sır mıydı? Aşkın sırrı olur muydu? Aşk esrarın perdesini yüzüne çekince sır olmuştu. Aşk dilden çıkmıştı. Dil harfsiz, kelimesiz söz olmuştu. Şeyh Hamid-i Veli bugün aşktı. Sükûtu konuşuran nefesi, kelimelere can veren dili aşk ile söyledi:

“Aşktı beni benden eden, aşktı beni ben eden. Yandım. Yakıldım. Çamurdum can oldum. Hamurdum nan oldum. Yürek alevsiz yanar ocak ateşsiz. Nan’ı ateş pişirir insanı aşk.

Yandım. Yakıldım. Aktım. Duruldum. Ateştim. Kor oldum. Var idim yok oldum. Aşk isterse zindan ışık, aşk isterse sır ayan. Ne ben varım ne sen. “Atarken sen atmadın. O attı.” ayetinin sırrınca ben sadece hiçim. Sadece bir hiç..!

Yandım. Yakıldım. Öldüm. Doğdum. Zerreydim hiç oldum. Aşktım, Sır oldum. Hak ile olmaktan hiç vazgeçmedim. Vazgeçecek değilim. Lakin sen vazgeç sırrı ayan etmekten. Sorma “Kimsin?” diye. Ben sadece sırrım, sadece sır!”

AŞKA AĞLAYAN VELİ HACI BEKTAŞI VELİ

Gecenin hüküm sürdüğü bir an... Uykunun koynunda sıcağa teslim olmuş bir beden ve rüyalar içinde ben. Babamın hediyesi altı köşeli yıldız elimde uyuduğum gecenin sabaha en yakın yerinde rüyalar içinde idim. Benim içim, benim için bir rüya idi. Yusuf yorumlu, Yakup sevdalı, Nişabur vedalı... Rüyamda bir piri fani: "Gel! Gözyaşlarının duasında elini ıslak yüzüne sürmeden, nefesinle gel. Ateşi harla. Seni bekliyor mazlum, mahzun; suskun, sabırla." dedi. Yürüdük. Rüzgârın en sert estiği yere saçtık küllenmiş ateşin kıvılcımını. Ateşimizi yüksek yerlerde yaktık. Rüzgâr ateşe değince, ateş dile geldi: "Ey özümün köz eylediği! Ey bağıryanık gönlümün beklediği! Susma seslen! Sûr'a üfler gibi seslen bana ki seninle yeniden dirileyim."

Ateşe eren bir pervane "Hû" dedi, kendinden geçti. Canını ateşe verdi. Yandı. Yakıldı. Ah etmedi. Yeniden yandı. Yeniden. Yeniden... Ateş bir kez daha dile geldi:

"Ey ruhuma eş, gönlüme aşk olan! Ben geldim. Yandım, tutuştum da geldim. Bağırimda binlerce yıllık köz ile gözümde binlerce damla yaş ile ve dilimde binlerce ah ile geldim. Özümdeki közü gözümdeki yaşla yakmadan, özlemin sinesinde damla damla, köz köz sen deyip geldim. Kapı açılır mı bilmem. Başkaları aşksızlığıyla aç derken, ben gönül yanığımla sadece aşk deyip geldim."

Ardından, "Ey aşka talip! Ey aşk diye ağlayan! Ey dilinde ah, gözleminde yaş olan! Öyle bir aşka talip ol ki binlerce ahın bir tek aşk olsun." dedi. Sonra, "Kalk" dedi. "Kalk! Görmüyor musun, yıldızlar aşk aşk secde ediyor? Secde secde vecde geliyor. Kalk! Şüphesiz ki namaz uykudan hayırlıdır."

AŞK MABEDİNİN İMAMI HZ. MUHAMMED

Ey sevdalılar aşkına basıp da giden! Harfleri kelimelerden kopararak
hıçkırıkları sayfa sayfa yakıp da nereye gidiyorsun? Sensizliğin ah ki sabahı
olmaz gecelerinde kıyama duran rüyaları öksüz bırakıp kime gidiyorsun?
Ardına bakmaktan mora çalan gözlerin hiç durmadan akıp giden gözyaş-
larını dindirecek kimi bırakıp kime gidiyorsun?

“Yüce dost! Yüce dost!”

Davet gelmişti. Gel, dile gelmişti. Şimdi gülü-yordu sevgilinin yüzü.
Sevinci görülmeye değerdi. Ölüm döşeğindeki suyu, serini bir yana bıraktı.
Artık serinlemek için ne suya ne de soğuğa ihtiyacı vardı. İbrahim’in (a.s.)
sevdasına ateş neydi ki, Muhammed’in (a.s.) aşkına ateş ne olsun? Aşk hav-
liyle bir daha bir daha:

“Yüce dost! Yüce dost!”

Gitme ey aşk mabedinin imanı! Sen gittikçe Bedir gözlerimizden yaş
akacak.

Gitme ey çöl gönlümüzün pınarı! Sen gittikçe Uhud dudaklarımızdan
kan akacak.

Gitme ey sevgili! Sen gittikçe Hendek yüreğimiz yâr yâr kazılacak...

Gel ey sevdanın elçisi,

Gel ey gülün gülü,

Âşklarının gönüllerinde kıvılcımlar vardır. Gönlünü sana vermiş üm-
metin içinde hasretinin ateşi yanar. Yanıp yakılan sevdalılarının iniltilerin-
deki ah, sana olan özlemlerindedir...

Peygamber aşkına yer olan yüreklerin yâr teline dokunacak bir eser...

AŞKIN PADİŞAHI İBRAHİM EDHEM

Ben, kaderi adında saklı, adı kaderine razı İbrahim Bin Edhem... Aşkı ayrılıkta arayan... Kavuşmayı terk etmekte bulan... Varlığını, varlığı da yokluğu da yaratan Rabbine borçlu, sevdalı bir can. Elinin erdiği her yer şanla dolu bir saltanatın sahibi. İçi boş gönlünü dolduracak cevapların sorusunun peşine düşen aşkın hamalı... Cevabı aşka arayan... Aşksız bir gönlün boş ve yıkık bir virane olduğunun farkına geç varan fakir.

Beni yadığayan, Karun hayranlarının hayretleri içerisinde tacı-tahtı, malı- mülkü, servet ve ihtişamı terk edenim. Mülke düşkünlerin kendilerini görmeyi hayalledikleri aynayı kıran, saadetin tozlu yollarından aşkın tertemiz yoluna uyanım. Bana, 'sen ne ettin' diyenler aşkın bana ne ettiğini bir bilselerdi aşktan utançlarından geri kalan ömürlerini toprağın altında geçirmeyi üstünde geçirmekten hayırlı sayarlardı.

Ben aşk yoluna kendini adanmış, terki terke sevdalı bir kulum. Adıma ah etmeyin. Terki diyar edişime laf etmeyin. Alın beni gönlünüzze. Gönlünüzde aşka bir kucak yer varsa. Aşk yoksa ilahi aşka talip olmadan beşeri aşkı tadın, aşkı tattığınıza hayatı zehir etmeden. Ayrılığın en hüznünüzde yaşayın ki kavuşmanın lezzetini dilinizde damağınızda bulasınız. Hüznü yüklü alınızı-za aşkı yazın. Çünkü yazgıların en kutsalı aşktır. Siz hiç süt emme çağında bir çocuğu bırakıp gittiniz mi? Onu bulunca bir el uzaklıktayken gözyaşlarıyla hasreti ciğerinize akıttınız mı? Oğulun da babasını bulmasına ve nefesi ensesine degecek kadar yakın olmasına rağmen babası yine gitmesin diye kendini gizlemesine şahit oldunuz mu? Ben oldum. İşte aşk böyleydi. Evlattan, maldan, mülkten candan geçmekti canan için. Terk etmekte, sevgiyi gönlüne yazanın sevgisi dışında ne kadar sevgi varsa...

Belh padişahıydım. Âlem fermanım altındaydı. Altın kalkanlı kırk kişi önümden, altın güzrlü kırkı da ardımdan yürürdü. Bir gece dünya meşgalelerinin yorgunluğuyla uyuya kalmıştım. Gece yarısı olup uyku en tatlı halindeyken sanki dama biri çıkmış gibi tavan sallanmıştı. Aşağıdan:

- Kim o? diye bağırdım.

- Tanıdık biriyim. Devemi arıyorum, diye cevap geldi, alaycı bir ağızla. Bu tavrın karşılığının ne olduğunu bilmeyen ve benim haşmetimden habersiz olan bu adama:

- Hey şaşkın! Ne diye damda deve arıyorsun? Damda deve ne gezer, dedim.

Bunun üzerine öyle bir cevap verdi ki, ne yatak, ne saray... dar gelecek ne varsa başıma dar gelmiş, can bahçeme yağmur yerine taş yağmaya başlamıştı:

- Ey gafil! Sen Allah'ı altın taht üzerinde ve atlas elbiseler içinde arıyorsun. Damda deve aramak bundan daha mı acayip?

Bu sözleri duyunca kalbine bir ateş düşer. Peşin-den aşk... Tefekküre dalar. Hayret makamında müteessir olur... İşte o gün başlar henüz adı konulmamış sevda. Bu sevda O'nu öyle bir yere götürür ki canını Allah'a teklif eder: "Senden başkasının sevgisi düşecekse gönüme, ya canımı ya senden başka sevebileceklerimin canını al. Aşkınla sana uzanan elim arasına hiçbir varlığı, sana olan sevgim yerine hiçbir sevgiyi koyma..."

Gözyaşlarının âmininde duasını bitirir bitirmez, terk eder tacı - tahtı. Vurur kendini vuslatı aradığı, "Aşkın Padişahı" olacağı terk yollarına... Ve başlar aşkın hikâyesi... "Aşka Ağlayan Derviş" tadında...

